

Zo goed en helder en menselijk mogelijk. Een pleidooi voor sprekende uitspraken

Geerke van der Bruggen en André Verburg¹

1	Inleiding	161
2	Schrijven voor een groot publiek zou de norm moeten zijn	165
2.1	<i>Het recht is van iedereen</i>	166
2.2	<i>Rechterlijke uitspraken vervullen belangrijke maatschappelijke functies</i>	170
2.3	<i>Persoonlijk gezag is belangrijker geworden</i>	171
2.4	<i>Onbegrijpelijke uitspraken vergroten de kloof tussen de rechter en de samenleving</i>	175
2.5	<i>Prioriteit leggen bij de meest ingevoerde lezer veroorzaakt onbegrijpelijkheid</i>	178
3	Niet de individuele schrijver, maar de rechtspraak is aan zet	183
3.1	<i>De rechterlijke uitspraak is een genre</i>	185
3.2	<i>Hoe het kan dat het genre zo robuust is</i>	188
3.3	<i>Waarom het genre nu echt moet veranderen</i>	195
4	Voor overtuigen is meer nodig dan logica	201
4.1	<i>Logos</i>	202
4.2	<i>Ethos</i>	210
4.3	<i>Pathos</i>	220
5	Publieksvriendelijk schrijven is een attitude	229
6	Stellingen	233
	Literatuurlijst	235

1 Wij bedanken Marieke Geerlings, Samiha Said, Jim van Mourik, Marc Hertogh, Iris van Domselaar, Henk Pander Maat en Nancy van Etten hartelijk voor hun opmerkingen, vragen, uitroepen en voorstellen bij een eerdere versie van dit preadvies. Hun inbreng heeft onze tekst weer een stuk verder gebracht!

Het schrijven van een c.v.

Wat moet je doen?

Je moet een aanvraag indienen
en bij die aanvraag een c.v. insluiten.

Ongeacht de lengte van het leven
moet het c.v. kort zijn.

Bondigheid en selectie zijn verplicht.
Vervang landschappen door adressen
en wankel herinneringen door vaste data.

Van alle liefdes volstaan de echtelijke,
en van de kinderen alleen die welke geboren zijn.

Wie jou kent is belangrijker dan wie jij kent.
Reizen alleen indien buitenlands.
Lidmaatschappen waarvan maar niet waarom.
Onderscheidingen zonder waarvoor.

Schrijf zo alsof je nooit met jezelf hebt gepraat
en altijd ver uit je eigen buurt bent gebleven.

Ga zwijgend voorbij aan honden, katten, vogels,
rommeltjes van vroeger, vrienden, dromen.

Liever de prijs dan de waarde,
de titel dan de inhoud.
Eerder nog de schoenmaat dan waarheen hij loopt,
hij voor wie jij doorgaat.

Daarbij een foto met één oor vrij.
Zijn vorm telt, niet wat het hoort.
Wat hoort het dan?
Het dreunen van de papiervernietigers.

Schrijver: Wislawa Szymborska
Vertaling: Gerard Rasch

*Moge tot onze rechterlijke colleges meer en meer de overtuiging doordringen, dat zij, door den vorm hunner uitspraken, een krachtig middel in handen hebben om het recht meer populair te maken, dan het thans is!*¹

Wat is er eigenlijk openbaar aan onze rechtspraak? Dat vroeg journalist Herman van Run zich af toen hij eind jaren 70 een zaal vol rechters en officieren van justitie confronteerde met zijn reflecties over de rechterlijke macht en de rechtspraak. Zijn antwoord luidde: “Openbaar is dus, dat zich geheimzinnige onbegrijpelijkheden voltrekken.”² Van Run was een bekend journalist in de jaren 70 en zijn lezing moet een groot succes zijn geweest.³ De tekst van zijn rede werd afgedrukt in het eerste nummer van *Trema*, het vakblad voor rechters en officieren. We keerden er tijdens het schrijven van dit preadvies telkens naar terug. Veel van zijn bijna 45 jaar oude observaties zijn namelijk ook nu nog opvallend raak.

Zo merkte Van Run op: “Erger dan de onoverzichtelijkheid van het totale rechtsbedrijf lijkt me de haast moedwillige duisterheid van de rechtstaal.”⁴ Dergelijke kritiek klinkt nog steeds. Een paar jaar geleden nog maar, in 2018, klopte de politiek stevig op de deur van de rechtspraak. Het moest maar eens afgelopen zijn met die moeilijke taal van rechters en vier Tweede Kamerleden van verschillende partijen dienden een motie in voor begrijpelijke taal in uitspraken (de motie Groothuizen).⁵ In die motie constateren zij dat er een kloof kan ontstaan tussen de rechterlijke macht en de samenleving, doordat het taalgebruik in rechterlijke uitspraken voor veel mensen lastig te begrijpen is.

1 H.L. Drucker 1890, p. 252.

2 Van Run 1978, p. 74.

3 Herman van Run studeerde rechten in Nijmegen. Hij was hoofdredacteur van de Nieuwe Haarlemse Courant en later ook van dagblad De Tijd. Hij was landelijk bekend doordat hij in de jaren 60 en 70 optrad in verschillende radio- en televisieprogramma's (bronnen: <https://www.trouw.nl/nieuws/journalist-herman-van-run-93-overleden-b22bb622/> en https://nl.wikipedia.org/wiki/Herman_van_Run).

4 Van Run 1978, p. 79.

5 Maarten Groothuizen (D66), Foort van Oosten (VVD), Stieneke van der Graaf (ChristenUnie) en Chris van Dam (CDA).

Daarom roepen zij de regering in die motie op om hierover in gesprek te gaan met de rechtspraak.⁶

De motie werd aangenomen en Henk Naves, voorzitter van de Raad voor de rechtspraak, reageerde met een brief. Daarin legt hij uit dat de rechtspraak steeds meer aandacht heeft voor begrijpelijke en klare taal en dat het B1-taalniveau het uitgangspunt is voor teksten op de website, in brochures en brieven. Ook wijst Naves onder meer op de verschillende initiatieven bij de verschillende rechterlijke colleges om de taal in rechterlijke uitspraken begrijpelijker te maken voor burgers. Tot slot benadrukt hij dat de landelijke modellen worden bekeken en dat er in de opleiding tot rechter of juridisch medewerker⁷ aandacht is voor begrijpelijk schrijven.⁸

De rechtspraak heeft dus al enige jaren aandacht voor het belang van begrijpelijkheid. Door de begrippen ‘klare taal’ en ‘B1-taalniveau’ zou alleen wel de indruk kunnen ontstaan dat het vooral een kwestie is van moeilijke woorden vervangen en lange zinnen opknippen. Iets waar de rechter helemaal op het laatst nog even aandacht aan kan besteden.⁹ Zo zit het niet. De kloof met de samenleving is namelijk niet te overbruggen door alleen wat trucjes toe te passen. Zoals rechtbankpresident Vrieze in 2009 al opmerkte:

“Het moge duidelijk zijn dat deze kloof door geen taalmeester of taalmeester te overbruggen is. Het vraagt om alertheid van de schrijvende rechter of stafjurist, die voortdurend in zijn oor het stemmetje moet horen van de welwillende, geïnteresseerde leek, van zijn niet-juridisch geschoolde partner of buurman bijvoorbeeld.”¹⁰

Het gaat hier niet zozeer om een taal-, maar vooral om een attitudekwestie: willen rechters en juridisch medewerkers hun uitspraken echt voor burgers schrijven of richten ze zich toch liever alleen op de eigen club?¹¹ Dat laatste is in de huidige tijd niet meer te verkopen, zoals wij later in ons preadvies zullen toelichten.¹² Gelukkig zijn er binnen de rechtspraak al veel mensen die zich ervoor inzetten om uitspraken begrijpelijker te maken voor het algemene publiek. Bijna elke dag zien we wel een uitspraak die voor de gemiddelde burger

6 https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2018Z22008&did=2018D56263.

7 Wij spreken over ‘juridisch medewerker’ omdat die naam inmiddels zo ingeburgerd is. Deze medewerker van het gerecht is doorgaans de griffier bij de zitting. De huidige functienaam is ‘gerechtsjurist’.

8 <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D17142&did=2019D17142>.

9 Het begrip ‘B1-taalniveau’ verwijst naar een gemakkelijk leesbare stijl, met korte zinnen en zo veel mogelijk bekende woorden. Het heeft echter geen wetenschappelijke basis. Vergelijk ook Kraf, Lentz & Pander Maat 2011 en Jansen 2013.

10 Vrieze 2009, p. 293.

11 Vergelijk ook Jonker & Van den Hoven, *Recht spreken, krom schrijven* 1983, p. 33.

12 Vergelijk Van Domselaar 2022 die net als wij kritisch is over de tendens dat begrijpelijke taal in de rechtspraak uitsluitend gaat over taal en niet over hoe je recht ‘doet’.

ook goed te volgen zal zijn. We krijgen ze vaak gemaïld door enthousiastelingen, of we komen ze tegen op sociale media. Goede voorbeelden te over dus, maar het gaat nog steeds om uitzonderingen. Wij denken dat de tijd rijp is voor een volgende stap.

In dit preadvies betogen we eerst waarom schrijven voor een groot publiek de *norm* zou moeten zijn (hfdst. 2). Daarna laten we zien dat het niet fair is om telkens weer een appel te doen op individuele schrijvers, terwijl zij in hun praktijk onvoldoende gefaciliteerd worden om begrijpelijk te schrijven: de rechtspraak is dus als organisatie aan zet (hfdst. 3). Vervolgens beoordelen wij wat ervoor nodig is om uitspraken beter te laten aansluiten bij het algemene publiek (hfdst. 4). In dat hoofdstuk sluiten we losjes aan bij Aristoteles, die in zijn *Rhetorica* de drie middelen presenteert die redenaars kunnen gebruiken om hun publiek te overtuigen: logos (logisch argumenteren), ethos (een overtuigende indruk maken als spreker) en pathos (aansluiten bij de belevingswereld van het publiek).¹³ Ook rechters zijn tenslotte redenaars, met een nobel doel. Het is zonde als zij middelen laten liggen om dat doel te bereiken. Dat publieksvriendelijk schrijven vooral draait om attitude, betogen wij tot slot in hoofdstuk 5.

Als u dit preadvies gelezen heeft, is misschien de vraag die bij u opkomt: ‘maar hoe doe ik dat dan, schrijven voor een breder publiek dan alleen de juridische experts?’ We stellen ons niet ten doel om in dit preadvies praktische handreikingen te geven. In de eerste plaats omdat we dat allebei al eerder deden. We verwijzen u naar die artikelen, beide gericht op alle rechtsgebieden.¹⁴ In de tweede plaats hebben we het over een attitude en die laat zich niet terugbrengen tot *tips & tricks*. In de derde plaats vinden we zoals gezegd dat het tijd is voor een volgende stap en die hangt bijvoorbeeld af van de sjablonen voor een uitspraak (hoe bouw je de hele tekst op zodat de lezer de tekst goed kan doorgronden). Op dat punt is juist de rechtspraak als organisatie aan zet. Zolang begrijpelijk schrijven niet de norm is, helpen *tips & tricks* onvoldoende.

13 Vergelijk Gerbrandy in zijn inleiding van Quintilianus 2015, p. 20.

14 Zie Van der Bruggen 2018, vooral p. 3-7, en Verburg 2020, vooral p. 215-221.

Schrijven voor een groot publiek zou de norm moeten zijn

De rechter staat in dienst van wat men zou kunnen noemen de maatschappelijke waarheid [...].¹

Het is een positieve ontwikkeling dat er de laatste jaren steeds meer aandacht is voor begrijpelijke taal in uitspraken. Toch wordt schrijven voor het algemene publiek zoals gezegd nog steeds beschouwd als een *geste*, een extraatje. Als iets waar je voor kunt kiezen als schrijver. En wij kijken natuurlijk verheugd naar al die rechters en juridisch medewerkers die die keuze maken. Maar wij zullen betogen dat het helemaal niet aan individuele rechters of juridisch medewerkers is om te bepalen welke uitspraak wel en welke niet begrijpelijk mag zijn voor het algemene publiek.² Begrijpelijk schrijven, of liever gezegd ‘publieksvriendelijk’ schrijven, is volgens ons de professionele plicht van elke rechter. Deze stelling onderbouwen we in dit hoofdstuk.

We geven alvast een korte routebeschrijving. Omdat het recht nu eenmaal van iedereen is, betogen we eerst dat het vreemd is als schrijvers van uitspraken burgers het gevoel geven dat rechterlijke uitspraken niet voor hen bedoeld zijn (par. 2.1). Daarna bespreken we de belangrijke maatschappelijke functies die rechterlijke uitspraken vervullen en dat het voor het succes van deze teksten een voorwaarde is dat ook burgers ze begrijpen (par. 2.2). Dat de rechter haar beslissingen goed en helder uitlegt is in deze tijd bovendien belangrijker dan ooit, omdat het gezag van de rechter niet meer vanzelfsprekend is, maar telkens weer verdiend moet worden (par. 2.3). Vervolgens keren we terug naar de gedachte dat de kloof tussen de rechtspraak en de samenleving groter wordt als burgers rechterlijke uitspraken niet goed begrijpen (par. 2.4). Tot slot brengen we alle doelgroepen van rechterlijke uitspraken systematisch in kaart en bespreken we waarom de prioriteit niet bij de meest, maar juist bij de minst ingevoerde lezer zou moeten liggen (par. 2.5).

1 Enschedé 1959, p. 9.

2 In de Professionele standaard schrijven van de civiele afdelingen van de gerechtshoven uit 2020 wordt de nadruk gelegd op het belang van begrijpelijk schrijven. Daarin wordt de schrijver geadviseerd zich zo veel mogelijk te richten op de ‘tot de doelgroep behorende lezer met de minste voorkennis’.

2.1 Het recht is van iedereen

Op allerlei manieren ligt in het recht besloten dat iedereen toegang tot dat recht heeft. Anderstaligen hebben recht op een tolk als zij in een strafproces verwickeld zijn, zittingen zijn in principe openbaar en steeds meer uitspraken zijn op rechtspraak.nl te vinden. Los daarvan is het duidelijk dat een democratische rechtsstaat niet kán zonder de notie dat iedereen toegang tot het recht heeft. Wij zijn tenslotte allemaal deel van de rechtsorde en dragen die samen. Burgers moeten zich dus ook kunnen verhouden tot dat recht: zij zijn lid van de Vereniging Nederland.³

Laten we dan eerst expliciteren wie die ‘burgers’ zijn over wie wij het steeds hebben. Wij denken dan aan mensen met een gemiddelde opleiding die de Nederlandse taal machtig zijn, maar niet beschikken over juridische kennis.⁴ Als zij partij zijn dan kennen zij wel de feiten van de zaak, maar begrijpen zij de juridische systematiek niet zomaar. Gaat het om geïnteresseerde burgers, dan zijn zij onbekend met de juridische systematiek én de feiten.⁵ Die laatste groep is wie we voor ogen hebben als we het over het ‘algemene publiek’ hebben.

Als volwaardig lid van de Vereniging Nederland hebben alle burgers er ook recht op dat zij met behulp van begrijpelijke uitspraken kunnen controleren of zij erachter staan wat rechters beslissen.⁶ Veel burgers voelen zich gelukkig lid van de Vereniging Nederland, afgaande op de belangstelling die zij hebben voor het recht en de rechtspraak.⁷ Judge Joyce, die vaak linkjes naar uitspraken post, is een fenomeen op sociale media. En als je op een feestje zegt dat je rechter bent, kun je allerlei nieuwsgierige vragen verwachten. Er zijn zelfs mensen die bij wijze van hobby vonnissen lezen.⁸ De belangstelling beperkt zich niet alleen tot het strafrecht, waar in de traditionele media altijd veel aandacht naar uitging. Sinds de Urgendzaak, de stikstofzaak en nog zo wat ge-

3 Verburg 2019, p. 56-69 en 209-230.

4 Wij definiëren de term ‘burger’ dus als ‘inwoner van Nederland’, in de algemene betekenis zoals die in de Van Dale staat.

5 Hiermee ‘vangen’ we natuurlijk niet alle burgers. Denk aan de Nederlander die de Nederlandse taal niet of bijna niet beheerst, de asielzoeker die helemaal geen Nederlands spreekt, de buitenlandse ondernemer, of de laaggeletterde Nederlander. Ook zij zijn belangrijk. Toch kiezen wij ervoor ons in dit preadvies niet op hen te richten.

6 Vergelijk de drie functies van de motivering van de uitspraak, ontleend aan Enschedé: inscherping (goed beredeneerd een beslissing nemen), explicatie (de beslissing uitleggen aan de buitenwereld) en controle (verantwoording afleggen over de beslissing aan partijen en hogere rechters). Zie Enschedé 1959, Knigge 1980, Buruma 2005, Schuyt, *Verantwoorde straftoemeting* 2009 en Corstens, Borgers & Kooijmans, *Het Nederlands strafprocesrecht* 2018.

7 Prins e.a. 2013, p. 73.

8 ‘Vergeet de thriller: voor sommigen is niets spannender dan vonnissen lezen’, *NRC Handelsblad* 1 augustus 2019. Zie www.nrc.nl/nieuws/2019/08/01/gefascineerd-door-strafrechtzaken-a3968853.

ruchtmakende zaken is die nadruk op het strafrecht verschoven naar het bredere terrein van de rechtspraak.

Tot hier het zonnige verhaal over de belangstelling voor de rechtspraak. Hiervoor benadrukten we het reservoir van goede wil onder veel burgers.⁹ Maar er trekken ook golven van Occupy, ‘gele hesjes’, coronaprotesten en omgekeerde vlaggen over ons land. Hoe zit dat dan? Voelen deze burgers zich dan geen deelgenoot van onze rechtsorde? Dit is niet de plek om dit punt helemaal uit te diepen, maar er zijn wel een paar dingen over te zeggen die kunnen bijdragen aan ons betoog in deze paragraaf, namelijk dat het recht van iedereen is. In de eerste plaats liepen de protestbewegingen van de afgelopen ruime tien jaar wel fiks in het oog, maar gingen er toch steeds kleine aantallen mensen achter schuil. De meeste mensen zeggen hun lidmaatschap van de Vereniging Nederland niet op. In de tweede plaats maakt het ons betoog niet anders als het wel zo zou zijn dat veel mensen zich niet langer deelgenoot van ‘de rechtsorde’ voelen. Ook dan en vermoedelijk *juist* dan moeten mensen zich met behulp van uitspraken kunnen verhouden tot die rechtsorde. Laat ze dan in ieder geval op rationele gronden hun lidmaatschap opzeggen, in plaats van dat ze dat doen uit onbegrip en blinde frustratie. Mensen moeten *inhoudelijk* kunnen beoordelen of er recht is gedaan om te bepalen of dit wel de rechtsorde is waarvan zij lid zijn en willen blijven.

Dit gaat over legitimiteit. Legitimiteit van de beslissing en van de rechter. We zullen hierna in paragraaf 2.2 die twee perspectieven op legitimiteit verder bespreken.

Het kan zijn dat u zich tijdens het lezen tot hier een paar keer afvroeg wat dan de rol van de advocaat is. Die is er toch ook om de uitspraak uit te leggen aan de partij, de cliënt? Daarop hebben wij vele antwoorden, van verschillend pluimage. In de eerste plaats zullen wij in paragrafen 2.4 en 2.5 ingaan op de verschillende lezers. Die zijn niet allemaal partij in de rechtszaak. Dus zij hebben niet allemaal een advocaat aan hun zijde om de uitspraak uit te leggen. In de tweede plaats vinden we het toch vooral raar dat een Nederlandse rechter een tekst in het Legalees¹⁰ schrijft voor een Nederlandse advocaat, zodat die het aan zijn Nederlandse cliënt¹¹ kan vertalen in het Nederlands. Is het dan niet logischer dat die rechter zelf al schrijft in gewoon Nederlands? Waarop is trouwens de claim gebaseerd dat advocaten er beter in zijn dan rechters om in gewoon Nederlands te spreken? Je zou zelfs goed kunnen betogen dat het

9 Grimmelikhuijsen 2018, p. 26 met verwijzing naar Easton 1975, p. 444.

10 Dat is het sociolect waarin de jurist spreekt. In het Nederlands gemunt door de tweede auteur van dit preadvies: Verburg 2020, p. 210. In het Engels is ‘legalese’ al veel langer in gebruik.

11 We focussen hier dus op de Nederlandse cliënt, maar dat is niet principieel.

fundamenteel problematisch is dat de *overheidsrechter* zich veroorlooft onbegrijpelijk te schrijven, met de gedachte dat de burger zich kan wenden tot een advocaat. In de derde plaats is er het punt van de regie over de betekenis van de uitspraak. Als de rechter zich veroorlooft om in het Legalees te schrijven, voert zij zelf geen regie over de uitleg, maar laat zij die regie over aan de advocaat. Dat is in een tijd van een vertrouwensprobleem, misschien wel een vertrouwenscrisis, niet de verstandigste strategie.¹²

Als we dan focussen op de relatie tussen ‘het recht is van iedereen’ en begrijpelijke taal, is de vraag natuurlijk of de rechtspraak burgers in staat stelt om inhoudelijk kritisch te zijn. Wij denken van niet. Het is namelijk eerder regel dan uitzondering dat een belangstellende burger die op de link van een uitspraak klikt wordt aangestaard door een muur van onbegrijpelijke tekst. Openen zij een strafvonnis, dan stuiten zij vaak als eerste op de tenlastelegging. Dat is voor burgers van nu – net als voor de burgers uit 1978 – in veel gevallen een ondoordringelijke, vervreemdende tekst.¹³ En dat is nog tot daaraan toe als het om het algemene publiek gaat, maar de tenlastelegging is ook voor de burger die in het beklagdenbankje zit vaak raadselachtig.¹⁴ Van Run schreef hierover:

“[...] in de bewoordingen van de tenlastelegging zelf kan alleen iemand die doorgeleerd heeft, terugvinden wat hij volgens het openbaar ministerie zou hebben misdään. Ik heb eens een willekeurige tenlastelegging wat nauwkeuriger bekeken. Ze bleek te bestaan uit één lange bijzin van 304 woorden. Onderwerp en gezegde waren 140 woorden van elkaar verwijderd. Die ene bijzin bestond uit drie sub-bijzinnen, die op hun beurt, de bijzinnelijke deelwoorden meegerekend, drie sub-sub-bijzinnen bleken te bevatten, waarvan er één een sub-sub-sub-bijzin aan zich had hangen met in zijn staart een reeks nieuwe bijzinnen, waarvan de laatste, in afhankelijkheidsvolgorde uitgedrukt, een sub-sub-sub-sub-sub-sub-sub-bijzin zou moeten heten. En zoiets wordt de veelal minder ontwikkelde in onze samenleving dan ter lezing gegeven, terwijl het in de hoogste mate om zijn belang gaat.”¹⁵

12 Zie hierover ook paragraaf 2.4.

13 Soms volstaan strafrechters in de uitspraak met een korte samenvatting en verwijzen ze daarin naar de bijlage met daarin de volledige tekst van de tenlastelegging.

14 Een hardnekkig misverstand is dat pogingen van het OM om de tenlastelegging in gewone taal op te stellen, zouden zijn afgestraft door de Hoge Raad. In een eerder artikel heeft een van ons deze kwestie uitvoerig besproken, dus we verwijzen de geïnteresseerde graag naar dat artikel (Van der Bruggen & Stoové 2021, p. 227-228, verwijzend naar Boksem 1994A, Boksem 1994B en Feteris & Nuis 1995). Wat er kort samengevat is gebeurd, is dat het OM halverwege de jaren 90 geëxperimenteerd heeft met tenlasteleggingen in gewone taal. Daar is het OM mee gestopt omdat de Hoge Raad niet alle pogingen even geslaagd vond. Het ging echter om kleine, goed herstelbare kritiekpunten. Als het OM de teksten op de punten waar het om ging had aangepast (zoals het woord ‘opzettelijk’ toevoegen aan het ten laste gelegde ‘vernietelen’) hadden tenlasteleggingen er nu waarschijnlijk heel anders uitgezien.

15 Van Run 1978, p. 80.

Tegenwoordig zijn de weergaven van de tenlasteleggingen aan het begin van het strafvonnis misschien wel iets beter leesbaar dan in de tijd van Van Run, maar het principiële probleem is niet weggenomen. Zo'n vreemd stuk tekst schrikt burgers af en de kans dat zij daarna nog doorlezen is klein. Hetzelfde geldt voor de eerste pagina's van de uitspraken uit de andere rechtsgebieden. Civiele vonnissen beginnen vaak met een uitgebreide feitenopsomming met allerlei details die niet direct relevant lijken voor de geïnteresseerde leek. En bestuursrechtelijke uitspraken beginnen meestal met een uitvoerig procesverloop, waaruit leken vaak helemaal niet kunnen opmaken waar de zaak precies om draait. Alleen mensen met een uitzonderlijke motivatie en een groot vertrouwen in hun eigen leesvaardigheid zullen dan doorzetten. Sinds het onderzoek van Tversky en Kahneman weten we tenslotte dat mensen geen cognitieve energie willen verspillen.¹⁶

Mensen verwerken informatie doorgaans alleen maar grondig als zij daarvoor voldoende gemotiveerd zijn. Als je bijvoorbeeld een krantenartikel van vier kolommen begint te lezen en de hele eerste kolom bevat alleen maar algemeenheden en onderwerpen die net naast het hoofdonderwerp liggen, is de kans groot dat je als lezer die overige drie kolommen overslaat. De zin om je in de tekst te verdiepen is weg. Om de validiteit van een complexe redenering te kunnen beoordelen, moeten mensen na een eerste vlotte scan van de tekst, hun langzame denksysteem 'aanzetten'. Dat systeem gebruiken vraagt enorm veel cognitieve inspanning. Als lezers inschatten dat het geen zin heeft om moeite in een tekst te steken, zullen zij dat niet doen.¹⁷ Wij zijn geïnteresseerd in de verschillende *triggers* die iemand bewegen om een uitspraak te lezen: de eerste aanblik moet aansprekend zijn ('deze tekst is ook voor mij te behapen') en een diepere beschouwing moet worden beloond ('het kost me moeite, maar ik snap het wel').

Dit alles ontlokt bij juristen al snel de reactie dat 99% van de mensen toch geen uitspraken zal lezen, ook niet als ze begrijpelijk zijn. Los van de vraag of dat inderdaad zo is – er is geen empirisch bewijs voor deze aanname en er zijn zoals gezegd juist aanwijzingen dat burgers wel degelijk interesse hebben in rechterlijke uitspraken – doet dat argument niets af aan het feit dat burgers nu eenmaal het democratisch *recht* hebben om uitspraken te kunnen lezen. Teksten zo vormgeven dat ze de meeste burgers afschrikken en dan wijzen op het

16 Tversky & Kahneman 1974.

17 Nobelprijswinnaar Kahneman is bij een breed publiek beroemd geworden met zijn boek *Thinking, Fast and Slow*. Daarin vat hij de belangrijkste wetenschappelijke inzichten samen over hoe mensen denken en beslissingen nemen. Mensen kunnen informatie snel en intuïtief verwerken of juist langzaam en grondig. Verwerking met dat grondige systeem kost veel inspanning, verwerking met dat snelle systeem gaat juist vrijwel automatisch. Zie met name Kahneman 2011, p. 19-105.

feit dat burgers die teksten niet lezen is eerder een voorbeeld van een *selffulfilling prophecy*.¹⁸ Terwijl het juist zo belangrijk is om te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn om de rechterlijke uitspraak als tekst succesvoller te laten zijn! De tekst vervult zijn maatschappelijke functies namelijk pas echt goed als zo veel mogelijk mensen de tekst grondig lezen. Die functies zullen we nu eerst bespreken.

2.2 Rechterlijke uitspraken vervullen belangrijke maatschappelijke functies

Iedereen die in de zaal aanwezig is als een rechter een uitspraak doet, voelt iets van de magie: de woorden van de rechter doen ertoe. De rechter markeert met de rechterlijke uitspraak namelijk de beslissing die zij heeft genomen: door deze op papier te zetten en in het openbaar uit te spreken, verandert zij de realiteit. Deze functie is te herkennen aan zogenoemde performatieve formules. Als je op een wat plechtigere receptie bent en de jubilaris of ceremoniemeester zegt op enig moment ‘hierbij open ik het buffet’, weet je dat je je bordje vol mag scheppen. Er hoeft dan niet bijvoorbeeld nog een lint te worden doorgesneden. De zogeheten *speech act* of taalhandeling (‘hierbij open ik het buffet’) is zélf de opening van het buffet.¹⁹ Vergelijk ook al die ceremoniële performatieven tijdens een zitting van de rechter: ‘ik open de zitting’ (al of niet met hamerslag), ‘ik sluit het onderzoek’, ‘ik spreek u vrij’, ‘u heeft het woord’, ‘ik stel u onder ede’, enzovoorts.

In de uitspraak van de rechter zal de ingevoerde jurist de stukjes tekst die deze functie vervullen herkennen, terwijl ze leken soms vooral zullen verwarren. Wat te denken van een stuk tekst waarin delen zijn weggestreept? Alleen strafjuristen weten dat de rechter daarmee laat zien voor welke delen van de tenlastelegging voldoende bewijs was en voor welke niet. In civiele vonnissen zal de weergave van de standpunten van partijen vaak tot verwarring leiden. Zeker als die tekst wat langer is, is op een gegeven moment niet meer duidelijk of het nou het standpunt van de rechter is of niet.²⁰ De jurist koerst hier vol vertrouwen op de tussenkopjes van de uitspraak, maar voor de niet-ingevoerde

18 Vergelijk ook Van der Bruggen & Stoové 2021, p. 226.

19 Austin 1962.

20 De schrijver wil waarschijnlijk ook niet elke zin beginnen met iets als ‘[naam partij] stelt/betoogt [...]’. Dus dan staat er bijvoorbeeld: “In navolging hiervan heeft het college van B en W besloten om de onderhavige standplaats niet op te heffen maar opnieuw te gaan verhuren zoals volgt uit het besluit van 12 juli 2022. Omdat de gemeente inderdaad geen Huisvestingsverordening heeft, heeft het college van B en W de Wegwijzer, het Beleidskader en de daarop gebaseerde concept Woonvisie Tynaarlo in de besluitvorming betrokken. Op deze manier handelt de gemeente conform de rechtspraak van het EHRM.”

lezer is dat niet genoeg.²¹ Bij bestuursrechtuitspraken zal het leken vreemd voorkomen als zij vlak na elkaar lezen “De rechtbank zal het beroep ongegrond verklaren” en direct daaronder “De rechtbank verklaart het beroep ongegrond.” Voor de bestuursrechtjurist is het verschil duidelijk: de ene zin staat onder de kop Overwegingen en de andere zin onder de kop Beslissing en de *taalhandeling* wordt pas echt voltrokken in de beslissing. Leken ontgaat die nuance en zij vragen zich af waarom de rechter zo kort achter elkaar twee keer vrijwel precies hetzelfde zegt.

Naast deze functie van het beslissen zelf heeft de tekst van de uitspraak nog twee andere belangrijke maatschappelijke functies. De eerste is dat de rechter haar beslissing *legitimeert* door deze in het openbaar te motiveren.²² De tweede maatschappelijke functie is dat de rechter met haar uitspraak bijdraagt aan het vertrouwen van burgers in de rechter als legitieme beslisser.²³ Er zijn dus twee perspectieven op het succes van de uitspraak als tekst. Op de korte termijn gaat het om de aanvaarding van *deze ene* beslissing, op de langere termijn om het vertrouwen in de rechter als gezagsdrager.²⁴ Dat betekent dat uitspraken lezers in staat moeten stellen de beslissing van de rechter inhoudelijk te beoordelen én dat ze die lezers moeten laten inzien dat er met de beslissing recht is gedaan. Zo’n rationeel oordeel is immers een noodzakelijke voorwaarde voor legitimatie. En om zo’n inhoudelijk of rationeel oordeel mogelijk te maken, moet de uitspraak wel begrijpelijk zijn.

2.3 Persoonlijk gezag is belangrijker geworden

De afgelopen jaren is er in de wetenschap en literatuur meer dan vroeger nadruk komen te liggen op de legitimatie van beslissingen.²⁵ Dat heeft ermee te maken dat de kijk op gezag in onze samenleving is veranderd. Gezag is niet meer vanzelfsprekend, maar moet keer op keer worden verdiend.²⁶ Of burgers gezag toekennen aan een instituut hangt er veel meer van af hoe het contact

21 Bij een korte zoektocht op rechtspraak.nl viel ons op dat regelmatig in rechtbankvonnissen teksten uit processtukken zijn ingeplakt. Die fragmenten hebben eigen kopjes, nummering en tekstindeling. De niet-ingevoerde lezer verliest dan vermoedelijk de kopjesstructuur van de uitspraak zelf uit het oog.

22 De motiveringsplicht en de openbaarheidseis volgen uit art. 121 Grondwet: “Met uitzondering van de gevallen bij de wet bepaald vinden de terechtzittingen in het openbaar plaats en houden de vonnissen de gronden in waarop zij rusten. De uitspraak geschiedt in het openbaar.”

23 Deze functie is om te beginnen af te leiden uit de motiveringsplicht en de openbaarheidseis (Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 17-24, vergelijk ook Verburg 2019, p. 46-55). Daarnaast is empirisch aangetoond dat het vertrouwen in de overheid significant toeneemt als burgers overheidsbeslissingen rechtvaardig vinden (Van Lent, Boone & Van den Bos 2019, p. 40-41).

24 Schuyt e.a., *Een beroep op de rechter* 1978, p. 56-57; Buruma 2006, p. 2; Scheltema 2006, p. 102.

25 Mak 2014; Brinkgreve 2014; Van der Kraats 2014; Bokhorst & Witteveen 2013.

26 Prins e.a. 2013, p. 32; Van den Brink 2012. Al veel eerder Hol 1999, p. 72-75.

met de gezagsdrager die het instituut vertegenwoordigt is verlopen.²⁷ Van den Brink zegt over dit accent op persoonlijk gezag:

“Er ontwikkelt zich [...] een nieuwe vorm van gezag, waarbij enerzijds de interactie tussen machthebber en onderdaan wordt benadrukt terwijl er anderzijds meer aandacht naar de professionele en persoonlijke kwaliteiten van leidinggevendenden [waaronder ook rechters begrepen worden] gaat.”²⁸

Daarbij is met name van belang dat burgers zich serieus genomen willen voelen.²⁹ Alleen maar aanwezig *mogen* zijn bij een zitting, of de tekst van de uitspraak *mogen* lezen is niet langer voldoende. Burgers moeten tijdens een zitting ook daadwerkelijk gezien en gehoord worden. Vervolgens moet de tekst van de uitspraak ze ook daadwerkelijk in staat stellen om de juistheid van de beslissing inhoudelijk te beoordelen.³⁰ Zij zijn tenslotte geen min of meer gedoogde toeschouwer, maar zoals gezegd een volwaardig lid van de Vereniging Nederland.³¹

Tot de jaren 60 ging het bij gezag vooral om institutioneel gezag: het gezag van de politie, de rechtspraak, de regering, het leger, de schoolmeester, enzovoorts. Onder invloed van toegenomen kennis en informatie, toegenomen mobiliteit in woonplaats, werk en relatie, toegang tot sociale media en daar als paraplu overheen individualisering, is de nadruk meer op persoonlijk gezag komen te liggen.³² Vroeger was het institutionele gezag dominant en was via bijvoorbeeld het uniform het persoonlijke gezag een afgeleide van het institutionele gezag. In de huidige tijd is dat anders, maar niet omgekeerd. Als men niet zelf betrokken is bij een rechtszaak, is het institutionele gezag van de rechtspraak namelijk nog steeds hoog.³³ Maar zodra men zelf met een rechtszaak te maken heeft, staat het persoonlijke gezag van ‘jouw’ rechter op de voorgrond in deze geïndividualiseerde tijd. En als deze ene rechter het goed doet, straalt dat positief af op de institutie en als dat slecht verloopt, straalt dat negatief af op de institutie.³⁴

27 Verburg 2019, p. 46-50.

28 Van den Brink 2012, p. 33.

29 Grootelaar 2018; Verburg 2019.

30 Procederende burgers vinden bestuursrechtelijke uitspraken rechtvaardiger naarmate ze tevredener zijn over de zitting en de tekst van de uitspraak. Vergelijk Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2023.

31 Uiteraard zijn er ook zittingen die – met goede redenen – niet openbaar zijn en achter gesloten deuren plaatsvinden. Daar hebben wij niet onze aandacht op gericht in dit preadvies.

32 Van den Brink 2012. Vergelijk ook Prins e.a. 2013, p. 31-35.

33 Dekker 2012. Vergelijk CBS, Vertrouwen in medemens en instituties voor en tijdens de pandemie (www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/vertrouwen-in-medemens-en-instituties-voor-en-tijdens-de-pandemie), met name paragraaf 4.

34 Verburg 2019, p. 46-55, met verwijzingen naar Van den Brink 2012 en Van den Bos & Brenninkmeijer, *NJB* 2012/1216.

Gezag is daarmee in de huidige tijd brozer dan zo'n vijftig jaar geleden. Het is niet meer vanzelfsprekend dat de rechter gezag heeft, maar zij moet het keer op keer verdienen met haar persoonlijke optreden op zitting en in haar uitspraak. Als institutioneel gezag meer op de voorgrond staat, zijn de dragers van dat gezag bijvoorbeeld indrukwekkende gerechtsgebouwen met pilaren, hoge trappen en marmer, het portret van de majesteit en de toga. Als persoonlijk gezag meer op de voorgrond staat, werken al die dragers van institutioneel gezag niet meer (genoeg). Soms zijn ze zelfs een negatieve factor omdat ze pompeus zijn geworden. Bij persoonlijk gezag hoort meer de rechter die investeert in de professionele relatie met de burgers om wie het gaat. Van Run merkte daarover op:

"[...] om [het] noodzakelijke vertrouwen te winnen zal de rechter ook als persoon een zekere uitstraling moeten hebben. De uitstraling van een mens onder de mensen, van een ontvankelijk iemand, die alle gelegenheid geeft voor een open communicatie tussen rechtspreker en rechtzoeker. Diverse uiterlijkheden waarover ik het zojuist gehad heb, zijn voor die communicatie niet bevorderlijk. Noch de taal, noch de omgeving waarin recht gesproken wordt, noch de toga's."³⁵

In hun uitspraken kunnen rechters partijen laten zien dat het recht niet zomaar aan hen is voltrokken, maar dat zijzelf, de burgers dus, ook deelgenoot waren van die rechtspleging. Bovendien moeten burgers uit de uitspraak kunnen opmaken dat de rechter beter kan oordelen over de kwestie dan zijzelf, dat de rechter kundig en verstandig is. Dat moet dan wel blijken uit wat zij zegt en doet. Of, zoals Gadamer het verwoordde: "Acknowledging authority is always connected with the idea that what the authority says is not irrational and arbitrary but can, in principle, be discovered to be true."³⁶ Dit wil overigens niet zeggen dat burgers altijd alle uitspraken van rechters zullen willen controleren, maar dat zij willen zien dat het *kan* als zij die behoefte hebben. De rechter moet kritiek dus mogelijk maken, dat is cruciaal voor haar gezag. Omgekeerd gezegd: het wekt wantrouwen als de rechter die mogelijkheid afschermt.³⁷

Op voorhand staat institutioneel gezag dus misschien wel centraal, maar zodra men zelf in een rechtszaak verwickeld is, komt persoonlijk gezag meer in beeld met institutioneel gezag als afgeleide daarvan.³⁸ Bovens schreef drie jaar geleden in zijn preadvies voor de Nederlandse Juristen-Vereniging positief gestemd over het gezag van juristen.³⁹ Hertogh reageerde hier kritisch op door

35 Van Run 1978, p. 82.

36 Gadamer 1960/1989, p. 281, geciteerd in Prins e.a. 2013, p. 46.

37 Prins e.a. 2013, p. 46.

38 Verburg 2019, p. 47 met verwijzing naar Van den Brink 2012.

39 Bovens, in: *De toekomst van de jurist, de jurist van de toekomst (NJV)* 2020.

een onderscheid te maken tussen gezag op papier en gezag in de praktijk.⁴⁰ Dat onderscheid loopt waarschijnlijk parallel met de hierboven genoemde indeling in vertrouwen op voorhand en vertrouwen als men eenmaal met de rechtspraak in aanraking komt. Hertogh schrijft over het gezag dat burgers aan juristen toekennen: “De verwachtingen [die burgers hebben] van juristen zijn misschien wel hoger dan ooit, maar de acceptatie van hun werk wordt steeds minder vanzelfsprekend.”⁴¹ Hertogh kiest hierin de weg vooruit: de jurist moet de verbinder, ja zelfs de meester-verbinder, worden. Niet de jurist, maar de *samenleving* is de belangrijkste drager van de rechtsstaat, zegt hij, en dat maakt dat de jurist daaraan moet relateren.

“Essentieel voor het toekomstig gezag van de jurist is nog steeds zijn grote juridische deskundigheid, maar in de toekomst zou die moeten worden toegepast met meer nabijheid en misschien ook wel met wat meer bescheidenheid.”⁴²

Meer nabijheid en misschien zelfs bescheidenheid. Dat staat haaks op de manier waarop de rechter zich van oudsher presenteert aan burgers. De oude symbolen van het institutionele gezag hebben hun uitwerking misschien niet helemaal, maar toch zeker voor een groot deel verloren. Van Run pikte eind jaren 70 allerlei signalen op dat de rechter zich ver boven hem verheven achtte:

“[...] de zalen waarin recht gesproken wordt, zijn altijd hoog en hol, statig en verheven. Ze weergalmen allen eenzelfde refrein: hier heerst macht, hier hangt dreiging. En het niveauverschil tussen de zaal en het verhoog waarop de in toga gehulde magistratuur zetelt, symboliseert, of men het wil of niet, een verschil tussen feilbaar en feilloos, tussen nietig en onnipotent.”⁴³

Toch was Van Run er niet van onder de indruk: “Wie zoveel steun in de rug nodig heeft wekt de schijn evenveel innerlijke zekerheid te missen.”⁴⁴ Openlijk machtsvertoon stoot moderne burgers af en maakt ze eerder opstandig dan deemoedig. Voor burgers is het in de huidige tijd juist belangrijk dat de rechter ze als mens serieus neemt en op een respectvolle manier behandelt. Dat komt sinds de jaren 70 telkens weer uit onderzoeken naar voren.⁴⁵ Ook is al vaak empirisch aangetoond dat tegenvallende beslissingen voor burgers beter te

40 Hertogh, *NJB* 2022/183.

41 Hertogh, *NJB* 2022/183, p. 202. Of dat inderdaad een tegenstelling is, hangt ook af van de mate waarin de rechter op de zitting doet aan verwachtingenmanagement.

42 Hertogh, *NJB* 2022/183, p. 203, zie ook Verburg 2022, p. 27-28.

43 Van Run 1978, p. 81.

44 Van Run 1978, p. 81.

45 Het onderzoek naar ervaren procedurele rechtvaardigheid begon bij het baanbrekende onderzoek van Thibaut & Walker uit 1975. Zie voor uitgebreide bronvermelding Verburg 2019, p. 33-46.

verkroppen zijn als zij tevreden zijn over de manier waarop ze zijn behandeld.⁴⁶

In de moderne tijd, waarin persoonlijk gezag meer op de voorgrond staat, zijn dus andere dingen belangrijk dan in de tijd van institutioneel gezag. Er wordt tegenwoordig van rechters verwacht dat zij een dialoog voeren met partijen, transparantie bieden, toelichten hoe de procedure verloopt, en uitleggen wat procedureel en inhoudelijk wel en niet kan worden bereikt. Vooral respect, je zegje kunnen doen terwijl daar gepaste aandacht aan wordt geschonken en uitleg over de procedure zijn belangrijke *drivers* voor ervaren procedurele rechtvaardigheid.⁴⁷ Burgers vragen zich af: heeft deze rechter belangstelling voor mij? Of ben ik maar een dossiertje op een hoge stapel? De rechter die zich uitdrukt in begrijpelijke taal, op de zitting en in haar uitspraak, maakt duidelijk dat zij geïnteresseerd is in deze ene burger die voor haar staat. Dat zij haar best doet om deze burger ‘mee te nemen’ in de procedure, om uit te drukken dat deze burger deel uitmaakt van het proces.⁴⁸ Een rechter die begrijpelijk schrijft mag dus in deze tijd meer rekenen op erkenning van haar gezag dan een rechter die ondoorgroendelijke mystieke taal over burgers uitstort. Dat blijkt ook uit de waardering voor opvallend begrijpelijke uitspraken.⁴⁹

2.4 Onbegrijpelijke uitspraken vergroten de kloof tussen de rechter en de samenleving

In de vorige paragraaf lag de nadruk vooral op hoe partijen een rechtszaak ervaren, maar het grootste deel van de Nederlanders komt zelden of nooit direct in aanraking met de rechtspraak. Toch krijgen veel mensen dagelijks via de media van alles mee van rechtszaken. Door berichten in kranten, tweet-draadjes over wat er tijdens een rechtszaak allemaal wordt gezegd en beelden van zittingen krijgen burgers ook een idee hoe rechters omgaan met partijen. Dat zijn vaak flarden die niet het hele verhaal vertellen. Bovendien zijn die flarden gekleurd. In de traditionele media is de *setting* waarin het geschil zich afspeelt regelmatig ‘een giftige cocktail’, zijn partijen ‘tot op het bot verdeeld’ en ‘veegt de rechter alle argumenten [van de verliezer] van tafel’. Veel ruimte voor nuance is er vaak niet. Als mensen alleen uit de traditionele media vernemen wat een uitspraak van de rechter is, ervaren zij de uitkomst

46 Voor een uitgebreide verwijzing naar literatuur en eigen onderzoek, zie Grootelaar 2018.

47 Verburg 2019, p. 33-46.

48 Dit verklaart ook de populariteit van de televisieprogramma's *De rijdende rechter* en *Mr. Frank Visser doet uitspraak*.

49 Hier geven we in paragraaf 3.1 enkele voorbeelden van.

daarom al snel als ronduit onrechtvaardig. En op sociale media wordt dat bepaald niet beter.

De rechtspraak heeft weinig grip op wat burgers van uitspraken onthouden als zij de media laat bepalen wat het verhaal van een uitspraak is.⁵⁰ En zolang rechters hun uitspraken niet schrijven met burgers voor ogen, brengt een linkje naar de uitspraak ook niet de benodigde verheldering of verdieping. Burgers verstaan namelijk geen Legalees. En zelfs als de rechter wel Standaardnederlands schrijft, is het nog niet gezegd dat burgers haar wel begrijpen. Vaak hebben burgers dan nog steeds geen idee van wat ze lezen.⁵¹ Als ze zelf geen helder verhaal vertellen laten rechters de mogelijkheid liggen om meer invloed te hebben op het beeld dat mensen krijgen van rechtszaken en de rechtspraak als geheel.⁵² Terwijl toch aanvaarding van de beslissing en vertrouwen in de rechtspraak het doel waren...⁵³ Ook hier zeggen we weer: veel rechters en juridisch medewerkers werken hard aan begrijpelijke uitspraken. We willen die schrijvers niet tekortdoen.

Maar waar de motie Groothuizen over begrijpelijke taal in de rechtspraak dus terecht op wijst, is dat er een kloof ontstaat tussen de rechtspraak en de samenleving als uitspraken onbegrijpelijk zijn voor burgers. Of oninvoelbaar. Denk bijvoorbeeld aan dodelijke verkeersongevallen, waarbij rechters in de beleving van nabestaanden en het algemene publiek lage straffen opleggen.⁵⁴ Of de zaak waarbij een meisje van vijftien in haar rubberbootje werd aangevaren door een speedboot en dit niet overleefde.⁵⁵ Bij zo'n zaak valt te verwachten dat burgers het niet automatisch rechtvaardig vinden dat de bestuurder van de speedboot een taakstraf krijgt. Hij had toch te hard gevaren onder invloed van alcohol? De reacties op de sociale media laten zich raden. En zoals gezegd heeft het weinig zin om te verwijzen naar de uitspraak, want daar is maar moeilijk uit op te maken hoe de rechters tot een taakstraf zijn gekomen. Terwijl het goed uit te leggen is waarom rechters geen zware straffen opleggen bij ongevallen.

Vanuit de ontvangende kant is het bovendien niet gezegd dat het altijd maar 'geen straf is hoog genoeg' is wat de klok slaat. Karin Sitalsing getuigt eerder van het tegenovergestelde in een aangrijpende column over hoe de ouders van haar overleden vriend in het geheim contact hadden met de man die hun zoon

50 Vergelijk ook Prins e.a. 2013, p. 74-75.

51 De Poot, Verkuylen & Malsch 2007.

52 Vergelijk Corstens, *NJB* 2003, p. 2014-2015; Vrieze 2009, p. 290-291; Prins e.a. 2013, p. 49.

53 Zie ook paragraaf 5.3.1 van het preadvies van Tirza Cramwinkel, Henk Pander Maat en Ted Sanders.

54 Malsch 2019.

55 Rb. Amsterdam 20 augustus 2021, ECLI:NL:RBAMS:2021:4349.

had doodgereden.⁵⁶ En natuurlijk, dit is maar één voorbeeld. Maar uit empirisch onderzoek blijkt ook dat de zogenoemde ‘punitiviteitskloof’, de kloof tussen de straffen die burgers rechtvaardig vinden en de straffen die rechters opleggen, veel kleiner wordt als burgers meer weten over de zaak zelf en over hoe rechters zo’n zaak moeten beoordelen.⁵⁷ Dan treedt het ‘informatie-effect’ op: het effect dat mensen het meer eens zijn met de rechterlijke beslissing naarmate ze beter geïnformeerd zijn.⁵⁸ De voor de hand liggende oplossing is dus dat rechters in dood-door-schuld-zaken zelf een duidelijk, maar ook genuanceerd en invoelend verhaal vertellen.⁵⁹ Dat zouden zij niet aan anderen moeten overlaten, zeker niet aan mensen die niet precies weten hoe het zit.

Onbegrip over rechterlijke uitspraken is onwenselijk, want een rechtsstaat staat of valt bij het mandaat dat de samenleving de rechtspraak verleent. Burgers zijn deelgenoot van de rechtsorde en moeten dus ook kunnen controleren of de beslissing van de rechter juist is. Dat lukt natuurlijk alleen als de rechter deze beslissing motiveert in een taal die burgers verstaan en de informatie geeft die burgers nodig hebben om de uitspraak te begrijpen. Het is dan ook vreemd dat rechters in hun uitspraken vaak ‘over de hoofden heen’ lijken te praten.⁶⁰ Wellicht was dat voor het vroegere succes van het genre prima, maar in de huidige tijd werkt dat niet meer.⁶¹ In Nederland is het algemene vertrouwen in rechters best hoog.⁶² Toch is het zorgelijk dat burgers rechterlijke uitspraken niet goed begrijpen en ze dus ook niet goed op hun inhoudelijke merites kunnen beoordelen.⁶³ In 2006 sprak Buruma al van een ‘vertrouwensprobleem’,⁶⁴ maar dat probleem is nu – na de toeslagenaffaire, de stikstofkwestie en de toenemende kritiek op de jeugdzorg – misschien wel een vertrouwenscrisis geworden.

Het helpt daarbij niet dat burgers in de communicatie zo weinig serieus genomen lijken te worden. Zij weten vaak niet wat ze overkomt als ze op de een of

56 <http://www.karinsitalsing.nl/de-man-die-pim-doodreed-zelf-nog-zon-jungske/>.

57 Vergelijk Wagenaar 2008; Elffers & De Keijser, *DD* 2009/61; Grimmelikhuijsen & Van den Bos 2020.

58 Grimmelikhuijsen & Van den Bos 2020.

59 Vergelijk ook Malsch 2019.

60 Ook al zijn er vele prachtige voorbeelden van individuele uitspraken in begrijpelijke taal.

61 Misschien bent u verbaasd dat zoiets als een uitspraak van een rechter ook als ‘genre’ kan worden bestempeld. Daarop komen wij terug in hoofdstuk 3 van dit preadvies.

62 Zie CBS-gegevens. Vertrouwen in rechters: 79,2% in 2021. Bron: ‘Vertrouwen in medemens en instituties voor en tijdens de pandemie’ (www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/vertrouwen-in-medemens-en-instituties-voor-en-tijdens-de-pandemie), met name paragraaf 4, paragraaf 4.1.1.

63 Van den Bos & Brenninkmeijer, *NJB* 2012/1216, p. 1454.

64 Buruma 2006, p. 2.

andere manier verwickeld raken in een rechterlijke procedure.⁶⁵ Civiele dagvaardingen zijn meestal nog steeds onbegrijpelijk.⁶⁶ En het OM verstuurt ronduit intimiderende en raadselachtige brieven aan verdachten in strafbeschikkingszaken, meestal burgers die nog nooit eerder met justitie in aanraking kwamen.⁶⁷ Als de procedure op zo'n manier is begonnen, moet de rechter wel heel wat goed maken om te zorgen dat burgers alsnog gaan begrijpen wat ze overkomt. De plicht om begrijpelijk te communiceren wordt in de praktijk gek genoeg wel gevoeld als het om anderstaligen gaat, maar niet als het om Nederlandstaligen gaat. Als een Portugese verdachte in een Nederlandse rechtszaal moet verschijnen, dan krijgt deze persoon namelijk onmiddellijk een tolk Portugees-Nederlands toegewezen. En terecht natuurlijk!⁶⁸ Als je mogelijkveroordeeld wordt, heb je er tenslotte recht op om op zijn minst te kunnen begrijpen wat er in dat proces over jou wordt gezegd. Zoals bekend is dat recht ook verankerd in art. 6 van het EVRM. Voor het strafrecht althans. Als je dat als vertrekpunt van denken neemt, is het best vreemd dat juristen het tegelijkertijd lange tijd acceptabel vonden dat mensen die wel behoorlijk Nederlands spreken er toch weinig van meekrijgen wat er op een zitting gebeurt in hun zaak. En nog minder snappen van wat er in de latere uitspraak staat. De reden dat zij er weinig van meekrijgen is dat juristen, zeker onderling, een taal gebruiken die ver afstaat van het Nederlands, het Legalees. En mensen hebben geen recht op een tolk Legalees – Nederlands.

2.5 Prioriteit leggen bij de meest ingevoerde lezer veroorzaakt onbegrijpelijkheid

Begrijpelijkheid is een relatief begrip: wat voor de een begrijpelijk is, hoeft dat voor de ander niet te zijn. Bovendien moeten we nog verschil maken tussen goed begrijpen en globaal begrijpen. Als we in staat zijn de inhoud van een tekst samen te vatten en er vragen over te beantwoorden, hebben we de tekst goed begrepen via het grondige denksysteem. Dat diepe begrip zorgt ervoor dat we de informatie die we uit de tekst hebben gehaald ook kunnen toepassen.

65 In 2003 liep er bij de rechtbank Arnhem een project om de brieven begrijpelijker te maken. Dat bleek een complexe en tijdrovende klus te zijn, onder meer omdat er bij briefenschrijvers sterke overtuigingen bleken te leven die begrijpelijkheid in de weg stonden (Van der Pool, Schaap & Nijland 2010). Twee herschrijvingen zijn getest onder 800 burgers. Die bleken veel beter gewaardeerd te worden dan de originele versies (Van der Pool & Van Wijk 2010). Toch zijn de brieven van veel rechtbanken nog steeds lastig te begrijpen voor burgers. In 2019 deed De Graaf voor zijn afstudeerproject voor de TU Delft (Industrieel Ontwerpen) onderzoek naar de manier waarop de toegankelijkheid en begrijpelijkheid in kantonzaken kan worden vergroot. Hij stelde vast dat burgers de dagvaarding niet begrijpen en verkeerde verwachtingen hebben van een procedure. De Graaf kwam met verschillende oplossingen en kreeg een 10 voor zijn scriptie (De Graaf 2019).

66 Vergelijk Sikkema e.a. 2017 en Sikkema, Pander Maat & Lentz 2018.

67 Van der Bruggen 2019.

68 Al vrezen wij dat als onbegrijpelijk Nederlands in de zittingszaal één-op-één naar het Portugees wordt getolkt, de verdachte niet veel beter af is. Dus ook dan is 'begrijpelijk' relatief.

Of het lukt om een tekst zo goed te begrijpen, hangt af van de mate waarin we ons hebben ingespannen én van onze eigen voorkennis over het onderwerp waarover de tekst gaat. Toch is het niet altijd zo dat we een tekst die we goed hebben begrepen ook altijd zullen aanduiden als een begrijpelijke tekst. Soms begrijpen we een tekst namelijk pas als we deze verschillende keren hebben gelezen en er dus enorm veel tijd en energie in hebben moeten stoppen. We hebben ons begrip in zo'n geval eerder bereikt *ondanks* de tekst dan *dankzij* de tekst. Ook de inspanning die we hebben moeten leveren om de informatie uit de tekst te halen is dus van belang. We spreken alleen van een begrijpelijke tekst als de lezer deze zonder al te veel inspanning kan begrijpen.⁶⁹ De deugd ligt ook hier in het midden: mensen moeten 'best wel wat moeite doen', maar ze moeten niet 'al te veel' inspanningen verrichten.

We weten in ieder geval dat een gangbare uitspraak voor de niet-jurist niet goed te begrijpen is. En dat geldt ook voor journalisten die een artikel moeten schrijven over een rechtszaak.⁷⁰ Maar omdat begrijpelijkheid zoals gezegd een relatief begrip is, is het wel een belangrijke vraag *voor wie* de rechterlijke uitspraak begrijpelijk moet zijn. Is dat een lezer met veel juridische voorkennis of juist niet? Een lezer die dicht bij de zaak staat en die dus precies weet wat er is gebeurd of juist niet? Het antwoord is hier twee keer: allebei. De rechter bedient met haar tekst tien verschillende lezersgroepen, die systematisch in te delen zijn naar juridische kennis enerzijds en kennis van de situatie waar de zaak om draait anderzijds. Je zou kunnen zeggen dat de rechter in het midden van een groot amfitheater staat, met links de niet-juristen en rechts de juristen. Binnen beide groepen is er bovendien een indeling te maken in nabijheid: er zijn mensen die dicht bij deze ene zaak staan en dus veel van de feitelijke situatie afweten en mensen die zich juist op grote afstand bevinden en bijna niets weten van de zaak. Bij dit laatste punt gaat het niet om een zwart-witonderscheid, maar om een gradueel onderscheid (meer of minder kennis van de situatie). Bij het eerste punt gaat het eigenlijk ook om een gradueel onderscheid. Een bestuursrechtjurist die een civielrechtelijk vonnis probeert te doorgronden, stuit soms ook op een ondoordringbaar domein van termen en denkpatronen die bekend worden verondersteld. Sterker, zelfs binnen het civiele recht kan het gebeuren dat een algemeen civielrechtelijke jurist een gespecialiseerd vonnis over intellectuele eigendommen zit te lezen en op diezelfde belemmeringen stuit. Beide groepen, juristen en niet-juristen, kunnen we volgens het principe nabijheid, of betrokkenheid, indelen in vijf categorieën. Natuurlijk zijn er vele nuances mogelijk – denk aan de niet-juristen die als

69 Van der Bruggen, *NJB* 2020/1808, p. 2027-2028.

70 De Poot, Verkuyl en Malsch 2007 en Malsch 2004.

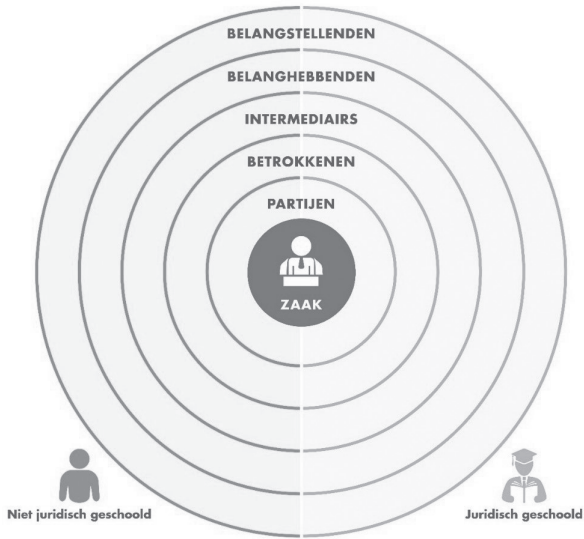
hobby vonnissen lezen⁷¹ – maar dit is volgens ons een goed hanteerbaar model dat voldoende de werkelijkheid benadert. Die categorieën zijn voor te stellen als rijen in een amfitheater, van dichtbij tot ver weg. We lopen die rijen hieronder langs.⁷²

Op de eerste rij zitten de *partijen*, de mensen die de beslissing van de rechter persoonlijk als ‘winst’ of ‘verlies’ zullen ervaren.⁷³ Dat zijn bijvoorbeeld de burgers die in een rechtszaak verwickeld zijn geraakt (links) en hun advocaten (rechts). Daarachter zitten de *betrokkenen*, de mensen die de uitspraak lezen omdat ze de partijen goed kennen of een rol hebben gespeeld in het onderzoek naar de zaak (aan de linkerkant), of omdat ze als hun advocaten of hogerberoepsrechter aan de slag moeten met het vervolg op deze zaak (aan de rechterkant). Op de derde rij bevinden zich de *intermediairs*, de mensen die de uitspraak lezen met de vraag in hun achterhoofd of de zaak interessant is voor hun doelgroep. Het gaat dan bijvoorbeeld om algemene journalisten en redacteurs van vakbladen (links), maar ook om rechtswetenschappers en persrechters (rechts). Op de vierde rij, weer een stapje verder weg van deze ene zaak, zitten de *belanghebbenden*. Dat zijn aan de linkerkant de mensen die in een bepaalde zaak verwickeld zijn en zich afvragen hoe rechters in vergelijkbare zaken hebben beslist. Aan de rechterkant zijn dat de talloze juridische professionals die bijhouden hoe rechters in bepaalde zaken beslissen, maar ook politici die zich afvragen of het gewenst is om de wet aan te passen. En tot slot, het verst weg van deze ene zaak, vinden we de *belangstellenden*. Dat zijn de Judge Joyce-volgers, de *Rijdende rechter*-kijkers, de mensen die misschien eens op een link naar een uitspraak klikken omdat de zaak ze interesseert. Het ‘algemene publiek’ dus waar we het aan het begin van paragraaf 2.1 over hadden.

71 Hiervoor genoemd in paragraaf 2.1.

72 Voor een uitgebreidere beschrijving van de verschillende lezersgroepen verwijzen wij graag naar Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 29-35.

73 De termen waarmee we de verschillende publieken aanduiden hebben vaak ook een juridische betekenis. Die betekenis bedoelen wij hier niet.

Figuur 1. Het amfitheater van de rechterlijke uitspraak⁷⁴

In paragraaf 2.2 hebben we toegelicht dat rechters hun beslissingen allereerst in uitspraken neerleggen om deze daadwerkelijk te voltrekken, maar ook om ervoor te zorgen dat mensen die beslissing als juist aanvaarden (de beslissing te legitimeren) en om het vertrouwen in de rechter als beslisser te bestendigen of te vergroten (de beslisser te legitimeren). Om deze maatschappelijke doelen te bereiken moeten uitspraken alle mensen in het amfitheater in staat stellen zich een gefundeerd oordeel te vormen over de juistheid van de beslissing. Of, met andere woorden: de rechter moet iedereen in het amfitheater de mogelijkheid bieden om kritiek te leveren op haar beslissing. Al die mensen moeten dus begrijpen hoe de rechter naar de zaak heeft gekeken, welke regels ze daarbij heeft toegepast en hoe ze de feitelijke situatie waar de zaak om draait aan die regels heeft getoetst. Juristen⁷⁵ hebben daarbij een voorsprong op niet-juristen. Zij weten tenslotte dat een bestuursrechter anders werkt dan de civiele rechter of de strafrechter. Zij weten wat een procesverloop is. Zij weten waar ze welke informatie kunnen vinden in een rechterlijke uitspraak. Zij weten welke spelregels in gerechtelijke procedures van belang zijn, zoals het feit dat

⁷⁴ Deze figuur is rechtstreeks ontleend aan Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 30.

⁷⁵ Met de erkenning dat onder die parapluiterm 'juristen' weer vele specialismen vallen.

de bewijslast in het civiele geding in beginsel bij de eisende partij ligt. Niet-juristen weten dat allemaal niet.

Schrijft de rechter voor de eerste twee rijen aan de rechterkant (de meest ingevoerde lezers), dan laat ze automatisch informatie weg die voor alle andere lezers cruciaal is om de beslissing te begrijpen. Ze laat dan dus na om al die andere mensen in staat te stellen om te controleren of haar beslissing deugt. Ze sluit ze actief buiten. En dat is precies wat de rechter van oudsher doet: fluis-teren naar de eerste twee rijen rechts, zodat de rest van het amfitheater de rechter niet verstaat.⁷⁶ Zou ze zich richten op een zo groot mogelijk publiek, dan biedt ze de niet-jurist tenminste wel een kans om kritisch te zijn op haar beslissing. Het gaat dus niet alleen om schrijfvaardigheid, maar vooral om attitude. Kiezen voor de minst ingevoerde lezer gaat niet in dezelfde mate ten koste van de andere lezers als andersom het geval is. Een voor het algemene publiek begrijpelijke uitspraak zou namelijk nog steeds begrijpelijk moeten zijn voor juristen, omdat die ook Algemeen Beschaafd Nederlands verstaan en eventuele overbodige informatie gemakkelijk kunnen overslaan. En alle lezers blijken relatief eenvoudig taalgebruik te waarderen, ook hogeropgeleiden.⁷⁷

Als rechters er niet naar streven dat ook burgers uitspraken begrijpen, doen zij hun werk dus niet goed. Ervoor zorgen dat burgers de beslissing als juist aanvaarden is een *kerntaak* van de rechter, die tenslotte in dienst van de samenleving staat. Van Run schreef het volgende over onbegrijpelijke rechtstaal:

“Het is niet zo bedoeld, dat weet ik wel: maar wat voor minachting voor gewone mensen spreekt hier eigenlijk uit. Het wordt tijd te gaan praten over ‘contempt of citizen’ in plaats van over ‘contempt of court’.”⁷⁸

Wij denken dat het echt beter kan. De rechter hoeft niet te gaan schreeuwen en al te populaire taal is ook niet nodig. Maar dat de rechter zich richt tot de mensen rechts én links in het amfitheater en tot alle rijen, dat moet mogelijk zijn.

76 Vergelijk ook Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022.

77 Vergelijk Pander Maat & Gravekamp 2022.

78 Van Run 1978, p. 80.

Niet de individuele schrijver, maar de rechtspraak is aan zet

Als de narratieve coherentie ontbreekt, is het rechterlijk vonnis als verhaal onvoltooid.¹

Zoals we al een paar keer aanstipten zijn er al veel rechters en juridisch medewerkers die er keihard aan werken om hun uitspraken begrijpelijker te maken voor een breed publiek. Die inspanning wordt binnen de rechtspraak ook gewaardeerd. Sinds 2017 wordt zelfs elk jaar een prijs uitgereikt voor de begrijpelijkste uitspraak: de Klare Taalbokaal.² Ieder jaar worden daar tientallen uitspraken voor genomineerd. Tegelijkertijd vinden we zo'n bokaal toch ook een merkwaardig verschijnsel. Hieruit blijkt precies dat publieksvriendelijk schrijven nog steeds wordt beschouwd als iets waar de rechter voor kan kiezen, niet als een voorwaarde om haar professionele taak goed te vervullen. Schrijven voor een publiek van leken is kennelijk nog steeds de *uitzondering*. Op rechtspraak.nl staat bij 173 uitspraken in de inhoudsindicatie specifiek dat het om een 'klare taal-uitspraak' gaat.³ We juichen de inspanningen van rechters en juridisch medewerkers die deze uitspraken hebben geschreven zoals al eerder gezegd toe. Maar de opzet en vormgeving van uitspraken zijn standaard nog steeds ingericht op een onderonsje tussen juristen, niet op een gesprek met de samenleving als geheel.⁴ Dat betekent dat het telkens weer durf en een enorme inspanning vraagt van individuele schrijvers om voor een breed publiek te schrijven.

1 Schalken 2006, p. 48.

2 De winnaars van de Klare Taalbokaal zijn tot nu toe: de rechtbank Amsterdam met een bestuursrechtelijke uitspraak over een geschorst rijbewijs (Rb. Amsterdam 27 oktober 2016, ECLI:NL:RBAMS:2016:6938), de rechtbank Oost-Brabant met een bestuursrechtelijke uitspraak over gedumpte drugsafval (Rb. Oost-Brabant 20 oktober 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:6606), het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden in een civielrechtelijke zaak met een uitspraak over motorclub Bandidos (Hof Arnhem-Leeuwarden 18 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10865), de rechtbank Midden-Nederland met een bestuursrechtelijke uitspraak over het strafontslag van de oud-voorzitter van de landelijke politievakbond (Rb. Midden-Nederland 4 november 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:5126) en opnieuw de rechtbank Midden-Nederland met opnieuw een bestuursrechtelijke uitspraak over de bouw van een nieuwe trainingslocatie voor FC Utrecht (Rb. Midden-Nederland 5 maart 2021, ECLI:NL:RBMNE:2021:849). Vanwege corona is er voor de jaren 2020 en 2021 één prijs uitgereikt.

3 Enige uitspraken op rechtspraak.nl hebben in de 'inhoudsindicatie' een soort van keurmerk gekregen: daar staat dat het een uitspraak in 'klare taal' is. Op dit moment (raadpleegdatum 11 februari 2023) levert 'klare taal' tussen dubbele aanhalingstekens 173 treffers op.

4 Vergelijk Van der Bruggen 2021.

Een voorbeeld daarvan is het besluit van een groep Rotterdamse strafrechters om strafvonnissen altijd te beginnen met een samenvatting en een leeswijzer. Dat project haalde in 2019 het nieuws, juist omdat de Rotterdammers zo afwijken van de norm.⁵ Voor zover wij weten heeft dit project ook geen landelijke navolging gehad en beginnen de landelijke modellen gewoon nog steeds met de huishoudelijke mededelingen, niet met een inleiding of samenvatting.⁶ Terwijl Henk Naves, voorzitter van de Raad voor de rechtspraak, in april 2019 als reactie op de motie Groothuizen over begrijpelijke taal al het volgende schreef:

“De landelijke vakgroep van bestuursrechters heeft afgesproken landelijke modellen aan een klare taal toets te onderwerpen en te onderzoeken op welke manier de structuur en de opbouw van een uitspraak kan bijdragen aan het helder overbrengen van een boodschap. De strafrechters maken steeds vaker gebruik van een voorleesvonnis, een publieksvriendelijke samenvatting die zij gebruiken bij het doen van mondelinge uitspraak.”⁷

Inderdaad is het voorleesvonnis algemeen gebruik bij zaken die op veel mediabelangstelling kunnen rekenen, zoals de MH17-zaak.⁸ Ook de uitspraken in die zaak zijn opvallend toegankelijk. Zo opvallend dat persrechter Marije Knijff werd uitgenodigd in *de Taalstaat*, het radioprogramma van Frits Spits.⁹ Een andere belangwekkende zaak was de Mallorcazaak, tegen verschillende jonge mannen die zich schuldig hadden gemaakt aan uitgaansgeweld op Mallorca. Ook in die zaak las de rechter een helder voorleesvonnis voor.¹⁰ Maar de vonnissen zelf zullen voor de gemiddelde burger weer weinig uitnodigend zijn.¹¹

Hulde dus aan iedereen in de rechtspraak die de spade in de grond heeft gestoken, maar individuele helden gaan het verschil kennelijk niet maken. Zolang begrijpelijk schrijven de uitzondering blijft, verandert er niets. De rechtspraak moet zich dus als organisatie¹² niet alleen uitspreken voor, maar ook daadwerkelijk handelen naar de nieuwe norm. Dat betekent dat het genre nu echt op de

5 <https://www.advocatenblad.nl/2019/08/22/rotterdamse-strafrechters-schrijven-extra-heldere-vonnissen/>.

6 In bestuursrechtelijke en civiele uitspraken is dat het procesverloop, in strafvonnissen met informatie over de zitting en daarna de tenlastelegging. Uitzondering zijn sommige arresten van de Hoge Raad en conclusies van A-G's bij de Hoge Raad.

7 <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D17142&did=2019D17142>.

8 <https://www.courtmh17.com/nieuws/2022/uitspraakdocument-strafzaak-mh17.html>.

9 <https://www.nporadio1.nl/fragmenten/de-taalstaat/2cf5e4e0-6b94-498f-90ac-2429747ca431/2022-11-19-marije-knijff>.

10 <https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/Mallorcazaak>.

11 Rb. Midden-Nederland 18 november 2022, ECLI:NL:RBMNE:2022:4615, ECLI:NL:RBMNE:2022:4616, ECLI:NL:RBMNE:2022:4617, ECLI:NL:RBMNE:2022:4618, ECLI:NL:RBMNE:2022:4619, ECLI:NL:RBMNE:2022:4620, ECLI:NL:RBMNE:2022:4621, ECLI:NL:RBMNE:2022:4622, ECLI:NL:RBMNE:2022:4623.

12 Wij willen zoals gezegd niet de indruk wekken dat er niets gebeurt. De Hoge Raad, de Afdeling bestuursrechtspraak, de Centrale Raad van Beroep, het College van Beroep voor het bedrijfsleven, de afdelingen civiel van de gerechtshoven en de rechtbanken zijn druk bezig met de begrijpelijkheid van hun uitspraken.

schop moet. En ook nog wel een paar spades dieper dan tot nu toe doorgaans te zien is. In dit hoofdstuk bespreken we eerst de rechterlijke uitspraak als genre, dus als manier waarop een bepaald type tekst doorgaans wordt ingericht (par. 3.1). De logische volgende stap is bespreken waarom dat genre in dit geval zo robuust blijkt te zijn (par. 3.2). Niet verrassend wellicht volgt er daarna een appel aan de rechtspraak om het genre te veranderen (par. 3.3).

3.1 De rechterlijke uitspraak is een genre

De rechterlijke uitspraak is een genre, zoals de sollicitatiebrief, het wetenschappelijk artikel of de politieke motie. Of een curriculum vitae of gedicht. Genre is van oorsprong een letterkundig begrip, maar wordt sinds de jaren 70 ook gebruikt om expliciet te maken wat bepaalde soorten zakelijke teksten nou kenmerkt.¹³ De genreanalyse als wetenschappelijke discipline ‘laat zien wat gebruikelijk is in een bepaald genre, of anders gezegd: hoe de communicatieve doelen van het genre gewoonlijk worden nagestreefd’.¹⁴ Dat betekent ook dat onderzoekers op dit vlak zich bezighouden met de vraag tot welk genre een tekst behoort en in welke mate van de kenmerken van dit genre wordt afgeweken. Kennis van genrekenmerken helpt beginnende schrijvers om zich het vak eigen te maken. Voor hen is het handig om te weten aan welke eisen de tekst die zij voor hun werk moeten schrijven moet voldoen. Degenen die met het genre werken, de leden van de *discourse community*, moeten de tekst tenslotte herkennen als een representant van het genre. Vooral de structuur van de tekst blijkt bepalend voor de herkenbaarheid van een genre. Binnen een genre is er een dominante volgorde waarin bepaalde inhoudelijke elementen moeten worden gepresenteerd. Met andere woorden: de superstructuur van het genre is over het algemeen een vast gegeven.¹⁵

Dat we het met u willen hebben over genre is de reden dat wij aan het begin van dit preadvies het gedicht van Szyborska hebben opgenomen. Sloeg u het over? Dat is omdat u bekend bent met het genre preadvies en daarom weet dat u dit soort poëtische oprispingen van preadviseurs doorgaans gevaarloos kunt passeren: door naar de inhoud! Las u het gedicht en vond u het grappig? Dat is omdat u bekend bent met twee genres: het curriculum vitae en het gedicht. Hier lopen die twee door elkaar. Allerlei aspecten van het genre curriculum vitae worden aangeraakt, maar op een verdraaide en verwarrende manier. Ondertussen worden ook allerlei aspecten van het genre gedicht aangeraakt, maar

13 Bakhtin 1986, p. 78. Vergelijk ook Schuurs & De Groot 2018.

14 Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 15.

15 Een uitgebreidere toelichting bij het begrip ‘genre’ is te vinden in Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 12-16.

op een verzakelijkte en verstrakte manier, zodat het niet zo thuishoort bij poëzie. Dat is dus wat er gebeurt als je gaat duwen en trekken aan genreconventies. Werkt u in de rechtspraak? Dan nodigen wij u uit om hier nog eens aan terug te denken als iemand bijvoorbeeld voorstelt om een uitgebreid procesverloop in een bijlage te zetten. Als u verzet voelt bij dat idee, is dat vooral omdat u genrekennis heeft: na de kop volgt nu eenmaal *altijd* het procesverloop.

Zo'n vaste structuur die kenmerkend is voor een genre, geldt vanzelfsprekend ook voor moties in de politiek. Dit is de letterlijke tekst van de hiervoor al genoemde motie Groothuizen over meer begrijpelijke taal in rechterlijke uitspraken:

MOTIE VAN HET LID GROOTHUIZEN C.S.

Voorgesteld 22 november 2018

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het taalgebruik dat de rechterlijke macht in uitspraken gebruikt voor veel mensen lastig te begrijpen is;

overwegende dat hierdoor een kloof tussen de rechterlijke macht en de samenleving kan ontstaan;

overwegende dat het wenselijk is om meer begrijpelijke taal in rechterlijke uitspraken te gaan gebruiken;

constaterende dat de rijksoverheid om deze kloof met de samenleving te verkleinen het B1-taalniveau hanteert;

verzoekt de regering, met de Raad voor de rechtspraak de mogelijkheden te gaan bespreken om meer begrijpelijke taal in rechterlijke uitspraken te gaan gebruiken en de Kamer per brief over deze mogelijkheden te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

Groothuizen
Van der Graaf
Van Dam
Van Oosten

De meeste burgers zullen raar opkijken van deze tekst en er misschien zelfs een beetje lacherig over doen. En wat ook altijd een goede test is, probeer dit thuis eens op zaterdagmorgen: "Schat, constaterende dat er geen pasta, broc-

coli, tomaten en paprika in huis zijn, verzoek ik je boodschappen te doen en ga ik over tot de orde van de dag.” Dat wordt ruzie natuurlijk. Deze Kamerleden pleiten wel voor begrijpelijke taal in de rechtspraak, maar voelen zich zo te zien niet geroepen om bij te dragen aan begrijpelijke taal in de politieke arena. De frasen ‘gehoord de beraadslaging’ en ‘gaat over tot de orde van de dag’ zijn rituele formules. Niet beter of slechter dan ‘Er was eens’ en ‘Ze leefden nog lang en gelukkig’. Maar dan in een serieuze tekst met een serieus doel. Waar medewerkers van de rechtspraak misschien dan weer aan blijven haken, is dat de taal in deze motie zelfs nog plechtiger is dan die in rechterlijke uitspraken zelf. En dat zit ‘m vooral in het ge-dat-dat-dat, de *indirecte rede* dus. De Hoge Raad nam tenslotte eind jaren 70 al afstand van de ‘overwegende dat’-stijl die ooit zo kenmerkend was voor de rechterlijke uitspraak.¹⁶ De dogmatiek dat een uitspraak bestond uit één zin werd verlaten zonder verlies aan zeggingskracht. De vraag is dan waarom deze vier politici, die het kennelijk belangrijk vinden dat de rechter begrijpelijke taal gebruikt, zelf zo gek doen. Omdat een motie er nu eenmaal zo uitziet. En als je zelf een motie wilt indienen zul je de *genreconventies* die voor de motie gelden moeten volgen.

Die genreconventies worden zoals gezegd door ervaren leden van de *discourse community* bepaald.¹⁷ Binnen grotere organisaties zijn dat vaak de bedenkers van de formats. Die formats worden vervolgens opgelegd aan alle schrijvers binnen de organisatie. Beginnende politici krijgen te horen dat ze een politieke motie moeten beginnen met ‘De Kamer, gehoord de beraadslaging’, omdat de tekst anders niet telt.¹⁸ Rechters en juridisch medewerkers leren tijdens hun opleiding schrijven van hun opleiders en volgen daarvoor cursussen. Ook schrijvers van rechterlijke uitspraken moeten zich dus aan allerlei genreconventies houden, de beginnende schrijvers in het bijzonder. Binnen het genre ‘de rechterlijke uitspraak’ zijn bovendien ook nog eens allerlei verschillende subgenres te onderscheiden, want voor de bestuursrechtelijke uitspraak gelden andere eisen dan voor het civiele vonnis of het strafvonnis. Voor beginnende schrijvers is het de kunst om te laten zien dat ze alle subtiele verschillen kennen.

In principe zijn genres niet statisch. Verandert de functie of context, dan verandert het genre mee. Dat zou in elk geval verstandig zijn willen de teksten hun functionaliteit niet verliezen. Als het gaat om de rechterlijke uitspraak is duidelijk dat het genre op dit moment niet meer zo goed aansluit bij de veran-

16 Plug 1991, p. 123-124.

17 Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 12-16.

18 Dat is geen formele eis, want het Reglement van Orde van de Tweede Kamer schrijft deze formulering niet voor. Art. 8.20, lid 1, vermeldt wel dat een motie ‘kort en duidelijk’ moet zijn geformuleerd (https://www.tweedekamer.nl/sites/default/files/atoms/files/rvo_miniboekje_maart_2021_0.pdf).

derde context. Oké, de ‘overwegende dat’-stijl is losgelaten en de taal is zeker een stuk toegankelijker dan honderd jaar geleden, maar dat uitspraken voor burgers nog steeds niet echt begrijpelijk zijn, is ook wel duidelijk. We hopen overigens ook dat het genre van de politieke motie binnen niet al te lange tijd zal veranderen. De tekst ademt de sfeer van een geheim genootschap, van politici die burgers op afstand proberen te houden. Het is de toverspreukentaal van de Haagse vierkante kilometer. Dat lijkt ons weinig bevorderlijk voor het vertrouwen in de politiek. Zeker in deze tijd, waarin dat vertrouwen toch al historisch laag is.¹⁹

Impliciet besloten in deze paragraaf ligt de gedachte dat genres naar hun aard vrij conservatief zijn. Ze representeren hoe het was, hoe het is, maar nooit hoe het zal zijn. Ze zijn immers gebaseerd op gewenning en herkenning: de deelgenoten van de professional-gemeenschap moeten de tekst herkennen als representant van het genre en daarin zit een zekere conservatieve component besloten. Dat is niet erg, maar het matigt de gedachte van de vorige alinea dat genres niet statisch zijn (dat klopt, maar ze zijn wel weerbarstig, moeilijk veranderbaar). En het begrenst de verhouding tot het streven naar begrijpelijke taal (‘zo moet het om de burger te bereiken’ versus ‘zo doen we dat nu eenmaal’).

3.2 Hoe het kan dat het genre zo robuust is

De motie Groothuizen over begrijpelijke taal in uitspraken stamt zoals gezegd uit 2018, maar echt nieuw was die roep om begrijpelijke taal bepaald niet. Ruim honderd jaar daarvoor al, in 1912, stelde de Nederlandse Juristen-Vereniging een commissie aan om te onderzoeken waarom leken zo veel moeite hadden met de rechtstaal.²⁰ Sindsdien laaide de discussie over de onbegrijpelijkheid van rechterlijke uitspraken eens in de zoveel tijd op, om telkens weer

19 <https://nos.nl/collectie/13915/artikel/2445243-enquete-vertrouwen-in-de-politiek-is-enorm-laag>. Zie ook CBS, ‘Vertrouwen in medemens en instituties voor en tijdens de pandemie’ (www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/vertrouwen-in-medemens-en-instituties-voor-en-tijdens-de-pandemie), met name paragraaf 4: het vertrouwen in de Tweede Kamer scoort iets meer dan 42%, het vertrouwen in politici iets meer dan 33%.

20 Voor meer informatie over deze Taalcommissie verwijzen wij naar de historische verhandeling van Jansen, ook in deze bundel opgenomen.

zonder al te grote vooruitgang op dit gebied uit te doen.²¹ Pas de afgelopen tien jaar lijkt er echt beweging in te komen. Dat laatste heeft volgens ons alles te maken met het besef binnen de rechtspraak zelf dat begrijpelijke taal nodig is. Het is niet alleen maar een trekkracht van buiten, maar ook een gevoelde noodzaak van binnen. Of iets onaardiger gezegd: de rechtspraak snapt dat zij voor haar eigen hachje moet strijden: om haar gezag te behouden zal ze begrijpelijke(re) uitspraken moeten doen.²²

Waarom het zo moeilijk is om uitspraken begrijpelijker te maken voor het grote publiek heeft er niet zozeer mee te maken dat de onderwerpen waarover de rechter schrijft te complex zijn om begrijpelijk over te kunnen schrijven. Wij denken dat het best mogelijk is om een strafvonnis op een manier te schrijven dat de burger met een gemiddelde opleiding het verhaal ook kan begrijpen.²³ Dat is voor het strafvonnis nog niet met experimenteel onderzoek aangetoond, maar voor de bestuursrechtelijke uitspraak wel: niet-juridisch geschoolde respondenten begrepen de herschrijving een stuk beter dan het origineel.²⁴ Onlangs wees een studie uit dat het niet de gespecialiseerde juridische leerstukken zijn die ervoor zorgen dat contracten moeilijk leesbaar zijn, maar dat dit gewoon komt door slecht schrijven.²⁵ Deze studie won de Ig Nobel Prize, een jaarlijkse prijs voor het onderzoek dat je laat lachen, maar daarna toch tot denken aanzet.²⁶ Tekstingrepen die taaltrainers al sinds jaar en dag opperen tasten de juridische boodschap niet aan, maar helpen deze juist alleen maar beter over te brengen. Dat begrijpelijkheid en juridische adequaatheid elkaar zouden bijten, is dus een onjuiste aanname. Een van ons analyseerde in 2020 eens vijftien gebruikelijke ingrepen om uitspraken begrijpelijker te maken. Daaruit bleek dat juridische precisie en begrijpelijke taal gewoon niet zo

21 Het voert te ver om hier een historisch overzicht te geven van alle literatuur over dit onderwerp, maar we lichten er een paar momenten uit. Als startpunt noemden we al het rapport van de Taalcommissie uit 1916. Dat rapport riep woedende reacties op van Jacob Israël de Haan, die het rapport wegzette als 'puntjesgepeuter' omdat het volgens hem niet diep genoeg ging (Rademaker 1986, p. 178). Eind jaren 50 vroeg Enschedé aandacht voor de verschillende functies van de motivering van de uitspraak – volgens hem vervulde de motivering die functies onvoldoende (Enschedé 1959). Ongeveer twintig jaar later constateerde taalkundige Maes uitgesproken geïrriteerd dat de rechtslinguïstiek nog steeds geen serieuze wetenschappelijke discipline is en dat het onderzoek niet uitstijgt boven 'taalzuivering' en 'ideologische bekvechterij'. Hij wijt het uitblijven van verbetering van de rechtstaal aan de 'erg moeizame samenwerking tussen linguïsten en juristen' (Maes 1981, p. 240). Naar de discussie in de jaren 90 over de herschreven tenlasteleggingen verwezen we al in paragraaf 2.1. In dat decennium riep Nolta op om het strafvonnis grondiger te herschrijven dan alleen op oppervlakteniveau (Nolta, *Taal in toga* 1997). Het Project motiveringsverbetering in strafvonnissen (Promis) dat in 2004 in pilotvorm startte, bracht enige verbetering, maar werd ook bekritiseerd (Van den Hoven & Plug 2009 en Sterk & Ficq, *NJB* 2008/117). Vergelijk ook Van der Bruggen, *NJB* 2020/1808 en Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 7-8.

22 Vergelijk paragraaf 2.2. en 2.3.

23 Vergelijk paragraaf 2.1. Zie ook Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 107-122.

24 Geerlings & Van Montfort 2020.

25 Martínez, Mollica & Gibson 2022.

26 <https://improbable.com/ig/about-the-ig-nobel-prizes/>.

veel met elkaar te maken hebben. Die tekstingrepen raken de juridische boodschap niet.²⁷

Natuurlijk hebben ook wij beiden lange tijd gedacht dat het spanningsveld tussen begrijpelijkheid van de tekst en juridische precisie echt bestond. Maar het zijn verschillende dingen. Als je van een passief geschreven zin een actieve zin maakt, doet dat in ieder geval niet af aan de juridische precisie. Sterker nog: als je in die actieve zin toevoegt wie de handeling verricht, de actor, voeg je juist precisie toe.²⁸ Als je passief schrijft ('niet aannemelijk is geworden') en je verandert dat in het actieve ('Anke Verbruggen heeft niet aannemelijk gemaakt'), preciseer je wie de bewijslast heeft. Als je van een klassieke trechterredenering (van bewijsbronnen voor de feiten via een juridische redenering naar een conclusie, oftewel een dus-dus-dus-redenering) een piramideredenering (van de conclusie via een juridische redenering naar de bewijsbronnen voor de feiten, oftewel een want-want-want-redenering) maakt, kan dat per definitie niets betekenen voor de juridische precisie. Alle ingrediënten blijven gelijk, maar staan alleen in de omgekeerde volgorde.

Slechts twee van de geanalyseerde tekstingrepen in het artikel van Verburg uit 2020 kwamen in de buurt van juridische precisie in die zin dat je je als schrijver even moet afvragen of de begrijpelijke-taalversie wel hetzelfde betekent als de versie in het Legalees. Het gaat dan om de dubbele ontkenning (soms betekent 'niet onredelijk' iets anders dan 'redelijk') en overprecisie (de jurist voegt soms meer en meer details toe die bij nadere beschouwing niet nodig zijn voor een goed begrip). In die gevallen is het een kwestie van behoorlijk opletten, maar is er geen absolute hindernis om begrijpelijk én juridisch correct te schrijven. Dat het genre zo onveranderlijk is, heeft dus andere oorzaken.

De eerste oorzaak is dat er vaak oppervlakkig wordt gedacht over wat teksten nu begrijpelijk dan wel onbegrijpelijk maakt. De taalcommissie van de Nederlandse Juristen-Vereniging kwam meer dan honderd jaar geleden met het advies minder moeilijke woorden te gebruiken en de zinnen minder complex te maken. Een paar jaar geleden nog maar riepen politici zoals gezegd rechters opnieuw op om het taalgebruik te vereenvoudigen. En het klopt hoor, relatief eenvoudig taalgebruik, dus een ingreep in de stijl, is inderdaad een voorwaarde voor goed begrip.²⁹ Dat betekent alleen nog niet dat alle problemen automatisch zijn opgelost als het woordgebruik en de stijl maar toegankelijk zijn. Als

27 Verburg 2020, p. 215-221.

28 En zodra je actief schrijft, ben je wel 'gedwongen' die actor te benoemen. Zie het voorbeeld direct hierna in de hoofdstekst.

29 Langer, Schulz von Thun & Tausch 2019.

de inhoud en de structuur van de tekst niet aansluiten bij de belevingswereld van de lezer, verandert een prettige stijl daar namelijk niets aan. Denk aan artsen die onderling mailen over welke ziekte ten grondslag kan liggen aan de symptomen van een patiënt. Zij wisselen op een andere manier informatie uit dan wanneer zij in gesprek zijn met de patiënt zelf. Die patiënt heeft er niets aan als die artsen hun interne mailwisseling aan hem doorsturen en dan alleen het jargon vervangen door termen uit het dagelijks taalgebruik. Artsen kunnen die mailwisseling niet gebruiken om de patiënt te informeren, omdat die patiënt nu eenmaal *andere vragen* heeft dan de collega-arts. Er is zelfs een grote kans dat de patiënt boos (ik word ontmenselijkt) of onnodig ongerust (help, wat betekent dit allemaal?) wordt van wat de artsen met elkaar bespreken.

Dit geldt ook voor rechterlijke uitspraken. Als de rechter haar motivering uitschrijft met de jurist voor ogen en deze helemaal aan het eind oppervlakkig herschrijft, begrijpen leken de tekst nog steeds niet. Dat is met een experiment aangetoond.³⁰ Om dit iets concreter te maken geven we het voorbeeld van het syllogisme. Juristen zijn getraind om te denken in dit redeneerschema: dit zijn de regels, dit zijn de feiten en zo passen die twee op elkaar. Als juristen een uitspraak lezen en daarin (desnoods een paar pagina's) geciteerde wettelijke bepalingen tegenkomen, is hun onmiddellijk duidelijk 'dit is het wettelijk kader en verderop gaan we deze regels met de feiten confronteren'. Voor niet-juristen is zo'n wettelijk kader vermoedelijk verwarrend: Gaat dit over deze zaak? Waarom zit ik dit allemaal te lezen? Niet-juristen hebben dus bij het lezen van uitspraken andere vragen. En vaak hebben ze ook de behoefte de informatie in een andere volgorde aangeboden te krijgen. Het omgekeerde zie je sinds sommige gerechten begonnen om dat hele wettelijke kader niet meer in de overwegingen, maar in een bijlage te zetten. Toen waren juist de juristen in de war, want die waren gewend om eerst even snel op de laatste pagina te kijken naar de beslissing (wat is er uitgekomen?), maar die troffen daar dus hele lappen met wettekst aan. Hier blijkt uit dat het lastig is om een vorm te vinden die zowel de burger als de jurist goed bedient.

De tweede oorzaak ligt in het verlengde daarvan: dat uitspraken voor burgers niet erg begrijpelijk zijn komt ook door de manier waarop rechters en juridisch medewerkers uitspraken leren schrijven. Dat doen zij in een fase waarin zij zich ook het rechterlijke denken eigen maken. Het oordeelsvormingsproces zelf, hoe je tot een juridisch juiste beslissing komt, vraagt dan nog alle aandacht. In de tekst van de uitspraak moeten zij laten zien dat zij die kunst beheersen. Zij schrijven daarbij dus voor hun opleider, een ervaren jurist. Wat daarbij centraal staat, is dat zij geen woord te veel opschrijven. Vanuit juri-

disch oogpunt dus. Zij proberen de systematiek die zij hebben gevolgd om tot hun oordeel te komen dus zo goed mogelijk te vangen in hun uitspraak. Je zou kunnen zeggen dat zij notulen maken van hun oordeelsvormingsproces, voor zover dat al mogelijk is trouwens.³¹ Deze werkwijze leidt tot teksten die moeilijk te volgen zijn, zeker voor lezers zonder al te veel voorkennis. Het zijn denkteksten. Want waar moet je tijdens de reis op letten als je niet weet waar je naartoe gaat? Bovendien is het maar de vraag of het de taak is van de rechter om vast te leggen wat zij in de heuristische fase, het oordeelsvormingsproces, heeft bedacht. Zoals Nieuwenhuis zei:

“Het gaat er niet om *hoe* [zij] heeft *gedacht* om [haar] beslissing te *vinden*, maar *wat* [zij] heeft *bedacht* om haar te rechtvaardigen.”³²

De kern van wat we hier betogen is: de uitspraak moet geen verslag zijn van de eerste zoektocht naar het juiste oordeel tijdens het overleg in de raadkamer, maar moet een tweede versie zijn, het verhaal dat de rechter na afloop van dat proces vertelt aan de lezer.³³ Of, in de woorden van psycholinguïst Pinker:

“The writer knows the truth before putting it into words; he is not using the occasion of writing to sort out what he thinks.”³⁴

In paragraaf 4.1, als we logos bespreken, komen we hierop terug.

We zeiden net dat in zo’n opleidingscontext degene die in opleiding is, de rio³⁵ of de juridisch medewerker, geen woord te veel moet opschrijven. Maar dat betekent wel: geen woord te veel om de opleider ervan te overtuigen dat de tekst correct is. In een ander opzicht staan er juist wel te veel woorden. De opleider vraagt zich bij het lezen van de conceptuitspraak steeds af ‘snapt zij het wel?’, ‘heeft ze alle denkstappen genomen?’, ‘heeft ze details over het hoofd gezien?’. Degene die nog in opleiding is weet dat en gaat dus verantwoordelijkheid afleggen: ‘Ja, ik snap het, ik heb alle denkstappen genomen en ik heb werkelijk elk hoekje van het dossier gezien.’ En dat geldt niet alleen in die initiële fase, maar ook later. Juridisch medewerkers die zo hebben leren schrijven, blijven op deze manier showen dat zij alles gezien hebben. Jonge rechters die al ‘uit de opleiding’ zijn, blijven dat ook doen. Als je het zo leert, komt al heel snel allerlei informatie in de uitspraak te staan die helemaal niet nodig is voor partijen of voor het geïnteresseerde publiek, maar gewoon neerkomt op

31 Vergelijk *context of discovery* en *context of justification*, Reichenbach 1938/1996.

32 Nieuwenhuis 1976, p. 498, geciteerd in IJzermans 2011, p. 20.

33 Zie hoofdstuk 4 waar we dit aan de hand van logos, pathos en ethos verder uitwerken.

34 Pinker 2014, p. 29. Hij heeft het hier overigens over romanschrijvers, maar wij zien geen reden om ervan uit te gaan dat dit voor schrijvers van uitspraken anders is.

35 Rechter in opleiding.

gezeglijk gedrag naar de opleider, de rechter, de collega. Vaak blijkt dit uit langere tekstgedeelten, maar in dit preadvies beperken we ons tot een mini-voorbeeld om dit te illustreren. Als je als rechter zegt ‘zonder nadere motivering is dit niet begrijpelijk’ snapt iedereen dat die gewenste nadere motivering er niet is. Waarom staat er in rechterlijke uitspraken dan toch zo vaak ‘zonder nadere motivering, *die ontbreekt*, is dit niet begrijpelijk’?³⁶ Dat is defensief schrijven, schrijven met je strenge opleider in gedachten.

Zoals volgt uit de rest van dit preadvies vinden wij overigens ook dat er vanuit lezersperspectief juist vaak te weinig woorden staan, namelijk woorden om elke lezer en niet alleen de ingevoerde jurist mee te nemen in het verhaal. Maar dat is hier niet het voorwerp van bespreking. Ook het volgende is enigszins terzijde, maar toch bespreken we hier dat wij er op zichzelf niet voor zijn om informatie weg te laten. Het streven naar begrijpelijk schrijven wordt vaak geassocieerd met ‘simpeler schrijven’, dus met weglating van *relevante details*.³⁷ Dat is niet wat wij bedoelen. We vinden wél dat de schrijver van een uitspraak scherp moet kiezen welke informatie wel en welke niet nodig is om de uitspraak als tekst succesvol te laten zijn: argumentatief juist, aanvaardbaar en begrijpelijk, en dat voor een zo groot mogelijk publiek. Dat is nogal een opgave, juist omdat er spanning kan optreden tussen de behoeften van de verschillende lezers. Van oudsher kreeg de jurist voorrang, maar beter is het om de lezer die zelden een uitspraak leest prioriteit te geven: een vaste lezer went namelijk al snel aan de nieuwe volgorde, terwijl een eenmalige lezer niet kan terugvallen op kennis over waar informatie meestal staat. Voor die lezer moet de volgorde direct logisch zijn.

Over de spanning tussen de behoeften van verschillende lezers gaat de fraaie conclusie van A-G De Bock van 4 maart 2022.³⁸ Zij benoemt in die conclusie dat uit de Professionele standaard schrijven van de civiele afdelingen van de gerechtshoven lijkt te volgen dat er geen apart kopje ‘feiten’ meer wordt opgenomen in een arrest van het hof. Dat stelt de cassatierechter voor problemen omdat kenmerkend voor het cassatieberoep is dat het niet over de feiten, wel over het recht mag gaan. Dus moet de grens tussen feitenvaststelling en rechtsoordeel zoals het gerechtshof die heeft getrokken duidelijk te herkennen zijn. De Bock zegt:

36 De zoekopdracht op rechtspraak.nl tussen dubbele aanhalingstekens “motivering, die ontbreekt,” levert 2.921 treffers op (18 november 2022). Zie bijvoorbeeld HR 30 september 2022, ECLI:NL:HR:2022:1337, CBB 20 september 2022, ECLI:NL:CBB:2022:619, en CRvB 23 augustus 2022, ECLI:NL:CRVB:2022:1858.

37 Vergelijk bijvoorbeeld Merkelbach 2019.

38 Conclusie A-G De Bock 4 maart 2022, ECLI:NL:PHR:2022:216.

“[...] het niet in de uitspraak opnemen van een aparte paragraaf ‘de feiten’, berust op een bewuste keuze, die is ingegeven door de gedachte dat zo’n paragraaf een ‘afschrikwekkend effect’ zou hebben op andere lezers dan professionals. [...] Het ontbreken van een aparte paragraaf ‘vaststaande feiten’ in een civiele uitspraak is in de cassatieprocedure echter op zijn minst onhandig te noemen. In de conclusie (en later in de uitspraak van de Hoge Raad) zullen de feiten bij elkaar moeten worden gesprokkeld uit de verschillende rechtsoverwegingen, om toch een overzicht te hebben van de vaststaande feiten. Ik zie in ieder geval niet hoe we in cassatie zonder een opsomming van de vaststaande feiten zouden kunnen. [...] Als het echter gaat om de rechtsbeschermingsfunctie van het cassatieberoep, is het absoluut noodzakelijk om een duidelijk beeld van de vaststaande feiten te hebben. Dat geldt ook voor de beoordeling van motiveringsklachten.”

Nu zijn er in de rechtspraak maar weinigen die zo helder en begrijpelijk schrijven als Ruth de Bock, dus wij zijn er geheel gerust op dat dit geen aanval is op begrijpelijke uitspraken. Zij zegt zelf ook in de conclusie:

“Het belang van leesbaarheid van rechterlijke uitspraken onderschrijf ik natuurlijk geheel. De in dit verband opgenomen aanbevelingen 9 en 11 tot en met 14 deel ik volledig en probeer ik zelf ook in mijn conclusies na te leven. Aan de toelichting op aanbeveling 9 zou ik nog willen toevoegen: focus in de uitspraak niet te veel op de vraag welke feiten relevant zijn voor de rechterlijke oordeelsvorming. Een feitenvaststelling heeft óók tot doel dat partijen zich herkennen in de manier waarop de rechter het geschil (en dus de feiten) in haar uitspraak beschrijft. [...] Partijen moeten kunnen zien dat het over hén gaat. Dat kan ertoe leiden dat de rechter in de uitspraak feiten opneemt die strikt genomen geen rol spelen bij de juridische oordeelsvorming. Dat sluit ook bij aanbeveling 24: *‘Bekijk of in de uitspraak iets moet worden opgenomen om te bewerkstelligen dat die aansluit bij de bespreking van de zaak tijdens de zitting en dat partijen zich gehoord voelen.’*”³⁹

En wij delen ook haar analyse: omdat het in cassatie essentieel is onderscheid te maken tussen feiten en rechtsoordelen, moet uit het arrest van het hof blijken welke feiten zijn vastgesteld. Verlies van informatiewaarde is zoals gezegd geen onderdeel van het streven naar begrijpelijke uitspraken. Wel moeten we het erover hebben of die feitenweergave zo’n prominente plek en mogelijk afschrikkende werking moet hebben door die aan het begin van het arrest te zetten. De Bock geeft zelf de richting aan:

39 Des te interessanter is de volgende headline op *Mr. Online*: “In haar conclusie bij een arbeidszaak uit advocaat-generaal Ruth de Bock openlijk haar twijfels bij het gebruik van ‘klare taal’ in rechterlijke uitspraken.” (<https://www.mr-online.nl/klare-taal-kan-rechtsbescherming-door-hoge-raad-stuk-problematisch-maken/>). We verbazen ons erover dat dit is wat bij de redactie is blijven hangen na het lezen van de genuanceerde conclusie van De Bock.

“Natuurlijk is ook voor de feitenrechter een goed overzicht van de vaststaande feiten van cruciaal belang voor een juiste oordeelsvorming. Het ontbreken van helderheid over de feitelijke gang van zaken is een recept voor onrechtvaardige of ondeugdelijke rechterlijke beslissingen. Het lijkt mij dan ook vrijwel onontkoombaar dat de rechter bij het schrijven van haar uitspraak ‘nieuwe stijl’ gebruik maakt van aantekeningen waarin de precieze chronologie van de feiten is vermeld (een tijdlijn dus). Dit zal in het nu voorliggende geval ook gebeurd zijn; de bestreden beschikking lijdt zeker niet aan onduidelijkheid. Maar dan is er wellicht ook geen groot bezwaar om een uitwerking van die aantekeningen – als ‘extraatje’ – ook op te nemen in de uitspraak. De lezer kan deze paragraaf dan desgewenst overslaan, en in de inhoudelijke overwegingen teruglezen hoe het hof de feitelijke vaststellingen (die daar dan worden herhaald) bij zijn beoordeling heeft betrokken.”

Dat lijkt ons een ideale oplossing: geen informatieverlies, maar ook geen prominente plek en mogelijk afschrikkende werking: neem die feitenweergave op in een bijlage. Dan zijn de vastgestelde feiten controleerbaar voor de cassatierechter en de geïnteresseerde lezer, maar valt het lezers met een specifiekere belangstelling voor de uitkomst niet lastig.

3.3 Waaronder het genre nu echt moet veranderen

Als de rechtspraak één ding moet doen, dan is het wel op een geordende wijze een einde maken aan geschillen die anders uit de hand zouden lopen, bijvoorbeeld doordat mensen elkaar dan de hersenen gaan inslaan.⁴⁰ Maar ook buiten dat extreem van eigenrichting, liggen onwenselijke gevolgen op de loer: trainers van de uitvoering van de rechterlijke beslissing, vervolgacties starten, medewerking weigeren, enzovoorts. Burgers zijn betrokken bij een zaak als partij, als betrokkene, als intermediair, als belanghebbende of als belangstellende.⁴¹ Dat maakt dat zij verschillende informatie over de zaak hebben en ook verschillende lezersdoelen hebben.⁴² Voor een partij zal het er om spannen of zij gelijk krijgt. Voor betrokkenen staat er ook heel wat op het spel. Bij belangstellenden, het ‘publiek’, kan ook heftige verontwaardiging ontstaan als zij horen dat een zaak zus of zo is geëindigd. Als je wilt dat burgers zeggen, ‘Oké,

40 Zie Verburg 2019, p. 34 en 230.

41 Zie paragraaf 2.5 en figuur 1 in die paragraaf.

42 De term ‘lezersdoel’ of ‘gebruikersdoel’ is een vakterm. Zie Verburg 2020, paragraaf 2.4: “Bij uitspraken van (hoogste) rechters zijn er steeds heel veel verschillende lezersgroepen. Partijen in de zaak zelf lezen de uitspraak met de vraag: krijg ik gelijk? Partijen in andere zaken lezen diezelfde uitspraak met de vraag: wat betekent dit oordeel voor mijn zaak? Journalisten lezen de uitspraak met de vraag: zit hier een (spannend) nieuwsbericht in en hoe vertel ik dat mijn publiek? Andere rechters lezen die uitspraak met de vraag: wat betekent dit voor mijn zaken en voor mijn kennis van dit vakgebied? Wetenschappers lezen de uitspraak met de vraag: wat betekent dit voor mijn college van volgende week en voor mijn kennis van dit vakgebied? Al deze lezers zullen de uitspraak lezen en zich afvragen of hun doel na lezing bereikt is.” Zie ook Van der Bruggen, *NJB* 2020/1808 en Karreman & Van Enschoot 2018.

de rechter heeft beslist en dus kan ik me nu bij de uitkomst neerleggen, wat die ook is' dan moet die rechterlijke beslissing natuurlijk wel zo tot de burgers spreken dat zij ook die stap kunnen zetten.⁴³ En iedereen die ooit zelf een geschil heeft gehad weet wat voor morele en mentale kracht het kost om een eenmaal geëscaleerd geschil achter zich te laten. Die overredingskracht van de rechterlijke beslissing moet dus echt fors zijn.

Wat het nog extra moeilijk maakt, is dat de uitspraak als tekst pas echt succesvol is als deze ervoor zorgt dat lezers de juistheid van de beslissing innerlijk erkennen (en die tekst ervoor zorgt dat het vertrouwen in de rechtspraak over-eind blijft of verbetert). Dan pas kan de beslissing worden beschouwd als gelegitimeerd.⁴⁴ Dat betekent dat het niet voldoende is als lezers meedeinen op het gezag van de rechter en zich gedachteloos laten overtuigen. De uitspraak put haar overredingskracht dan namelijk uit esoterie (de rechter als priester) of expertocratie (de rechter als juridische deskundige).⁴⁵ De kans dat de burger de 'waarheid' van de rechter accepteert omdat haar woorden heilig zijn of omdat haar woorden zo deskundig zijn, is alleen nogal klein. Dus langs die weg zal de rechter niet het belangrijkste doel bereiken: het op vreedzame wijze beslechten van geschillen. Natuurlijk claimen we niet dat partijen dan pardoes overgaan tot eigenrichting. Tegelijkertijd is de oplossing ook niet nabij als ze niet overtuigd zijn van de juistheid van de uitspraak.

Om wel te bereiken dat de rechterlijke beslissing iets oplost moet de tekst lezers in de hiervoor besproken analyse van Kahneman⁴⁶ in de eerste plaats binnen het snelle systeem motiveren om zich te verdiepen. Het vergt namelijk hoe dan ook moeite om informatie grondig te verwerken en die moeite nemen mensen niet zomaar.⁴⁷ Vervolgens moet de tekst ze ook daadwerkelijk in staat stellen de redenering te begrijpen. De mate waarin een uitspraak van een rechter burgers overtuigt hangt voor een belangrijk deel af van de overtuigingskracht ervan.⁴⁸ Dat betekent dat de uitspraak een logische en begrijpelijke motivering van de beslissing moet bevatten, dat de tekst uitleg geeft over de juridische regels en procedures waaraan de rechter heeft getoetst, dat zo nodig ook is uitgelegd waarom het belangrijk is om die regels te handhaven en dat uit de tekst is op te maken hoe de rechter de argumenten van partijen heeft meegewogen. Daarnaast is het belangrijk dat de rechter ingaat op aspecten van

43 Verburg 2019 laat zien dat er veel meer dingen spelen dan alleen overtuigingskracht van de overwegingen. Daarover gaat ook hoofdstuk 4 van dit preadvies.

44 Schuyt e.a., *Een beroep op de rechter* 1978, p. 56-57.

45 Direct ontleend aan Verburg 2019, p. 66-68, met verwijzing naar Van Domselaar 2015, p. 24-46.

46 Zie paragraaf 2.1.

47 Vergelijk de bespreking van Kahneman hiervoor in paragraaf 2.1.

48 In het volgende hoofdstuk bespreken we dat dit breder is dan alleen de logische/argumentatieve kant van de redenering.

het oordeel die negatieve emoties oproepen bij het publiek. Al deze teksteisen volgen uit de grondige analyse van de functie en context van het strafvonnis en het lijkt ons veilig om ervan uit te gaan dat ze net zo goed gelden voor uitspraken in andere rechtsgebieden.⁴⁹ Opbouw en redeneerwijze in de verschillende rechtsgebieden vertonen immers vooral overeenkomsten.⁵⁰ Het standaardstrafvonnis blijkt overigens niet aan de hiervoor genoemde teksteisen te voldoen.⁵¹ Als de leek dus al de moeite neemt om een strafvonnis grondig te lezen dan is die moeite waarschijnlijk ook nog eens voor niets.

Maar hoe zit het dan met alle inspanningen om uitspraken begrijpelijker te maken? Leveren die dan wel voldoende op? De Jong e.a. concludeerden op basis van een zogenoemde vignettenstudie dat ‘de stijl waarmee de rechter een vonnis motiveert weinig tot geen invloed heeft op de mate waarin derden een uitspraak accepteren’.⁵² Dat is een stevige conclusie die wij op basis van deze studie niet zouden durven trekken. Om begripsverwarring tussen juristen en taalkundigen te voorkomen: het gaat hier niet om ‘schrijfstijl’, maar om ‘motiveringsstijlen’. De Jong e.a. testten drie soorten motiveringsstijlen, die zij de discursieve, de sacrale en de technisch-juridische stijl noemen. Zij definiëren deze stijlen als volgt: de discursieve stijl maakt inzichtelijk hoe de rechter de verschillende argumenten heeft meegewogen in haar beslissing, de sacrale stijl expliciteert op welke morele overtuiging de beslissing van de rechter rust, en de technisch-juridische stijl wijst op een gezaghebbende bron, zoals een wet of een eerdere uitspraak.⁵³

Alle geteste versies liggen wel nog steeds vrij dicht tegen de traditionele manier van schrijven aan. Zo zijn de versies in één casus nog steeds in ‘trechtervorm’ geschreven, met de conclusie dus aan het einde,⁵⁴ en zijn de formuleringen in alle versies opvallend juridisch. Neem bijvoorbeeld de volgende zin uit een discursieve versie: “Aan de andere kant mag van Kellenaars worden verwacht dat zij, mede gezien de kwetsbaarheid van fietsers en het gevaar van gemotoriseerde voertuigen, anticipeert op onvoorzichtigheid van andere verkeersdeelnemers.” Of deze zin uit de sacrale versie van dezelfde casus: “De rechtbank stelt voorop dat een fundamentele waarde in onze samenleving is

49 Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 17-45.

50 In de civiele rechtspraak (handel) is er wel een beetje betere uitgangspositie om in begrijpelijke taal te schrijven, omdat in dat rechtsgebied wetteksten bijna altijd een veel kleinere rol spelen dat in bijvoorbeeld het straf- en bestuursrecht. De civiele rechtspraak heeft dat voordeel echter nog niet weten te verzilveren in een brede stroom van vonnissen en arresten in begrijpelijke taal. Positieve vermelding verdient natuurlijk wel de Professionele standaard schrijven van de civiele afdelingen van de gerechtshoven uit 2020.

51 Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 47-79.

52 De Jong e.a., *NTBR* 2020/42, p. 313. Willem van Boom was een van de onderzoekers die meeschreef aan dit artikel. In zijn preadvies bespreekt hij dit artikel in paragraaf 2.8.

53 De Jong e.a., *NTBR* 2020/42, p. 314-315.

54 In pilot 1 zijn de versies van twee casus nog trechtervormig.

dat kwetsbare partijen bescherming behoeven.” De frase ‘stelt voorop’ is daarbij Legalees voor de aankondiging van een algemene regel. En ook in de technisch-juridische versie van deze casus hoeven we niet lang te zoeken naar een typisch juridische frase: “Op grond van vaste rechtspraak van de Hoge Raad kan slechts in beperkte gevallen overmacht worden aangenomen.”⁵⁵

Onze belangrijkste kanttekening is dat deze studie lijkt te suggereren dat de rechter moet kiezen tussen ófwel responsief zijn (de discursieve motiveringsstijl), ófwel de maatschappelijke norm achter de regel expliciteren (de sacrale motiveringsstijl), ófwel laten zien aan welke norm is getoetst en hoe de situatie zich tot die norm verhoudt (de technisch-juridische motiveringsstijl).⁵⁶ Maar wij pleiten er juist voor dat de rechter per zaak bedenkt wat ervoor nodig is om de beslissing aanvaardbaar te maken. En in onze ogen zal dat meestal een combinatie van deze drie benaderingen zijn. In elk geval moet de technisch-juridische kant erin. Natuurlijk moet de uitspraak laten zien dat de argumentatie juridisch klopt. Ook moet de rechter altijd laten zien hoe ze de argumenten van partijen heeft meegewogen, ze heeft tenslotte een responsieplicht. Zoals gezegd is dat wat De Jong e.a. de discursieve stijl noemen. Alleen de sacrale dimensie is niet altijd noodzakelijk.

Het gaat erom dat de rechter bewust kiest welk accent of welke accenten ze aanbrengt. Als ze een civiel vonnis over de klimaatdoelen schrijft en weet dat die zaak heftige emoties bij het bredere publiek oproept, zou ze misschien ook moeten laten zien welke morele overtuigingen ze deelt en welke niet. Dat hoort in de typering van De Jong e.a. bij de sacrale manier van motiveren. Als de opvattingen hierover binnen de maatschappij erg uiteenlopen en de rechter huiverig is te veel kleur te kiezen door één zijde tot de hare te maken, zou ze in de typering van De Jong e.a. kunnen kiezen voor een meer discursieve manier van motiveren. Dat is de bespreekwijze waarbij je voor- en tegenargumenten tegen elkaar afweegt. Maar als ze een vonnis schrijft over de ontbinding van een overeenkomst waarbij de partijen zo te merken vooral geïnteresseerd zijn in wat zij onder de streep overhouden, past een meer technisch-juridische manier van motiveren misschien het best.

Het meten van het effect op acceptatie van één type ingreep, is natuurlijk een beproefd wetenschappelijk middel om verschillende oorzaken te isoleren. Maar als die oplossingen in zichzelf suboptimaal zijn (moeilijke taal, onlogische volgorde, ontbrekende elementen) en je dan gaat meten wat de effecten

55 Appendix D, p. 10-11.

56 Op p. 312 van De Jong e.a., *NTBR* 2020/42 zeggen de onderzoekers wel dat de discursieve stijl de argumenten voor en tegen bespreekt, naast de ‘gangbare overwegingen’. Dat lijkt erop te wijzen dat die stijl in feite de beide andere stijlen ook omvat, maar dat zien we niet terug in de door hen geteste teksten.

van die verschillende ‘oplossingen’ zijn, meet je toch niet wat je zou willen meten. Ander empirisch onderzoek lijkt er overigens wel op te wijzen dat burgers het belangrijk vinden hoe de rechter haar beslissing uitlegt in de uitspraak. Uit een groot vragenlijstonderzoek onder partijen in bestuursrechtelijke procedures kwam naar voren dat de (on)tevredenheid over de informatiekwaliteit van de uitspraak bij burgers altijd meeweegt in de ervaren rechtvaardigheid van de beslissing.⁵⁷

We blijven beklemtonen dat we veel rechters en juridisch medewerkers tijd en energie zien steken in de begrijpelijkheid van hun uitspraken. Toch heeft de rechtspraak in onze ogen nog een lange weg te gaan. Als het gaat om begrijpelijkheid komt de rechtspraak ook van heel ver. Genrekenmerken zoals een wollige stijl, lange zinnen, overprecisie, ouderwets woordgebruik zijn alle nog op individueel niveau op te lossen: de individuele rechter of juridisch medewerker die zich inspanst kan al die stijlkenmerken uit de tekst wieden. Maar dat kost wel heel veel energie als een groot deel van de rechters en juridisch medewerkers nog schrijft in het Legalees. Je kunt dan zelden een alinea uit een andere uitspraak kopiëren, terwijl het inhoudelijk om bijna hetzelfde gaat. Bovendien heeft het niet genoeg impact als maar een klein deel van de functionarissen moderner gaat schrijven. Alleen al daarom is het nodig dat de hele rechtspraak ‘om’ gaat.

Belangrijker is dat deze ingrepen die op individueel niveau mogelijk zijn de diepste lagen van het genre onaangetast laten.⁵⁸ En op dit moment werken de formats, de modellen met voorgeschreven kopjes en standaardtekstblokken, het sterkste tegen. Die dwingen de schrijver te veel om informatie aan te bieden in een volgorde die de ingevoerde jurist gewend is, maar de niet-ingevoerde burger voor vraagtekens plaatst. En die ook niet-juristen nauwelijks zicht bieden op hoe de rechter nu eigenlijk heeft geredeneerd.⁵⁹ De typische ‘Gelet op het voorgaande’-frase verhult dat de rechter niet écht verantwoordt hoe ze tot een bepaalde conclusie is gekomen. Het is aan de lezer om te bepalen hoe al die eerder gepresenteerde feiten en argumenten nu precies met elkaar samenhangen. Dat is maar al te vaak onmogelijk, ook voor juristen.⁶⁰ Ook daarom is het nodig dat de hele rechtspraak ‘om’ gaat. Van den Hoven typeerde de ondoorgrondelijkheid van de rechterlijke uitspraak in 2011 als een ideologi-

57 Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2023 (nog niet gepubliceerd).

58 Vergelijk Nolta, *Taal in toga* 1997 en Van der Bruggen, *NJB* 2020/1808.

59 In dit preadvies zeggen we een aantal keren dat de rechter in haar uitspraak verslag doet van haar denkproces in plaats van een verhaal te vertellen. Dat lijkt misschien op gespannen voet te staan met wat we hier zeggen. Maar verslag doen van je denkproces wil niet zeggen dat duidelijk is hoe de elementen zich tot elkaar verhouden, welk element doorslaggevend is, hoe een oorzaak bijdraagt aan een gevolg, enzovoorts.

60 Vergelijk Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 94-104 en Sterk & Ficq, *NJB* 2008/117 en Van den Hoven & Plug 2009.

sche keuze waarmee bewust een mythe wordt gecreëerd van formele rationaliteit en objectiviteit. Van den Hoven weerspreekt de gedachte dat die mythe de rechter autoriteit verleent.⁶¹ Wij zijn het met Van den Hoven eens. In tijden van vooral institutioneel gezag is het misschien overtuigend dat de rechter haar beslissing presenteert als uitkomst van een mystiek proces waarin de mens geen rol heeft gehad, in tijden van vooral persoonlijk gezag niet. Iedereen weet dat rechtspreken mensenwerk is. Laat de rechter dan op zijn minst daadwerkelijk verantwoording afleggen voor de keuzes die ze heeft gemaakt.

61 Van den Hoven 2011, p. 508.

Er is een groot verschil tussen zelf iets denken en proberen te bewerkstelligen dat een ander iets gaat denken.¹

Een omslag van de rechtspraak is nodig, schreven wij in paragraaf 3.3. Maar hoe ziet die omslag er dan uit? Om daarvoor handreikingen te bieden gebruiken we de *Retorica* van Aristoteles zoals gezegd losjes als uitgangspunt. Het is tenslotte in het belang van de rechtsstaat dat rechters hun boodschap zo overtuigend mogelijk presenteren. Volgens Aristoteles kunnen sprekers – in dit geval schrijvers² – gebruikmaken van drie soorten overtuigingsmiddelen: ‘die gelegen in het karakter van de spreker, die gelegen in het in een bepaalde gemoedstoestand brengen van de toehoorder, en die gelegen in de redenering zelf, die erop berusten dat ze iets aantonen of schijnen aan te tonen’.³ In dit hoofdstuk bespreken we in hoeverre in rechterlijke uitspraken al gebruik wordt gemaakt van deze overtuigingsmiddelen en op welke manier ze nog beter ingezet kunnen worden. Is bijvoorbeeld de volgorde waarin de rechter haar redenering presenteert wel logisch voor het algemene publiek (logos)? Laat de rechter zien dat ze zich bewust is van de emoties die een zaak bij het publiek teweeg kunnen brengen en is misschien ook voelbaar dat zij die emoties deelt (pathos)? En draagt het beeld dat de rechter bewust dan wel onbewust van zichzelf als gezagsdrager oproept wel bij aan de doelen die ze met haar uitspraak dient (ethos)?

Wij zijn ons ervan bewust dat we een zekere omkering plegen. In de retorische traditie waarin Aristoteles staat en waarop hij reageert, gaat het bij welsprekendheid steeds⁴ om het overtuigen van de rechter. Welke retorische middelen moet de redenaar inzetten om die rechter te overtuigen? Wij bespreken aan de hand van dezelfde retorische middelen hoe de rechter haar lezers kan overtui-

1 Quintilianus 2015, p. 127-128.

2 Al heet de uitspraak natuurlijk niet voor niets ‘uitspraak’.

3 Aristoteles 2009, p. 27.

4 Als we ons beperken tot de rechtspraak tenminste. Daarnaast draait retorica in die traditie om politiek en lofredes.

gen. Dat hoort natuurlijk ook bij de huidige tijd, namelijk dat ook de rechter zich moet inspannen om haar boodschap over het voetlicht te krijgen. Geaccepteerd te krijgen.

Op dit punt zeggen we alvast dat wij niet vinden dat elke rechterlijke uitspraak een dosis logos, ethos en pathos moet hebben. Wij vinden dat de schrijver van een uitspraak altijd moet overdenken welke samenstelling van deze drie overtuigingsmiddelen in deze ene uitspraak thuishoort. Logos kan nooit ontbreken, want de redenering moet gewoon deugen en de uitspraak moet die logica ook tonen. Als partijen er puur zakelijk in staan en alleen willen dat de rechter ‘de knoop doorhakt’ kan aandacht voor logos genoeg zijn. Regelmatig is ook nodig dat de rechter haar gezicht laat zien, laat zien dat zij ook deelgenoot is van deze rechtsorde en die rechtsorde deelt met partijen en de andere lezers van de uitspraak. Dan kan aandacht voor ethos nodig zijn om te overtuigen. Vaak ook roepen uitspraken heftige emoties op en wil de lezer voelen en begrijpen dat de rechter daar ook voor heeft. Dan kan aandacht voor pathos nodig zijn om te overtuigen.

We beginnen dit hoofdstuk bij logos (par. 4.1), van oudsher het basisgereedschap van de jurist. Dan volgt ethos (par. 4.2), de persoon van de rechter. En ten slotte komt pathos aan bod (par. 4.3).

4.1 Logos

Welke eisen we stellen aan de argumentatie van een rechterlijke uitspraak loopt geheel samen met enkele punten van de *Opinion* van de *Consultative Council of European Judges* over de kwaliteit van rechterlijke beslissingen.⁵ We citeren er hier twee:

“32. All judicial decisions must be intelligible, drafted in clear and simple language – a prerequisite to their being understood by the parties and the general public. This requires them to be coherently organised with reasoning in a clear style accessible to everyone.”

“34. Judicial decisions must in principle be reasoned. The quality of a judicial decision depends principally on the quality of its reasoning. [...]”

Deze twee normen worden in onze ogen vaak niet gehaald in Nederlandse rechterlijke beslissingen. De rechter legt misschien wel de nadruk op de juridische rationaliteit, maar geeft geen controleerbaar inzicht in de redenering

5 *Opinion* no. 11, CCJE(2008)5. Zie https://www.courtexcellence.com/_data/assets/pdf_file/0023/4919/ccje.pdf.

achter haar beslissing.⁶ Voor burgers is de redenering vaak niet te volgen omdat belangrijke uitleg ontbreekt. Van burgers kan bijvoorbeeld niet worden verwacht dat zij weten dat een bestuursrechter de besluiten van bestuursorganen soms wat terughoudender, soms wat indringender toetst, hoe het precies zit met de bewijslastverdeling in civiele procedures en dat een strafrechter complexe schadevergoedingsvorderingen niet kan behandelen omdat het strafrecht daar niet voor is bedoeld. De rechter moet die uitleg geven, zeker op het moment dat gebrek aan kennis van ‘hoe het werkt’ of aan welke normen nu eenmaal moet worden getoetst ervoor kan zorgen dat mensen de beslissing als oneerlijk ervaren.

Deze kenniskloof tussen juristen en niet-juristen ontlokt mensen binnen de rechtspraak nog wel eens de reactie dat de rechter daar toch niet aan kan beginnen, omdat deze wel iets beters te doen heeft dan in elke uitspraak een college inleiding in het Nederlands recht te geven. Is dat nou wel een geldige redenering? Natuurlijk gaat het niet om college geven. Maar het is wel de maatschappelijke taak van de rechter om burgers te laten inzien dat met de beslissing recht is gedaan. Bovendien is het nog maar de vraag of er altijd veel uitleg nodig is. Een Utrechtse kantonrechter pakte dat als volgt aan:

“De zaak draait om artikel 7 lid 5 van de polisvoorwaarden. Daar staat onder de ‘Aanvullende uitsluitingen’ de zogenaamde opzichtclausule:

[...]

Dat is een vrij ingewikkelde bepaling, die (in deze concrete zaak) zo moet worden gelezen. Het gaat om aansprakelijkheid van eiseres voor schade aan een vloer. Als die vloer een zaak is, en als eiseres hem in gebruik had, dan is aan de voorwaarden genoemd onder a voldaan, en dan is dekking in principe uitgesloten. Omdat het gaat om werkzaamheden bij derden, namelijk in het gebouw van de Feestfabriek⁷, geldt de uitsluiting alleen voor bepaalde zaken, die genoemd worden onder b.

Dat een vloer een zaak is, lijkt voor de hand te liggen, maar eiseres stelt terecht dat het waarschijnlijk geen zelfstandige zaak is maar een bestanddeel van een zaak, namelijk van het gebouw. Dat wil alleen niet zeggen dat de uitsluiting van dekking onder a daarom niet geldt. Het zou nogal vreemd zijn als die uitsluiting alleen zou gelden voor zelfstandige zaken en niet voor gedeelten van zaken, of voor zaken waarvan de aansprakelijke persoon een gedeelte gebruikt. In dit geval: als de uitsluiting wel zou gelden voor krassen op een tafel en niet voor krassen op de vloer. De kantonrechter ziet geen reden waarom [eiseres] ‘zaken’ hier zo beperkt zou mogen lezen.

6 Vergelijk De Bock, in: *Kwaliteit als keuze (NJV)* 2015, p. 84-87, die als kwaliteitseis stelt dat een motivering begrijpelijk en overtuigend is.

7 Deze naam hebben we verzonnen om het fragment wat leesbaarder te maken.

Het argument dat een vloer geen roerende of onroerende zaak is en dus niet kan worden gebruikt, kan de kantonrechter niet volgen. Ook een bestanddeel van een zaak kan worden gebruikt. Men kan een vloer – ook als hij bestanddeel van een gebouw is – bijvoorbeeld gebruiken door erop te staan, erover te lopen, er een truss op te zetten of door die te verschuiven naar een andere plaats.”⁸

Was deze redenering voor u goed te volgen? Ook u moet er waarschijnlijk nog wel even over nadenken, omdat de materie vrij abstract is. Conceptuele moeilijkheid is iets waar de rechter niet per se iets aan kan doen, terwijl dat de begrijpelijkheid natuurlijk wel belemmert.⁹ Het gaat er alleen om dat de rechter die moeilijke materie *zo begrijpelijk mogelijk* presenteert. Onbekende zaken, zoals die ‘truss’ waarover de rechter spreekt, helpen de lezer ook niet om een plaatje te maken van wat er speelt. Maar dat hoeft niet erg te zijn. Dat het misschien niet zal lukken om de boodschap zo op te schrijven dat iedereen overtuigd raakt van de juistheid van de beslissing, is nog geen reden om het niet te proberen.

Als rechters niet eens proberen de motivering van hun beslissing in begrijpelijke taal op te schrijven, lukt het ze zeker niet burgers te overtuigen. Bovendien is elke overtuigde burger er één. Daarover zei Aristoteles: “Van de geneeskunde is de taak evenmin het gezond maken, maar het bevorderen van dit doel tot zover als mogelijk is; ook ongeneeslijk zieken kan men niettemin juist behandelen.”¹⁰ Het is duidelijk dat deze Utrechtse kantonrechter hier iets moeilijks zo begrijpelijk mogelijk heeft verteld. Door relatief eenvoudige taal te gebruiken, én door de uitleg te geven die leken nodig hebben om te begrijpen hoe hij heeft geoordeeld. Bovendien reageert hij écht op de argumenten van de eiseres. Uit zijn aanpak spreekt in elk geval respect voor lezers die niet zijn ingevoerd in de materie. Wat ons in deze uitspraak vooral boeit is die sprong die de kantonrechter durft te maken aan het begin: “Dat is een vrij ingewikkelde bepaling, die (in deze concrete zaak) zo moet worden gelezen.” We begonnen deze passage met de vraag of een rechter dan in elke uitspraak een college Nederlands recht moet gaan geven. Deze kantonrechter laat zien dat je niet alles tot in detail hoeft uit te leggen. Hij is er transparant over dat hij niet die bepaling in zijn algemeenheid gaat uitleggen, en neemt de lezer vervolgens mee naar de concrete betekenis in dit geval. Met een korte klap maar wel helder.

Het grootste misverstand over de functionaliteit van uitspraken is misschien wel dat uitspraken zoals die nu standaard worden geschreven juridisch ade-

8 Kantonrechter Rb. Midden-Nederland 6 maart 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:885.

9 Kleijn 2018, p. 3.

10 Aristoteles 2009, p. 26.

quaar zijn en begrijpelijke-taalvarianten niet. Vanuit de gedachte dat het met de logos wel goed zit, vormt het traditionele genre het vertrekpunt van denken. Toch is er ook op de logos van uitspraken het nodige aan te merken. Zoals we eerder al opmerkten, is het vaak niet goed uit de tekst van de uitspraak op te maken hoe argumenten met elkaar samenhangen. De verbanden tussen informatie-elementen zijn namelijk regelmatig niet goed geëxpliciteerd.¹¹ Met een soort woordenlasso ('gelet op het voorgaande') wordt een niet precies afgebakende set argumenten, verklaringen en feitenvaststellingen samengetrokken en daaruit zou dan de conclusie moeten volgen.¹² Een ander argumentatieprobleem is een bepaalde standaardfrase, namelijk '[deze argumenten] ieder voor zich en in onderlinge samenhang bezien'. Dat is een redeneerfout.¹³ Maar dat heeft rechters er nooit van weerhouden haar op te schrijven. Verder bedienen rechters zich regelmatig van de stoplap 'doet daar niet aan af'. Ja, de partij die het afgeserveerde argument aanvoerde, dacht nou net wel dat het hout sneed, dus zij wil weten wáárom het er niet toe doet. Uitspraken van rechters missen dus met grote regelmaat de precisie die rechters erin menen te stoppen. En die grotere precisie is wel nodig om te kunnen beoordelen of de redenering steek houdt.

Dit misverstand leidt er trouwens ook toe dat schrijvers van uitspraken die eerst hun concept 'gewoon' schrijven en dat gaan herschrijven in begrijpelijker taal, vaak het gevoel hebben dat die latere tekst 'een beetje gek' is en ook 'minder goed' is dan het origineel. De belangrijkste oorzaak van de problemen die wij zien in de juridische argumentatie ligt in het schrijfproces. Schrijvers van uitspraken maken vaak geen onderscheid tussen de heuristische fase, de fase waarin zij nadenken over wat de juiste beslissing is, en de retorische fase, de fase waarin zij nadenken over hoe zij hun publiek ervan kunnen overtuigen dat hun beslissing de juiste is.¹⁴ Zij volgen in hun tekst als het ware de route die zij zelf hebben afgelegd om tot hun beslissing te komen.¹⁵ IJzermans schrijft hierover:

"Ik heb er al vaker op gewezen dat de nadruk op de 'juridische rationaliteit' van de uitspraak eenzijdig is en gebaseerd is op de veronderstelling dat overtuigen, oordelen en legitimeren samenvallen. Deze veronderstelling is gebaseerd op een dubbele fictie, namelijk de fictie dat

11 Van den Hoven & Plug 2008, Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022.

12 Sommige juridische begrippen, zoals 'arbeidsovereenkomst' of 'binding met Nederland', zijn niet helemaal te definiëren in samenstellende delen. Je verzamelt de verschillende elementen als het ware in een mandje en aan het slot bekijk je of het nou een arbeidsovereenkomst of bijvoorbeeld een overeenkomst van opdracht is. Dan is zo'n woordenlasso natuurlijk heel handig. Maar ook dan kan je de lezer tegemoetkomen door te expliciteren dat het geen afvinklijstje is, maar dat het gaat om een wegging van het geheel.

13 Een redenering is nevenschikkend of meervoudig. Allebei tegelijkertijd is onmogelijk. Verburg 2020, paragraaf 4.3.3.

14 IJzermans 2011, p. 256-257.

15 Vergelijk ook Van der Bruggen 2018.

de min of meer subjectieve oordeelsvorming gereconstrueerd kan worden met juridisch rationale argumenten en dat alle publieksgroepen overtuigd kunnen worden met dezelfde juridisch rationale argumenten.”¹⁶

Wat is nou precies het verschil tussen die schrijfwijze die wij hiervoor ‘notulen van het denkproces’ noemden en een schrijfwijze waarbij de schrijver de uitkomst van het denkproces echt presenteert? Laten we een voorbeeld geven om dit onderscheid te verduidelijken. We weten niet hoe u op een dag beslist wat u vanavond gaat eten, maar bij ons gaat dat bijvoorbeeld zo. Je maakt een wandelingetje en loopt langs een woning. Uit het openstaande raam zweeft de prikkelende lucht van prei je neus in. Je denkt ‘O ja, prei, dat heb ik lang niet gegeten’ en dan ‘ik ga een quiche lorraine maken; daar moet natuurlijk kaas in, weet je wat, ik neem chèvre; dan nog wat ui, maar geen spekjes, want ik probeer vegetarisch te eten; dan doe ik er walnoten in om de smaak een extra tik te geven; en wat honing’. Vervolgens springt je te binnen: ‘maar ik heb geen bladerdeeg in huis; en ik heb geen zin in de supermarkt, oké, dan ga ik naar de biologische winkel, die heeft vast ook bladerdeeg’. Dit heuristische proces is geen zinvolle manier om een ander te vertellen wat je nodig hebt om een vegetarische quiche lorraine te maken. De tweede versie is zoiets als dit: ‘koop bij de groenteboer prei en ui, koop bij de kaasboer een stuk chèvre, eieren en room en koop bij de biologische winkel bladerdeeg, walnoten en honing’. Voor de lezer is niet relevant dat je de geur van prei opsnoof tijdens je wandeling. En ook niet dat je geen zin had om je in een supermarkt te begeven. Voor de uiteindelijke kwaliteit van het product (een lekkere quiche) heeft die informatie geen betekenis.

Hopelijk helpt deze beeldspraak u om te zien wat wij bedoelen. Maar als volgende stap kunnen wij dit onderscheid nog wel wat duidelijker verbinden met het rechtspraakbedrijf. Hoe ongelukkig het kan uitpakken als een rechter niet het verhaal opbouwt naar de conclusie, maar ‘gewoon’ alle gevolgde gedachtestappen afloopt, kunnen we laten zien met een bijzonder droevige zaak over een hoogzwangere vrouw die levenloos onder aan de trap werd aangetroffen. Haar partner werd verdacht van moord.¹⁷ We weten natuurlijk niet hoe de schrijvers van deze uitspraak te werk zijn gegaan, maar het lijkt er sterk op dat zij hun eigen oordeelsvormingsproces hebben vastgelegd. De uitspraak over deze zaak leest overigens als een spannend boek: door de toegankelijke schrijfstijl zal het de meeste lezers weinig moeite kosten om een voorstelling te maken van wat zij lezen. De tekst begint met notities die de verdachte zelf heeft gemaakt over wat hij allemaal had gedaan op de dag waarop zijn vrien-

16 IJzermans 2011, p. 257.

17 Rb. Midden-Nederland 12 februari 2014, ECLI:NL:RBMNE:2014:509. Wat we hierna bespreken gaat niet over de vraag of de rechters tot een juiste beslissing zijn gekomen.

din stierf. Die notities vormen de rode draad in het eerste deel van de uitspraak. Stuk voor stuk worden al zijn verklaringen feitelijk weerlegd: hij schrijft dat hij direct na het opstaan zijn mail heeft gecheckt, maar dat blijkt hij pas later op de dag gedaan te hebben. Hij schrijft dat zijn vriendin boos was omdat hij niet meekon naar de afspraak met de kraamzorg, maar zo'n afspraak bleek niet te bestaan. Bovendien bleken de burens de vrouw zo hard te hebben horen gillen dat ze dachten dat er een kind dood was. Ook blijken zijn verklaringen over waar hij op welke momenten van de dag was geweest niet te kloppen.

Daarna valt te lezen dat de chauffeur van de ambulance het vreemd vond dat de man de vrouw aan het reanimeren was, terwijl hij toch duidelijk aan de telefoon had gezegd dat ze dood was. Om die reden was de ambulance niet met spoed uitgerukt, maar was pas ruim een kwartier na het telefoontje bij de woning. Ook viel het hem op dat de man niet transpireerde, terwijl hij zelf na twee minuten reanimeren toch al behoorlijk zweet. Verder blijkt de verklaring van de man dat hij het hoofd van de vrouw iets heeft verplaatst om haar te kunnen reanimeren niet te kloppen. Daarna vermeldt de uitspraak dat de recherche weggestopt achter in een kast een T-shirt en een boxershorts vindt. Het gaat om het T-shirt en de boxershorts die de verdachte die ochtend droeg en op die kledingstukken worden bloedsporen en haren van het slachtoffer aangetroffen. Ook in huis en de auto worden bloedsporen gevonden. Het online zoekgedrag van de verdachte is ook intrigerend. Hij zocht onder meer op 'nek breken doe je zo', 'how to kill someone and leave no trace' en 'welke stof zorgt voor verlies bewustzijn'. Inmiddels zijn we op bladzijde 15 van het vonnis aangekomen. Vanaf daar gaat het over de forensische bevindingen van de patholoog-anatoom, die op bladzijde 19 concludeert dat hij geen duidelijke verklaring heeft voor de doodsoorzaak.

Dan volgen het standpunt van het Openbaar Ministerie en dat van de verdediging. En dan komt, op pagina 21, het oordeel van de rechtbank. Daar benadrukt de rechtbank eerst dat de verdachte duidelijk valse verklaringen heeft afgelegd, om daar vervolgens voorbeelden van te geven. Ook merkt de rechtbank op dat de verdachte zijn verklaring telkens bijstelt als hij wordt geconfronteerd met onjuistheden. De rechtbank acht het niet aannemelijk dat het om 'vergissingen' gaat. De rechtbank sluit dat deel van de beoordeling af met de conclusie dat de verdachte bewust heeft gelogen dan wel bewust heeft gezwegen. Over het zoekgedrag op de computer stelt de rechtbank vast dat de verdachte zelf op die termen heeft gezocht en de bewuste websites heeft bezocht. Op bladzijde 24 vermeldt de rechtbank dat de patholoog-anatoom niet kan uitsluiten dat het slachtoffer is overleden als gevolg van een noodlottige val

van de trap. Daarna valt te lezen dat de rechtbank geen motief kon vaststellen en volgt de volgende passage:

“Dit alles leidt tot de kernvraag of – mede met inachtneming van de kennelijke leugenachtige verklaringen van verdachte – onomstotelijk, althans met voldoende mate van zekerheid, kan worden vastgesteld dat [slachtoffer] ten gevolge van een door verdachte gepleegd misdrijf om het leven is gekomen. Na grondige en herhaalde afweging van al het voorgaande, ook in onderlinge samenhang bezien, komt de rechtbank tot het oordeel dat deze vraag ontkennend moet worden beantwoord. Gelet op het feit dat op grond van de forensische bevindingen slechts summiere aanwijzingen bestaan die er op duiden dat [slachtoffer] is overleden ten gevolge van een misdrijf, is het (overige) bewijs onvoldoende hard om onomstotelijk, althans buiten gerede twijfel, vast te kunnen stellen dat verdachte [slachtoffer] heeft verstikt of op een andere wijze om het leven heeft gebracht. De gang van zaken rondom het reanimeren en de (mogelijke) verplaatsing van het hoofd van [slachtoffer] daarbij wekt bevreemding, maar maakt dit niet anders.

Deze conclusie zou mogelijk anders hebben geluid indien op 2 juli 2012 direct een forensisch arts ter plaatse onderzoek zou hebben verricht. Een dergelijk onderzoek zou mogelijk meer informatie over de doodsoorzaak hebben opgeleverd en over de eventuele betrokkenheid van verdachte daarbij.

Bij de huidige stand van zaken dient verdachte echter te worden vrijgesproken bij gebrek aan voldoende wettig bewijs.”

Wat ging er door u heen toen u dit verhaal las? Was u verrast toen bleek dat het op een vrijspraak uitdraaide? Misschien heeft u wel gedacht: “Hier is iemand weggekomen met moord.” Dat zou ons niet verbazen. Maar is het in het belang van de rechtsstaat dat burgers dat denken bij een uitspraak? Zeker niet. Wat we u wilden laten ervaren is dat de opbouw van de uitspraak het denken van de lezer in een bepaalde richting duwt. En dat is in dit geval niet vrijspraak, maar een veroordeling. Door notulen te maken van het eigen proces verliest de rechter dus grip op wat lezers onthouden van een uitspraak. De hashtag op twitter was en bleef na de vrijspraak #trapmoord.

Nu is dit misschien wel een voorbeeld waarvan u denkt: dit is een uitzondering. Maar dat is niet zo, het gaat hier om een genreconventie. Dit is nu eenmaal de manier waarop strafvonnissen standaard worden geschreven.¹⁸ De rechterlijke uitspraak is van oudsher als volgt opgebouwd: eerst zet de rechtbank de identificerende gegevens op een rij, gevolgd door een opsomming van het procesverloop, de feiten, het wettelijk kader, argumenten van de partijen, argumenten van de rechtbank en tot slot de conclusie. In de hiervoor bespro-

ken zaak kwam goed naar voren dat deze volgorde niet erg communicatief is. Want wat is nu precies de redenering van de rechter in deze zaak? De rechtbank kan alleen tot een veroordeling komen als er geen enkele twijfel is over de schuld van een verdachte. In dit geval was er wel twijfel. De lezer denkt vermoedelijk: maar waarom heb ik dan niet eerder in het vonnis over die twijfel gelezen? En de lezer zou ook kunnen denken: waarom mag de rechter eigenlijk alleen veroordelen als zij geen enkele twijfel heeft? Hoe heeft de rechter het ontbreken van het motief en een duidelijke doodsoorzaak dan precies afgewogen tegen al die verdachte gedragingen? Weegt het risico om een onschuldige te veroordelen zwaarder dan het risico om een schuldige te laten lopen? Dat zou kunnen, maar dat staat niet in deze uitspraak. Terwijl het voor de aanvaardbaarheid soms noodzakelijk is dat rechters uitleg geven over de moraal achter juridische regels (er moet wettig en overtuigend bewijs zijn).¹⁹ Of, in de woorden van Buruma: “Enerzijds is recht spreken het toepassen van de wet (de wettelijke regel) op een zaak, maar anderzijds is het ook het via die zaak tot uitdrukking brengen van de wet als gedeelde waarde.”²⁰ Voor juristen is dat vaak vanzelfsprekend, terwijl dat voor burgers niet zo is.

Het druist tegen het rechtsgevoel van veel burgers in als de rechter ‘de regeltjes’ blind heeft gevolgd en geen oog heeft voor de tragische situatie. Zij begrijpen niet waarom er zo strak aan die regels is vastgehouden. Maar ook voor rechters blijft het goed om dicht bij hun eigen rechtvaardigheidsgevoel te blijven. We citeren uit het reflectierapport van de rechtbanken over de toeslagen-affaire:

“De zaken waar ik als bestuursrechter het meest voldoening uit haal, zijn die waarin de gevolgen van een overheidsbesluit voor mijn gevoel onrechtvaardig zijn, ik de regels er op na pluus en erachter kom dat ik de situatie kan herstellen. Het moeilijkst aan dit werk, zijn de zaken zoals de voorgaande. Waarin de uitkomst voor mijn gevoel zeer onrechtvaardig is, maar wel precies volgens de regels en op de manier die de politiek voor ogen heeft gehad [is beslist]. Hier voel ik mij medeverantwoordelijk voor onrecht.”²¹

Uit dit rapport komt een beeld naar voren dat al veel eerder boven tafel had kunnen komen wat zich precies afspeelde als er minder standaardmatig was gewerkt: “Tekstblokken dienen de mens, maar zetten het denken uit.”²² Het gevaar daarvan is dat er ‘onvoldoende aandacht is voor de omstandigheden en gevolgen van het individuele geval’.²³

19 Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022, p. 102-103.

20 Buruma 2006, p. 2.

21 Rapport *Recht vinden bij de rechtbank* 2021, p. 20.

22 Rapport *Recht vinden bij de rechtbank* 2021, p. 45.

23 Rapport *Recht vinden bij de rechtbank* 2021, p. 46.

Wat is de kernboodschap van onze bespreking van het overtuigingsmiddel *logos*? Dat het helaas niet waar is dat het redeneertechneisch wel goed zit met de uitspraken, zoals veel beroepsbeoefenaren denken. Door de uitspraak te schrijven als notulen van haar denkproces, beperkt de rechter zich bovendien tot een tekst die geen verhaal wordt en de lezers niet begeleidt in hun proces om zich de redenering eigen te maken. Dat doet niet alleen afbreuk aan de begrijpelijkheid, maar ook aan de aanvaardbaarheid.

4.2 Ethos

Het element *ethos* in het rechterlijke optreden gaat over de persoon en de integriteit van de rechter. Hoe komt die persoon als betrouwbaar tevoorschijn in haar uitspraak? In de eerste plaats is het belangrijk dat het publiek de rechter gezag toekent doordat deze overkomt als een rechtschapen persoon (*ethos*). Of, in de woorden van Aristoteles: “Fatsoenlijke mensen geloven we liever en gauwer, over alle onderwerpen in het algemeen, maar helemaal in kwesties waar geen exacte kennis van mogelijk is en waar plaats is voor twijfel. Maar dit vertrouwen moet wel het gevolg zijn van de toespraak zelf, niet van een vooroordeel over de aard van de spreker.”²⁴

Zoals we in paragraaf 2.3 beschreven staat in dit tijdperk waarin individualisering hoogtij viert, persoonlijk gezag meer op de voorgrond. Zodra we als partij of als geïnteresseerd publiek worden geconfronteerd met een rechtszaak, letten we meer op het optreden van de rechter en zijn we niet langer alleen maar onder de indruk van de institutie De Rechtspraak. Het gaat dan om de persoon van de rechter. Niet de privépersoon, maar de professionele persoon. We weten uit studies naar procedurele rechtvaardigheid dat burgers als ze zelf partij zijn belang hechten aan het antwoord op vragen als: heeft deze rechter respect voor mij? Mag ik mijn zegje doen en besteedt zij daar gepaste aandacht aan? Maakt zij op een voor mij begrijpelijke manier duidelijk hoe de procedure in elkaar steekt, zowel inhoudelijk als wat de gang van zaken betreft?²⁵ Parallel daaraan is het te verwachten dat ook het geïnteresseerde publiek wil dat de persoon van de rechter – en natuurlijk blijft dat wel de professionele persoon – terugkomt in de uitspraak. Een koude redeneermachine overtuigt niet. Opvallend zijn de adviezen die gedupeerde ouders rechters geven in het rapport van de rechtbanken over de toeslagenaffaire:

“• Wees als rechter meer mens. Houd rekening met de persoon die voor je staat en probeer je in deze persoon te verplaatsen. Vraag je af hoe de situ-

24 Aristoteles 2004/2009, p. 27.

25 Verburg 2019, p. 37-39.

atie waar men in zit is ontstaan en besef dat de beslissing ook invloed heeft op de rest van de familie. Doe die oogkleppen af! Toon meer empathie.

- Behandel ons niet als een nummer, want iedere zaak is anders, kijk goed naar de feiten.
- Kom met een begrijpelijke uitspraak.”²⁶

We leven in een tijd waarin er druk op de jurist wordt uitgeoefend ‘responsiever’ te zijn, meer oog te hebben voor ‘maatwerk’, in het bijzonder ‘de menselijke maat’ en ‘doenvermogen’. Veel juristen moeten daar nog aan wennen. Zij zijn opgeleid in een tijd dat het recht zichzelf verklaarde: het recht was recht omdat het recht was. Als je je afvraagt hoe je deze ontwikkeling in het recht moet duiden, kom je al snel uit bij Nonet en Selznick.²⁷ Wij gebruiken hun analyse om onze bespreking van ethos (en in de volgende paragraaf die van pathos) diepte te geven. Het recht ontwikkelt zich volgens hen in drie fasen: repressief recht, autonoom recht en responsief recht.²⁸ Kenmerkend voor repressief recht is orde en macht,²⁹ kenmerkend voor autonoom recht is bureaucratie (in positieve zin) en kenmerkend voor responsief recht is ... dat is te recent om al te benoemen.³⁰ Duidelijk is wel dat de beslisser moet openstaan voor redelijke wensen en behoeften van een burger. Het is bij deze drie fasen niet zo dat de ene afgelopen is en de andere begint. Dit zijn ideaaltypen en in elke tijd zie je verschijnselen van verschillende fasen.³¹ Wel is het zo dat elke fase ontstaat door verzet tegen de vorige fase.

In de fase van het repressieve recht wordt het recht uitsluitend gezien als instrument van de macht. In dit preadvies gaan we daar niet verder op in. Wel is belangrijk dat in die repressieve fase als reactie een ontwikkeling op gang komt die voor het recht een eigen plek opeist, de fase van het autonome recht.³² Dat recht is autonoom juist omdat het los staat van de macht. Maar nauwelijks was die eigen plek geaccepteerd of er kwam alweer een tegenkracht. Die eigen plek van het recht had geleid tot bureaucratie. En bureaucratie was hier aan-

26 Rapport *Recht vinden bij de rechtbank* 2021, p. 49.

27 De passage hierna is in aangepaste versie ontleend aan Verburg 2022, p. 11-14. Nonet & Selznick 1978/2001. Zie ook Van den Berge 2016.

28 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 18-27, in het bijzonder p. 23: het is een ontwikkelingsmodel, er zit een lijn in, maar dat is niet een rechttoe-rechtaan historische lijn.

29 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 16, table 1: ‘order’, ‘raison d’état’ en ‘law subordinated to power politics’. Even verderop, p. 31-33, leggen ze uit dat het niet om blote machtsuitoefening gaat; het recht is wel bedoeld als legitimerend voor de machtsuitoefening.

30 In zijn inleiding op Nonet & Selznick 1978/2001 noemt Robert A. Kagan het responsieve recht *elusive*, ongreepbaar: p. xii-xiii. Wel benoemt *table 1* op p. 16 dat bij de legitimiteit van het responsieve recht *substantive justice* hoort.

31 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 17: het gaat altijd om een combinatie van alle drie; p. 116: repressief recht en autonoom recht blijven relevant.

32 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 52: “Although repressive law offers handy tools for imposing order, it is far less competent at securing stability founded in consent. Hence, this stage of development is at once primitive and precarious. Autonomous law emerges to cure that disability.”

vankelijk een positieve term.³³ Als het gaat om het bestuursrecht beoordelen ambtenaren neutrale formulieren waarmee mensen bijvoorbeeld huishoudelijke hulp aanvragen, zodat degenen die daar inderdaad recht op hebben die hulp ook krijgen en mensen die daar geen recht op hebben niet. Ook als in een overheidsapparaat honderden of duizenden ambtenaren werken aan gelijksoortige besluiten, moet via instructies worden gegarandeerd dat gelijke gevallen gelijk worden behandeld en ongelijke gevallen ongelijk worden behandeld naar de mate van hun ongelijkheid. Die ontzettend positieve neutraliteit van de bureaucratie zouden we bijna vergeten in deze tijd waarin het woord ‘bureaucratie’ alleen als scheldwoord kan worden gebruikt. Maar ook de rechtspraak zelf krijgt in die autonome fase bureaucratische trekjes. Rechtsgeelijkheid en rechtszekerheid krijgen in zo’n systeem meer aandacht dan rechtvaardigheid. *New Public Management* deed zijn intrede in de rechtspraak.³⁴ Veel kritiek op de rechtspraak van het afgelopen decennium valt te zien als: jullie hebben te veel aandacht voor het systeem en te weinig voor de persoon. Denk aan de discussies over tunnelvisie in het strafrecht, gijzeling van schuldenaren, ‘automatische’ omgangsregeling van één weekend in de twee weken voor de vader, en natuurlijk de kinderopvangtoeslagzaken.

Bureaucratie kwam dus in een negatief licht te staan. Het was ambtelijk, onpersoonlijk, zonder acht te slaan op de persoon.³⁵ En de regeltoepassing kwam los te staan van de effecten. De regel als regel kwam in zo’n autonome positie dat de effecten zelfs niet meer belangrijk waren.³⁶ Het autonome recht beloofde dus legaliteit, maar bleek een hang te hebben naar legisme.³⁷ Toch blijft het goed om te bedenken dat zowel het repressieve recht als het responsieve recht uiteindelijk het recht instrumenteel maken.³⁸ Dat het autonome recht niet geïnteresseerd is in de uitkomst kan je anderzijds ook instrumenteel noemen; het instrumentele recht besteedt alle maatschappelijke keuzes uit aan de politiek.³⁹ Mensen ervoeren niet langer vooral de heilzame effecten van de neutrale bureaucratie, maar zagen dat deze soms een ronduit kille uitwerking kon hebben: mensen die vermalen raakten in een ambtelijke molen.⁴⁰ We hoeven maar

33 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 64-65.

34 Vergelijk De Bock, in: *Kwaliteit als keuze (NJV)* 2015.

35 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 57.

36 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 60: “[Autonomous law] tames repression, but its capacity to do so is closely dependent on a prudent self-limitation. Thus, like repressive law, autonomous law remains closely identified with the state, a Rechtsstaat to be sure, but one nonetheless committed to order, control, and subordination.”

37 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 64-65.

38 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 93.

39 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 63.

40 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 67: “The justice of autonomous law is experienced as sham and arbitrary when it frustrates the very expectations of fairness it has encouraged. In time, the tension between procedural and substantive justice generates forces that push the legal order beyond the limits of autonomous law.”

‘paarse krokodil’⁴¹ of ‘computer says no’ te zeggen of u weet wat wij bedoelen. Ergernis over een te ver doorgevoerde bureaucratische benadering riep de behoefte op aan responsief recht, het recht dat de mens behandelt als een mens van vlees en bloed, met zijn beperkingen, maar ook met redelijke wensen en behoeften.⁴²

De rechters van nu zijn zoals gezegd bijna steeds nog opgeleid in de fase van het autonome recht:⁴³ het recht dat op zijn eigen benen kan staan en dus rechtvaardiging in zichzelf vindt. Maar dat type denken vindt in de huidige tijd veel minder weerklank. Partijen en het geïnteresseerde publiek zijn al lang aangeland in de fase van het responsieve recht.⁴⁴ De *clash* tussen de twee typen discourses die horen bij die twee verschillende fasen van het recht is dagelijks voelbaar in de rechtszaal. Als de rechter twintig jaar geleden tegen een partij zei dat aan een bepaalde voorwaarde moest zijn voldaan omdat de wet dat nu eenmaal vereist, werd dat hoogstwaarschijnlijk geaccepteerd. Nu zegt die partij ‘dat kan wel waar wezen, maar dan klopt die wet toch gewoon niet?’ Bovendien hebben veel burgers het idee dat de rechter eigenlijk niet goed weet waar gewone burgers tegenaan lopen in hun leven:

“Een veel gehoorde klacht van burgers is dat zij de indruk hebben dat rechtspraak zich in een ivoren toren afspeelt en dat rechters niets van het leven en de motieven van gewone burgers kunnen begrijpen, omdat de meeste rechters niet weten wat het bijvoorbeeld is, om met kinderen van drie verschillende vaders van de bijstand te leven en strijd te moeten leveren over kinderalimentatie, of met een gezin in een te kleine flat te wonen en aan de verplichtingen uit schuldsanering te moeten voldoen omdat er een huurschuld is.”⁴⁵

Wij denken daarom dat de rechtspraak maar één kant op kan bewegen.⁴⁶ Het helpt niet om vast te houden aan de fase van het autonome recht waarin het recht recht is omdat het recht is. De rechter zal moeten laten zien dat zij als professionele persoon deelneemt aan het recht, professioneel verontwaardigd

41 Hoewel die term misschien ook alweer alleen wordt herkend door ‘de oudere lezer’, want de oorsprong is een reclame van OHRA uit 2004. Zie https://nl.wikipedia.org/wiki/Paarse_krokodil.

42 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 73-74.

43 Bij het lezen van Nonet & Selznick 1978/2001 moet dan worden bedacht dat zij de Amerikaanse situatie bespreken. Robert A. Kagan bespreekt in zijn inleiding dat de Verenigde Staten in de ontwikkeling naar het responsieve recht ver vooruit liepen op andere democratische rechtsstaten: p. xiii-xvi.

44 De Poorter & Koenraad, *NJB* 2022/1072.

45 IJzermans 2011, p. 258-259.

46 Nonet & Selznick 1978/2001, p. 107-108: “The ‘master ideal’ of responsive law, as of autonomous law, is legality. That continuity remains. But the ideal of legality should not be confused with the paraphernalia of ‘legalization’ – the proliferation of rules and procedural formalities. [...] The ideal of legality needs to be conceived more generally and to be cured of formalism. [...] To press for a maximum feasible reduction of arbitrariness is to demand a system of law that is capable of reaching beyond formal regularity and procedural fairness to substantive justice. That achievement, in turn, requires institutions that are competent as well as legitimate.”

is, professioneel de zwaarte van een beslissing voelt, professioneel erkent dat mensen moeite hebben met een bepaalde uitkomst. Kortom: dat zij lid is van dezelfde Vereniging Nederland als de mensen over wie zij oordeelt. Niet alleen in deze paragraaf, maar ook in de paragraaf hierna over pathos, zullen wij laten zien dat op het snijvlak van ethos en pathos emoties niet alleen moeten worden erkend, maar ook moeten worden gedeeld.

Maar terwijl het voor de burgers duidelijk is dat zij willen kunnen zien dat de rechter ook een mens is, is het voor rechters moeilijk om hun persoon in beeld te brengen. De minste of geringste kans dat de persoon van de rechter tevoorschijn komt, zal de rechter bezweren met: 'het gaat niet om mij'. Zelfs de introductie van naamkaartjes of het plan om de namen van rechters te vermelden in de uitnodiging voor de zitting, stuitte in het begin op die toverformule: 'het gaat niet om mij'. In de continentale traditie van rechtspraak is dat natuurlijk ook het uitgangspunt: het moet er niet toe doen of vandaag deze of die rechter op de rechterstoel plaatsneemt. Alles in de uitspraak is binnen deze traditie gericht op de onpersoonlijke conclusie waartoe het recht dwingt. In de woorden van Szymborska is de opdracht die de rechter zich stelt: "Schrijf zo alsof je nooit met je zelf hebt gepraat/en altijd ver uit je eigen buurt bent gebleven."

Is de rol van de rechter tenslotte niet om juist emoties te temperen, zodat de logica van het recht zegeviert? Die gedachte veronderstelt dat er een tegenstelling is tussen de rechter die emoties erkent en zo mogelijk omarmt enerzijds en de rechter die de rechterlijke logica toepast anderzijds. Natuurlijk bepleiten wij niet de rechter die meehuult met de wolven in het bos. Dat zou een gevaarlijke ontwikkeling zijn. Maar om als rechter emoties die nu eenmaal leven onder het publiek te negeren vinden wij ook gevaarlijk. De rechter moet zich tot die emoties verhouden. Door ze te benoemen en zo mogelijk te omarmen. Juist dan heeft zij een goede kans dat de lezer haar uitspraak als legitiem ervaart. En haar als beslissende instantie als legitiem ervaart. Juist dan mag zij hopen regie over die emoties te houden. Want als zij die emoties negeert, loopt zij het risico dat de traditionele media en de sociale media aan de haal gaan met de emoties die hoe dan ook een rol spelen. In feite zeggen wij dus ook dat het de rol van de rechter is om emoties te temperen. Maar dan door die emoties op te nemen in haar uitspraak en niet door ze weg te drukken. Hier gaan we in paragraaf 4.3 over pathos verder op in.

Ondanks die schroom van rechters om zelf tevoorschijn te komen, weet men binnen de rechtspraak ook verdraaid goed dat de persoon van de rechter ertoe doet. Een breed gedragen opvatting is dat het essentieel is dat de rechter die partijen op de zitting in de ogen heeft gekeken, zelf de uitspraak doet. Rechters vinden over het algemeen ook dat hun werk niet door AI-systemen kan

worden overgenomen, ‘want het is wel mensenwerk’. Toen wij dit preadvies aan het voorbereiden waren en literatuur zochten om juist dit element, de rol van ethos in de rechtspraak, uit te diepen, ontdekten we dat het vaak wordt overgeslagen of er een beetje bekaaid vanaf komt. Pinho behandelt ethos wel, maar probeert het juist vanuit het perspectief van de Verlichting los te koppelen van de persoon van de rechter en op te hangen aan het gezag van de rechtspraak of de wetgeving.⁴⁷ Er is een grote mate van schuchterheid, met name onder juristen, om de rechter als professionele persoon op het toneel te zetten.

Om te weten wie die persoon dan is die op het toneel verschijnt, welke kwaliteiten die rechter moet bezitten, kwamen we weer uit bij Aristoteles. Maar deze keer niet bij zijn *Retorica*, maar de *Nichomacheïsche ethiek*. Daarin bespreekt Aristoteles over welke kardinale⁴⁸ deugden elke gezagsdrager, de vorst, de generaal en dus ook de rechter, moet beschikken. Dat zijn praktische wijsheid (weten hoe je beslissing uitpakt), rechtvaardigheid (is de uitkomst eerlijk naar de personen om wie het gaat en naar de gemeenschap), gematigdheid (het gaat niet om de beslisser) en moed (de beslisser moet de beslissing durven nemen die nodig is, ook als die haar op kritiek komt te staan).⁴⁹ Bij onze bespreking van ethos gaat het vooral om die laatste twee. Dat de rechter recent een artikel heeft gepubliceerd dat precies over het onderwerp gaat dat vandaag op de rol staat, doet er niet toe. Zij beslist vandaag in een zaak zoals een collega-rechter daarin ook zou beslissen. En zij moet de beslissing nemen die zij moet nemen, los van de vraag of dat gevolgen heeft voor haar. Zij beslist in persoon, maar niet *als* persoon. Niet als privépersoon, maar wel met medeneming van haar geschiedenis, haar begrip voor bepaalde belangen, haar kennis, haar affiniteiten. En als die geschiedenis, dat begrip, die kennis, die affiniteiten te ver afstaan van haar collega-rechters, dan moeten die elementen weer worden getemperd. Ruimte geven aan ethos van de rechter is een kwestie van koorddans. Gestalte geven aan deze kardinale deugden is bovendien al heel wat, maar dat is nog niet genoeg. Van Domselaar ontleent aan Aristoteles dat de rechter ook een ‘*civic friend*’⁵⁰ moet zijn.⁵¹ Een burgervriend. Maar niet een ‘vriend’ van de toevallige burger die partij is in een procedure, maar een vriend van deze burger én van de gemeenschap, van de polis.⁵² Dat komt naar ons idee goed tot uitdrukking in de volgende passage, waarin de bestuursrech-

47 Pinho 2018, p. 139-140: “The reason for this lies in the attempt to transform law into a completely objective enterprise, which has been in progress since the Enlightenment era.”

48 De term ‘kardinaal’ is niet van Aristoteles, maar van veel latere datum. Bij ‘kardinaal’ gaat het om het scharnierpunt, dat waar het om draait.

49 Verburg 2022, p. 15-23. Ook hierna is de tekst gedeeltelijk ontleend aan die passage.

50 Zie ook Van Domselaar 2022 voor een eerdere bespreking van het verband tussen begrijpelijke taal in de rechtspraak en Aristotelische ethische concepten, zoals de *civic friend*.

51 Van Domselaar 2014, hoofdstuk 11. Zie ook Verburg 2019, waar hij dit beeld volgt.

52 Vergelijk het concept ‘civility’ bij Nonet & Selznick 1978/2001, p. 90.

ter moest oordelen over de vraag of aan de oud-voorzitter van de landelijke COR van de Nationale Politie terecht strafontslag was verleend. De rechter laat als *civic friend* zien dat zij de balans bewaakt tussen oog hebben voor de belangen van deze man en die van de samenleving.

“De rechtbank oordeelt dat de korpschef inderdaad terecht onvoorwaardelijk strafontslag heeft verleend: deze maatregel was in het geval van eiser op zijn plaats. Daar heeft de rechtbank geen twijfel over, ondanks het feit dat de procedure op één punt met het beginsel van hoor en wederhoor in strijd was. Voor de rechtbank is het namelijk duidelijk geworden dat eiser zich schuldig heeft gemaakt aan plichtsverzuim. Dat eiser moest functioneren in omstandigheden van hoge druk, stevige bezuinigingen en gebrekkig toezicht van de korpschef maakt hem niet minder verantwoordelijk voor zijn handelen. Juist van iemand in eisers positie mocht immers worden verwacht dat hij ook in die moeilijke omstandigheden de moreel juiste keuzes maakte. Dat eiser dat niet heeft gedaan, is hem zwaar aan te rekenen en daarvan moet hij de consequenties dragen.

Eiser stelt dat hij niet anders heeft gehandeld dan anderen en dat hij ook nooit is bijgestuurd. De rechtbank oordeelt dat die redenering in het geval van eiser niet opgaat. Voor hem gold nu eenmaal een hoge morele standaard. Als politiemann had het voor hem vanzelfsprekend moeten zijn dat hij zich aan de wettelijke regels hield, ook als anderen dat niet deden. Bovendien bekleedde eiser een hoge en invloedrijke functie. Tegen die achtergrond had hij niet alleen de plicht om het goede voorbeeld te geven, maar ook om anderen bij te sturen als zij de grenzen opzochten of overschreden.”⁵³

Bij Aristoteles is vriendschap dé basisvorm van enige relatie van mensen die hetzelfde goede, in het bijzonder het goede voor de polis, nastreven. “The type of friendship which Aristotle has in mind is that which embodies a shared recognition of and pursuit of a good. It is this sharing which is essential and primary to the constitution of any form of community, whether that of a household or that of a city.”⁵⁴ De rechter is daarmee dus niet alleen de vriend van de procederende burgerpartij, maar ook (bij de bestuursrechter en de strafrechter) van de overheid als beslissende of vervolgende instantie als belichaming van het belang van alle burgers. En trouwens ook (bij de bestuursrechter, strafrechter en civiele rechter) van de andere partijen met een tegengesteld belang aan dat van de burger die een procedure begint. Het gaat dus om vriendschap in de zin van gedeelde welwillendheid, een betrokkenheid op een gezamenlijk streven. De gedachte is dat de rechter zich realiseert als zij partijen tegemoet treedt: u bent dan wel rechtssubject en ik rechter, dus ik mag beslissen over de

53 Rb. Midden-Nederland 4 november 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:5126; deze uitspraak won de Klare Taalbokaal 2019.

54 MacIntyre 1981/1992, p. 229, 135, 155 (citaat op die laatste pagina).

zaak die vooral u aangaat, maar dat betekent ook dat u en ik een rechtsorde delen en ik wil graag dat u ook deel blijft uitmaken van deze rechtsorde, niet afhaakt. Het gezamenlijke goede van de maatschappij wordt het beste gediend als rechter en burger beiden erkennen dat gezamenlijke goede te delen. Aan de kant van de rechter begint dat met de erkenning dat burgers, als deel van die gemeenschap, de gelegenheid moeten krijgen zich te ontwikkelen, tot bloei te komen op een manier die zij zelf voorstaan. En dat zij hun standpunt voor de rechter optimaal moeten kunnen bepleiten en ontvouwen.

Moet die burger daarbij maar uitgaan van de deugdzaamheid van de rechter en daarom de uitkomst accepteren? Van Domselaar zegt terecht dat zo'n opvatting elitair (de rechter als juridische expert) of esoterisch (de rechter als juridische priester) zou zijn.⁵⁵ De huidige tijd vraagt dat de rechter in de concrete interactie zo optreedt dat ook de verliezer de uitkomst kan accepteren. Willen verliezers zich deelgenoot blijven voelen van deze rechtsorde ('ik heb verloren, maar mij is wel recht gedaan'), dan is het nodig dat de rechter hen met welwillendheid tegemoet treedt, haar best doet om hun opvattingen over de zaak te volgen en zo mogelijk over te nemen en er op zijn minst op te reageren. Dat is een vorm van respect voor de burger. Van de andere zijde wordt van burgers gevraagd dat zij eveneens die welwillendheid en betrokkenheid op een gezamenlijk streven laten zien en dus ook met respect de rechter tegemoet treden.⁵⁶

Hiervoor bespraken we de rol die de persoon van de rechter speelt in de juistheid van de rechterlijke beslissing. Met Van Domselaar zeggen wij dus dat de kwaliteiten van de rechter mede bepalend zijn voor de juistheid van het oordeel.⁵⁷ Juistheid is uiteindelijk natuurlijk niet het onderwerp waar wij het in dit preadvies over hebben, dus we keren nu terug naar het centrale thema van dit preadvies, het communicatieve succes van de schriftelijke uitspraak. De rechter is zelf ook lid van de Vereniging Nederland en haar persoon komt ook tot uitdrukking in de uitspraak. Wil de rechter overtuigend zijn, dan moet zij laten zien dat zij de emoties die spelen erkent en zo mogelijk omarmt.⁵⁸ Wil zij overtuigend zijn, dan moet zij laten zien dat zij professionele verontwaardiging ervaart bij de zaak. Dat zij kortom naast een juridische beslissing ook een morele beslissing neemt. Onder een andere noemer, maar wel verwant is de redenering van De Bock als zij in haar preadvies voor de Nederlandse Juris-

55 We verwezen hier in paragraaf 3.3 al naar: Van Domselaar 2015, p. 24-46.

56 Direct ontleend aan Verburg 2019, p. 66-68, met verwijzing naar Van Domselaar 2015, p. 24-46.

57 Van Domselaar 2015, p. 36. Zie ook Verburg 2019, p. 65.

58 Wij zijn ons ervan bewust dat bij ethos traditioneel de emoties die leven onder het publiek niet direct een rol spelen. De gedachte is dat die thuishoren bij pathos.

ten-Vereniging haar kwaliteitseisen bespreekt.⁵⁹ De tweede is rechtvaardigheid. Zij bespreekt de rechterscode van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak. Daarin staat dat een rechter een rechtvaardige beslissing neemt ‘ook wanneer strikte toepassing van het recht daaraan in de weg lijkt te staan’ en dat de ‘rechter [zich] laat leiden door het recht en zijn eigen geweten en gevoel voor rechtvaardigheid’. De Bock zegt hierover: “Deze passages suggereren dat de rechter eerst ‘strikt het recht toepast’, en vervolgens aan de hand van haar eigen geweten en gevoel voor rechtvaardigheid, toetst of de uitkomst wel rechtvaardig is. Maar rechtstoepassing en het zoeken van een rechtvaardige beslissing gaan samen op.”⁶⁰

Wij zijn het met haar kritiek eens. De persoon van de rechter zit in de hele beslissing en is geen correctie achteraf. Zoals een aantal keer gezegd, gaat het hier niet om de subjectieve persoon, maar de professionele persoon, die haar eigen persoon tot uitdrukking brengt in de uitspraak, maar wel rekening houdend met de opvattingen in de beroepsgroep en in de samenleving.⁶¹ Het gaat zelfs om meer dan ‘rekening houden met’, het is ook herkennen, erkennen en voor een groot deel omarmen van de waarden en normen in de maatschappij. Ook dat is een aspect van ethos: de persoon van de rechter zit wel in de uitspraak, maar wel als deelgenoot van dezelfde rechtsorde als de lezers van die uitspraak. Zij brengt juist dat tot uitdrukking.⁶² Van Domselaar bespreekt kritisch dat de rechter met begrijpelijke taal als vaardigheid ook een maskerade van geweld kan neerzetten. De begrijpelijke en invoelende taal verleidt dan de lezer om mee te gaan met de redenering en de uitkomst, terwijl in werkelijkheid onrecht wordt gedaan.⁶³ Zij heeft in onze ogen gelijk. Als de rechter niet uitkijkt, reproduceert zij de macht en maakt zij die machtsuitoefening schijnbaar acceptabel door begrijpelijke taal.

Om kort toe te lichten hoe de persoon van de rechter in de uitspraak zit als deelgenoot van de rechtsorde, citeren wij met instemming tot slot van deze paragraaf een deel van de strafmotivering van het strafvonnis in de Ibn Chaldoun-zaak:

59 De Bock, in: *Kwaliteit als keuze (NJV)* 2015.

60 De Bock, in: *Kwaliteit als keuze (NJV)* 2015, p. 91-92.

61 Daarop wijst De Bock, in: *Kwaliteit als keuze (NJV)* 2015 ook, op p. 93.

62 Vergelijk Witteveen 2001.

63 Van Domselaar 2022, paragraaf 5.

“De examenroof van de eeuw. Zo stond deze zaak in de krant. Het eindexamen in zijn kern geraakt.

Het eindexamen, een spannende afsluiting van een belangrijke periode in iemands leven. Na jaren van hard werken, zitten de examens erop en wacht je in spanning op het resultaat, dat ene telefoontje: ben ik geslaagd? Kan het feest beginnen? Hoe anders was dit voor alle eindexamenleerlingen in 2013. Na het uitlekken van het examen Frans op 28 mei 2013 was niets meer zeker. Zouden er meer examens zijn uitgelekt? Moesten er bepaalde examens worden over gedaan of misschien zelfs het hele examen? Die onzekerheid moet voor de eindexamenleerlingen van 2013 zenuwslopend zijn geweest.

En dat heeft de verdachte met zijn medeverdachten veroorzaakt.

Op de zitting is gezegd: Dát is nooit de bedoeling geweest. Is dat nou zo? Dat is een van de vragen waar de rechtbank mee heeft geworsteld. Was er een plan? Hoe ver strekte dat? Wat was het doel? Hoe ver reikte dat? Tijdens de zitting bleek dat de verdachte [en] een van zijn medeverdachten na de inbraak al na enkele uren op Rotterdam Centraal stonden met tassen vol eindexamens, met het goud in handen, maar niet meer wetend wat te doen of waar naar toe te gaan. Een beeld dat in de ogen van de rechtbank niet veel weg heeft van een groots en vooropgezet plan. Eigenlijk denkt de rechtbank dat er na het stelen helemaal geen plan was.

[...]

Tijdens de zitting is ook duidelijk geworden dat de verdachte een heftig jaar achter de rug heeft. Hij heeft het eindexamenjaar over moeten doen. Daarnaast is de media-aandacht voor deze zaak overweldigend geweest en dat heeft, zoals is gebleken uit het verhaal van de verdachte en zijn advocaat, zijn sporen achtergelaten in het persoonlijke leven van de verdachte. En de rechtbank kan er niet omheen dat de verdachte nog jong is en aan het begin staat van een heel leven. Dit heeft de rechtbank tijdens de zitting ook gemerkt.

[...]

Werken moet de verdachte wel, een fors aantal uren. Een aantal weken werken voor de maatschappij zonder daarvoor betaald te worden om de verdachte te laten voelen dat hij echt een grote misstap heeft begaan.”

Hier zie je in onze ogen een rechter die zijn persoon in professionele zin en zijn begrip voor de positie van alle relevante spelers op de Bühne zet. Het draait om empathie. De rechter als regisseur van en speler in een theaterstuk is wellicht een vreemd beeld, maar het is al oud. Huizinga typeerde rechtspraak eind jaren 30 van de vorige eeuw als ‘een serieus spel’ met spelregels en cere-

moniële handelingen. Dat deed hij in het hoofdstuk ‘Spel en rechtspraak’ in zijn werk *Homo ludens*.⁶⁴

Wat is de kernboodschap van onze bespreking van het overtuigingsmiddel ethos? In deze geïndividualiseerde tijd heeft de burger behoefte aan een rechter die ook mens is, die de in de maatschappij levende emoties erkent, die verontwaardiging deelt. In de uitspraak wil de burger terugzien dat de rechter een *civic friend* is die samen met hem betrokken is op het bereiken van het goede. Door integer en professioneel zichtbaar te zijn in haar uitspraak, helpt de rechter de lezer zich te verhouden tot de beslissing en de rechtspraak.

4.3 Pathos

Van de klassieke drie redevoeringen (juridische, politieke en ceremoniële redevoeringen) begrijpt iedereen dat bij die laatste emoties een natuurlijke plek hebben. Hoe zou je een lofredre kunnen houden zonder appel op emoties? En ook bij politieke redevoeringen over de wenselijkheid of schadelijkheid van bepaald beleid ligt het voor de hand dat een beroep op emoties een rol speelt. Alleen bij die derde vorm, de juridische redevoering, komen emoties al snel in het verdachtenbankje. En dat wordt nog sterker als die redevoering niet een pleidooi van een partij is, maar juist de rechterlijke beslissing zelf. Maar ook empathie en emotie kunnen bijdragen aan de juridische rationaliteit. Dat heeft te maken met het vermogen van de lezer om de situatie en de ervaring van degenen om wie het in de rechtszaak gaat, te begrijpen.⁶⁵ Natuurlijk, de rechter moet onpartijdig zijn. Dat betekent alleen niet hetzelfde als gevoelloos, of robotesk. In rechtszaken spelen emoties vrijwel altijd een rol bij partijen en bij het publiek en het is voor burgers onbegrijpelijk als de rechter daar helemaal aan voorbijgaat. Uitspraken zijn niet aanvaardbaar of gezaghebbend als ze alleen juridische rationaliteit ademen. “Mensen hoeven geen opgewonden rechters te zien – natuurlijk niet – maar ze willen geen onverschillige rechters.”⁶⁶ En hoe responsief is rechtspraak eigenlijk als er geen aansluiting is bij het rechtsgevoel van de burger?⁶⁷ In elk geval werkt het vervreemdend als emoties en gevoelens worden ‘gestold in juridische rationaliteit’.⁶⁸

64 Huizinga 1940, p. 111-127.

65 Henderson 1987. Vergelijk ook Nussbaum 1995.

66 Buruma 2006, p. 3.

67 IJzermans 2011, p. 32.

68 Asser/*Vranken Algemeen deel**** 2005, p. 64, geciteerd in Prins e.a. 2013, p. 59.

IJzermans merkt in haar proefschrift terecht op dat er in de juridische literatuur vooral belangstelling is voor de argumentatieleer, de *logos* dus.⁶⁹ Zij spreekt haar verbazing daarover uit, omdat recht en emoties juist zo sterk met elkaar verbonden zijn. Zo vloeien wettelijke normen vaak voort uit afkeer van bepaald gedrag, zoals geweld tegen hulpverleners. Het strafrecht is er om de behoefte aan vergelding in te lossen, maar ook om daders én de samenleving te laten inzien dat bepaald gedrag niet wordt getolereerd. De bestuursrechter en de civiele rechter houden zich voornamelijk bezig met het oplossen van conflicten. Emoties alom dus in het recht.⁷⁰ En als rechtspraak er in de kern om draait dat de rechter op een gereguleerde wijze conflicten beslecht zodat mensen elkaar niet de hersens inslaan, dan is het op zijn minst verstandig dat zij acht slaat op die emoties die hen er wél toe drijven dat ze elkaar te lijf gaan.⁷¹ Het is welbeschouwd ondenkbaar dat een woedend publiek zich laat overtuigen door een onderkoelde rechter. We verwijzen op dit punt naar paragraaf 4.2 waarin wij schreven dat de rechter zich moet verhouden tot emoties die nu eenmaal leven bij het publiek.

Het element pathos in het rechterlijke optreden gaat over de emoties die bij partijen en het geïnteresseerde publiek worden aangesproken en opgeroepen. De eerste van de twee, *aangesproken*, gaat over de emoties die de rechter bewust tevoorschijn haalt. De tweede, *opgeroepen*, gaat over de emoties die opkomen bij het lezen van de uitspraak (of de verslaglegging daarvan in de media) zonder regie van de rechter. Aristoteles hamert er terecht op dat ‘welsprekendheid haar doel vindt in een oordeel’ en daarom ‘moet een spreker niet alleen erop toezien dat de redenering verhelderend en overtuigend is, maar evenzeer zijn eigen persoon in een bepaald daglicht stellen en de beoordeelaar in een bepaalde gemoedstoestand brengen’.⁷² De kern van wat we hierina onderbouwen, is dat emoties niet zozeer bedreigend zijn voor de *logos*, maar dat je door emoties weet waar de aandacht naar uit moet gaan.

Emoties leveren ‘specifieke kennis op over de belangen en de waarden die bij de situatie betrokken zijn en over wat het is om in een situatie een emotie te beleven en tot welke gedragsneiging dat leidt’.⁷³ Doordat je een bepaalde emotie voelt in een situatie, wordt ook duidelijk wat je waarden zijn. Het gaat dan vaak om waarden van de cultuur waarin je leeft, zoals morele, esthetische, juridische en sociale waarden. Emoties zijn richtingwijzers. Je wordt bijvoor-

69 IJzermans 2011, p. 2.

70 IJzermans 2011, p. 4. Haar proefschrift gaat specifiek over de overtuigingskracht van emoties bij het rechterlijk oordeel.

71 Verburg 2019, p. 34 en 230.

72 Aristoteles 2009, p. 100. Een van ons las een Engelse vertaling en daarin staat het nog scherper: ‘for the passion present in his mind in each case paves the way for his anger’. Aristotle 1926/1991, p. 179.

73 IJzermans 2011, p. 132.

beeld boos omdat iemand iets aantast wat jij belangrijk vindt. Bij de bespreking van boosheid in Boek II van de Retorica zegt Aristoteles “Bij elk van hen is een basis voor zijn boosheid gelegd door een eerder aanwezig gevoel.”⁷⁴ In de jaren 20-22 ervoeren veel mensen bijvoorbeeld verdriet tijdens lockdowns, omdat wij het nu eenmaal belangrijk vinden dat we samen met onze vrienden en familie van alles ondernemen. En boosheid, omdat het nogal ver gaat dat de overheid je verbiedt om bij je ouders op bezoek te gaan.

Doordat je zelf emoties ervaart, is de kans bovendien groter dat je adequaat reageert op de emoties van anderen. Door emoties op te roepen kun je bovendien de argumentatie verdiepen, meer rijkdom geven. Niet voor niets kijken artsen vaak ineens anders tegen hun beroep aan als zij eenmaal zelf patiënt zijn geweest. En zo beaamde Jan Moors, die als strafrechter gewraakt werd in het Wildersproces, dat hij het eigenlijk wel verhelderend vond dat hij ook eens had gevoeld wat andere mensen voelen die het niet eens zijn met de beslissing van de rechter.⁷⁵ Emoties leveren dus ook empathische kennis op. Bloom laat zien dat dat weer zijn eigen beperking heeft: empathie kan ‘parochiaal’ zijn, je kan je vooral verplaatsen in anderen die in meer of mindere mate op je lijken.⁷⁶ Maar het heeft zeker ook rijke kanten: als je zelf een rijk gevoelsleven hebt, kun je je vaak beter voorstellen hoe een ander zich voelt in een bepaalde situatie. Daarnaast helpen emoties om je aandacht op bepaalde informatie te richten; ze werken als een soort *schijnwerper* waardoor bepaalde aspecten meer op de voorgrond komen dan andere.

In paragraaf 4.2 bespraken we dat de rechter een *civic friend* moet zijn: samen met partijen betrokken op het gezamenlijke goede, in het perspectief dat allen lid zijn van de Verenging Nederland.⁷⁷ Erop gericht dat betrokkenen dat ook kunnen ervaren: deze rechter doet haar best om mij ‘erbij te houden’. Dat kan door het gesprek op zitting, maar dat moet ook in de uitspraak. Die twee, de mondelinge en schriftelijke communicatie met de rechter, moeten ook in harmonie zijn. Vóór ons plaatste Van Domselaar al het gebruik van begrijpelijke taal in het licht van de rechter als *civic friend*: “This view implies that, when a judge writes a court ruling that the average citizen cannot relate to or understand, they may be engaging in an act of civic unfriendliness.”⁷⁸

74 Aristoteles 2009, p. 104.

75 *Kijken in de ziel* van 17 augustus 2015 (aflevering 5) van 26’20” tot 28’57”.

76 Bloom 2016. Anders: Nonet & Selznick 1978/2001, p. 91-92 met hun bespreking van het recht als regulerende factor.

77 Dat ligt anders in procedures met buitenlandse procespartijen maar dat ligt buiten het perspectief van dit preadvies.

78 Van Domselaar 2022, paragraaf 4.

Bij oordelen over de rechtvaardigheid van rechterlijke uitspraken spelen emoties ook een belangrijke rol. We weten dat voor partijen de zittingservaring een kwestie van *hot cognition* is. De ervaring is een weinig voorspelbare cocktail van alle indrukken die partijen opdoen tijdens de zitting. De ervaring is snel en weinig bereflecteerd. Als de hele zitting prachtig verloopt, maar de rechter maakt een grapje dat voor een partij slecht uitpakt, kan dat de afdrank voor die partij geheel bepalen.⁷⁹ We hebben geen aanleiding om te menen dat dat bij het lezen van de uitspraak anders is voor partijen. En we hebben ook geen aanleiding om te menen dat dat voor het geïnteresseerde publiek anders is.

Dat maakt de vraag relevant of de rechter die emotionele respons van partijen en het geïnteresseerde publiek aan het toeval overlaat of dat zij dat proces enigszins wil registreren. Gaat het om een bewust aangesproken of een onbewust opgeroepen emotie? Rechters zijn er op zitting vaak heel goed in om aan te voelen ‘waar de pijn zit’, om die emoties te bespreken en zo mogelijk te omarmen. Voor de rechter liggen de emoties die bij een zaak betrokken zijn ‘aan de oppervlakte’. En dat gaat niet alleen om de emoties van partijen, maar rechters zijn er ook goed in om te weten dat bepaalde uitkomsten in de maatschappij gevoelig liggen. Als dat zo is, is het vreemd dat rechters hun uitspraken het liefst emotieloos schrijven. Rechters in Nederland zijn uiterst huiverig om emoties toe te laten in hun uitspraken. Zelfs het erkennen van begrip voor een bepaalde beleving bij een partij, ligt al moeilijk. Dat heeft alles te maken met de continentale traditie van rechterlijke uitspraken. De uitspraak wordt op het continent geschreven alsof het niet anders had gekund. Als het syllogisme het model is, is het moeilijk om ruimte te maken voor emoties, want die leiden maar af van de dwingende conclusie. De rechtspraak heeft er moeite mee om te laten zien welke emoties er spelen, om die te erkennen en al helemaal om die te omarmen. Laat de rechter dat na in zaken waarin het grote publiek dat wel verwacht, dan levert dat problemen op. Denk bijvoorbeeld aan die zaak over een dodelijk ongeval waarbij een peutertje en haar opa en oma omkwamen. Bij het uitspreken van het vonnis werd in woord en beeld alleen plichtmatig aandacht besteed aan het intense verdriet waarmee de nabestaanden te maken hadden. De zaak werd landelijk nieuws omdat de vader van het omgekomen meisje een stoel smeed naar de rechter. De rechtbank zag zich gedwongen met extra uitleg te komen.⁸⁰

Als je rechters voorstelt een bepaalde beleving van partijen te verwoorden in de uitspraak, is hun reactie vaak ‘dat vind ik meer iets voor op de zitting’. Ze

79 Van den Bos 2011, p. 41; Van den Bos 2007.

80 Van der Bruggen 2015; <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Limburg/Nieuws/Paginas/4-vragen-en-antwoorden-over-het-vonnis-in-de-zaak-Meijel.aspx>.

leggen daarbij nooit uit waarom de zitting daar wel en de uitspraak daar niet voor geschikt zou zijn. Het lijkt opnieuw vooral een kwestie van ‘zo doen we dat nu eenmaal’. De laatste jaren is er meer nadruk komen te liggen op het ‘huwelijk’ tussen de sfeer op de zitting en de gevoelstemperatuur van de uitspraak.⁸¹ Ook dat pleit voor het opheffen van die waterscheiding tussen emoties wel op de zitting en emoties niet in de uitspraak. Als emoties hun plek hebben op de zitting (en dat hebben ze),⁸² dán verdienen ze ook een plek in de uitspraak.

In paragraaf 3.2 bespraken wij de onveranderlijkheid van de rechterlijke uitspraak als genre. Wij zeiden over dat genre dat rechters de systematiek die zij hebben gevolgd om tot hun oordeel te komen proberen te vangen in hun uitspraak. Je zou, zeiden we hiervoor al een paar keer, kunnen zeggen dat zij notulen maken van hun oordeelsvormingsproces. Ze schrijven dus juist niet een verhaal aan de lezer. Ook die manier van werken, stimuleert emotieloos schrijven. Als je schrijft met de lezer voor ogen, begrijp je eigenlijk onmiddellijk dat je bijvoorbeeld een heftig onderwerp niet goed kan bespreken zonder te erkennen welke emoties er allemaal moeten spelen bij de lezer. Of die lezer nou partij is, of behoort tot het brede publiek.

Net als bij de bespreking van het onderwerp *ethos* in paragraaf 4.2 benoemen wij hier de ontwikkeling van het autonome (en dus afstandelijke en onpersoonlijke) recht naar het responsieve recht. Dat wegblijven bij emoties past niet meer bij deze tijd. De partij die een uitspraak leest in haar zaak en de geïnteresseerde burger die kennisneemt van een uitspraak willen kunnen zien dat de rechter óók oog heeft voor de emoties die (meestal evident) spelen in die zaak. Dat heeft ook een haakje met de bespreking van de maatschappelijke functies van de rechterlijke uitspraak (par. 2.2) en de ontwikkeling van institutioneel naar persoonlijk gezag (par. 2.3).

We stelden deze bespreking van *pathos* in het perspectief van de continentale traditie, die onpersoonlijk is en de rechterlijke beslissing als een dwingende redenering voorstelt. Dat maakt een uitstapje naar de Anglo-Amerikaanse traditie interessant. De persoon van de rechter (*ethos*) heeft in die traditie meer speelruimte en daarmee heeft de rechter de mogelijkheid om emoties een grotere rol te laten spelen in de uitspraak. We citeren daarom delen uit een beslissing van een Engelse familierechter over een jongen die graag bij zijn vader wil wonen. Zijn ouders zijn gescheiden. De vader wil vertrekken, met de zoon, naar een Scandinavisch land. De rechter schrijft geen uitspraak, maar een

81 Verburg 2019, p. 49-50; Boekema 2015, p. 146-147.

82 Zie IJzermans 2011, p. 4 over de sterke verbondenheid tussen emoties en recht.

brief. Toegegeven, ook in de Anglo-Amerikaanse traditie was dit een uitzonderlijk verschijnsel en de vorm en inhoud kregen dan ook veel aandacht. Toch menen wij dat deze benadering soepeler past in die traditie dan in onze continentale traditie. Daarom dus dit wat langere citaat. Het is de beslissing van judge Peter Jackson:⁸³

“Dear Sam,

[...]

This case is about you and your future, so I am writing this letter as a way of giving my decision to you and to your parents.

[...]

2. I believe that your feelings are that you love everyone in your family very much, just as they love you. The fact that your parents don’t agree is naturally very stressful for you, and indeed for them. [...]

3. I was impressed with the way you gave evidence. You are of an age where your views carry a lot of weight with me, and I consider them in the light of your understanding of what has made things as they are. As to that, I don’t think anyone of your age in your situation could understand it better than you do, but nor could they fully understand the influences that you are under and the effect that has on you.

[...]

5. So I have a view on the question of whether the idea of these proceedings comes from you or from your dad. My view is that you brought the proceedings mainly as a way of showing your dad how much you love him. It was mainly to meet his needs, and not yours. I have seen the self-centered way that he behaves, even in the courtroom, and how he makes sure everybody knows how little respect he has for anybody who disagrees with him. [...] So I respect your views, but I don’t take them at face value because I think they are significantly formed by your loyalty to your father.

[...]

11. There needs to be an end to proceedings of this sort. They have been extremely stressful for everyone. This is the fifth case there has been about you and, unless something pretty extraordinary happens, it should be the last.

So, coming to the orders I am going to make:

[...]

Sam, I realize that this order is not the one that you said you wanted me to make, but I am confident that it is the right order for you in the long run. Whatever each of your parents might think about it, I hope they have the dignity not to impose their views on you, so that you can work things out for yourself. I know that as you get older, you will do this increasingly and I hope that you will come to see why I have made these deci-

83 England and Wales Family Court Decisions, [2017] EWFC 48, Case No. MA17P00163, 26 juli 2017. Zie ook Van Domselaar 2022, paragraaf 4.

sions. I wish you every success with your future and if you want to reply to this letter, I know that your solicitor will make sure that your reply reaches me. [...]"

Ook in Nederland hebben we sindsdien uitspraken in familiezaken gezien die in de vorm van een brief aan het kind zijn.⁸⁴ Maar zo persoonlijk en zo doordeemd van de emoties die er leven, kennen we het in Nederland niet. En wij denken ook dat een zo persoonlijk en emotioneel oordeel niet snel in Nederland zal voorkomen. Maar het is wel een inspiratiebron voor het erkennen van pathos in de uitspraak van de rechter op een professionele manier.

Een ander prachtig voorbeeld is een strafvonnis van de rechtbank Gelderland.⁸⁵ Het gaat over een verdrietige zaak waarbij een man met zijn kleinkinderen op weg is naar een speeltuin en plotseling afslaat als hij het bord van de speeltuin ziet. Hij rijdt daarbij een tegemoetkomende motorrijder aan, die enkele dagen na het ongeval aan zijn verwondingen overlijdt. In de inleiding legt de rechter uit waarom het vonnis een andere indeling en opzet heeft dan anders:

“Deze zaak gaat om het veroorzaken van een dodelijk verkeersongeval. Dat betekent dat deze zaak veel emoties oproept bij verdachte, de nabestaanden van het dodelijk slachtoffer en anderen. Daarnaast gaat het om een ongeval dat zoveel andere bestuurders had kunnen overkomen. Dit ongeval toont aan dat het ontzettend belangrijk is steeds te blijven opletten en voorzichtig te zijn tijdens het deelnemen aan het verkeer.”

De rechter besteedt in de strafmotivering expliciet aandacht aan de emoties van alle betrokkenen:

“Aard en ernst van de bewezen verklaarde feiten

Het veroorzaken van een ongeval waarbij een ander wordt gedood, is een zeer ernstig feit. De verdachte heeft het slachtoffer niet met opzet aangereden en heeft dit ook zeker niet gewild. Dat neemt niet weg dat het slachtoffer door toedoen van de verdachte niet meer leeft. Dat is een enorm verlies voor zijn vrouw en drie kinderen. Zij moeten hun man en vader missen. Uit de slachtofferverklaring die op de terechtzitting is voorgelezen blijkt hoe moeilijk dit voor hen is. Er is altijd een lege stoel bij hun thuis.

Het verdriet raakt in dit geval meer mensen dan de vrouw en kinderen van het slachtoffer. De verdachte zelf en zijn familie zijn hierdoor ook geraakt. Hij heeft verklaard dat door het ongeval de frontairbags van zijn auto werden geactiveerd. Hierdoor werd de auto gevuld met een bepaald soort gas. Zijn kleinkinderen raakten daardoor in paniek en dachten dat de auto

84 Rb. Overijssel 30 juni 2021, ECLI:NL:RBOVE:2021:2755, Rb. Zeeland-West-Brabant 8 april 2021, ECLI:NL:RBZWB:2021:1685, Rb. Rotterdam 31 januari 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:894.

85 Rb. Gelderland 20 oktober 2017, ECLI:NL:RBGEL:2017:5474, onder 1 en 8.1.

in brand stond. De verdachte is met zijn kleinkinderen uitgestapt en is naar de motorrijder gelopen om te kijken of hij hem kon helpen. Ondertussen stonden zijn kleinkinderen huilend langs de kant van de weg en riepen zij om hun moeder. Zijn kleinzoon van 9 heeft flink last gehad van het ongeval. Hij is na het ongeval enige tijd onder behandeling geweest bij het psychotraumacentrum van het Centrum. Gelukkig gaat het met hem inmiddels een stuk beter.

De verdachte heeft het moeilijk met het gebeurde. Elke keer dat hij een motorrijder ziet, komt alles bij hem terug. Hij realiseert zich echter dat de nabestaanden met het ergste verlies en verdriet te maken hebben.”

Na het lezen van dit vonnis zal bij het algemene publiek toch vooral het gevoel achterblijven dat hier iets vreselijks is gebeurd waar het strafrecht eigenlijk geen relevante rol in kan spelen.

Wat is de kernboodschap van onze bespreking van het overtuigingsmiddel pathos? Veel zaken waarover de rechter beslist, roepen heftige emoties op bij burgers. Of dat nu partijen zijn of leden van het geïnteresseerde publiek. Als zij die emoties onvoldoende terugvinden in de uitspraak van de rechter, zullen zij waarschijnlijk afhaken. Zij zullen besluiten zich niet verder te verdiepen in de nuances van de rechterlijke beslissing. Omgekeerd, als de rechter haar best heeft gedaan met haar uitspraak een verhaal te vertellen waarin de emoties die leven een plek krijgen en zo mogelijk worden omarmd, is er een goede kans dat burgers zich verder verdiepen in de tekst en zich laten overtuigen door de redenering. Eerlijk ingezette pathos bedreigt de logos niet, maar versterkt deze juist.

Ook in Rome gold voor het gerecht nog lang elk middel om de tegenpartij ten val te brengen als geoorloofd. Men hulde zich in rouwkleeren, men zuchtte en klaagde, men beriep zich luide op het heil van den staat, men bracht tal van supporters mee om meer indruk te maken, kortom deed alles, wat men thans bij wijlen nog doet. De Stoïci trachtten aan de gerechtelijke eloquentie dit spelkarakter te ontnemen, en haar in overeenstemming te brengen met hun strenge normen van waarheid en waardigheid. Doch de eerste, die deze nieuwe gezindheid in praktijk wilde brengen, Rutilius Rufus, verloor zijn zaak, en moest in verbanning gaan.¹

In het citaat van Huizinga waarmee dit hoofdstuk begint, draait het perspectief twee keer om. Huizinga begint met het pompeuze beroep op pathos, laat dan de strenge beperking tot logos en ethos zien, maar toont aan het einde dat ook die beperking niet tot succes leidt. Dat is in een paar woorden het onderwerp van dit hoofdstuk: logos, ethos en pathos kunnen niet zonder elkaar.

In de inleiding van dit preadvies benoemden we al dat het bij begrijpelijk schrijven niet gaat om een beetje oppoetsen. Als dat wel zo zou zijn, zou dat betekenen dat de rechter aan het einde alleen nog iets aan de taal hoeft te doen. Begrijpelijke taal wordt dan alleen maar ingezet om de lezer positief te stemmen: wees het met mij eens, volg mijn denken! Pathos gereduceerd tot verleiding, zonder innerlijke kracht. Als de rechter alleen aan het einde van het schrijfproces (de eindredactiefase) nog even wat aandacht besteedt aan begrijpelijke taal, is het bovendien niets meer dan een trucje. Geen oprechte uiting van de persoon van de rechter, maar een toneelstukje, een buitenkant. Ethos gereduceerd tot acteergedrag. Als begrijpelijk schrijven neerkomt op oppervlakkig hertalen, zal de échte argumentatie volgens de rechter dus nog steeds

1 Huizinga 1940, p. 129.

in de versie in het Legalees te vinden zijn. Logos gereduceerd tot een maskerade van hertaalde argumenten waarin de leek geen logische samenhang ziet.

Wij geloven er geen snars van dat dat soort trucjes werken en pleiten daarom voor een veel diepere acceptatie van het streven naar begrijpelijke taal: de rechter moet de hele uitspraak denken, opbouwen en beargumenteren vanuit de intrinsieke motivatie om een zo groot mogelijk publiek te laten zien waarom haar beslissing deugt. Pathos is dan het publiek *meenemen* in plaats van verleiden. Maar het is ook tot op zekere hoogte *meegaan* met de emoties die leven: het erkennen van emoties voorbij het koude ‘ik zie dat het u raakt’. Het is kortom echt in contact komen met die ander. Pathos heeft dus niets te maken met effectbejag, het inzetten van emoties om het lezerspubliek te verleiden mee te lopen met de keuze van de rechter. Dat is wel vaak waar rechters bang voor zijn. Dat is volgens ons niet nodig. Bij pathos gaat het er namelijk om dat de rechter de emoties die leven, erkent. Waar het ook om gaat is dat de rechter de waarde die hoort bij de achterliggende norm van een wet tot leven kan brengen via emoties, bijvoorbeeld de te verwachten maatschappelijke verantwoordiging. Ethos draait om een rechter die laat zien dat haar beslissing niet willekeurig is of irrationeel, maar dat die beslissing deugt, of *waar* is.² En dat de beslissing is genomen door een *civic friend*, een rechter die samen met partijen betrokken is op het bereiken van het gezamenlijke goede. Een rechter die een trucje toepast is niet betrouwbaar, wekt juist wantrouwen op. Logos draagt dus bij aan ethos door ‘narekenbaarheid’ te tonen in plaats van een masker op te zetten: lezers kunnen juist grondig controleren of zij het eens zijn met de rechter. Door de kwaliteit van het betoog laat de rechter zien dat ze geloofwaardig is: goed geïnformeerd, systematisch, analytisch, weloverwogen en welbespraakt.³

Als een uitspraak alleen maar logos is, gesteld in het Legalees, is dat ‘*contempt of citizen*’.⁴ De rechter neemt de burger daarmee niet serieus als lezer, maar geeft deze het signaal dat die er niets mee te maken heeft. Als een uitspraak alleen maar ethos en pathos is, is dat ook ‘*contempt of citizen*’. De uitspraak doet dan vooral een poging de burger te verleiden: ‘geloof in mij’ en ‘ik omarm alle emoties die er spelen’, zonder de burger daadwerkelijk in staat te stellen te controleren of de juiste beslissing is genomen. Ook dan doet de burger dus niet echt mee. Alleen als de rechter alle drie de overtuigingsmiddelen inzet, laat zij daarmee zien dat zij de burger als waardevolle lezer respecteert. Ze drukt dan uit dat zij de professional is die het verdient om vertrouwd

2 En hiermee zijn we weer terug bij Gadamer. Zie paragraaf 2.3.

3 IJzermans 2011, p. 248.

4 Van Run 1978, p. 80.

te worden, dat zij de emoties die er leven herkent en zo mogelijk omarmt en dat zij op een logische en voor de burger te volgen manier verantwoordt hoe en waarom zij tot deze beslissing is gekomen.

En zijn we er dan zelf in geslaagd om in dit preadvies te doen wat we prediken? Dat weten we natuurlijk nog niet. We zoeken aansluiting bij een andere bron uit de jaren 70 van de vorige eeuw, namelijk een taalgids, *beste brave burger*.⁵ De gemeente Amstelveen bracht die taalgids in 1979 uit om ambtenaren begrijpelijker te laten schrijven: “Bij het schrijven [...] hebben wij onszelf dikwijls kunnen betrappen op onjuist taalgebruik. Hoe iemand ook zijn best doet, er blijven altijd woorden en zinnen die anders en beter kunnen. Wat wij van u en onszelf vragen is ook niet een perfect taalgebruik, maar een eerlijke poging om zo goed en helder en menselijk mogelijk weer te geven wat wij bedoelen.”⁶ Daarom hebben wij de titel van ons preadvies aan dit citaat ontleend: zo goed en helder en menselijk mogelijk. Wij hopen dat de rechtspraak voorbij het enthousiasme van de enkeling komt en als geheel gaat werken aan begrijpelijke uitspraken. *Sprekende* uitspraken, die alle deelgenoten van het recht in staat stellen tot hun recht te komen.

5 We danken Chantal ten Hulsen die ons dit boekje gaf.

6 gemeente amstelveen, afdeling voorlichting, *beste brave burger*, maart 1979, p. 9. Al die kleine letters zijn een teken van die tijd.

1. Werken aan begrijpelijke taal in de rechtspraak moet niet langer alleen steunen op het werk van individuele enthousiastelingen. De rechtspraak als organisatie is aan zet.
2. En die enthousiastelingen moeten vooral doorgaan met hun prachtige uitspraken.
3. Werken aan stijl is puntjesgepeuter (Jacob Israël de Haan): belangrijk voor toegankelijke, *leesbare* uitspraken, maar niet genoeg om ze grondig te *begrijpen*.
4. Een begrijpelijke en aanvaardbare uitspraak is een weloverwogen balans van logos (juridische argumentatie), ethos (de rechter is aanwezig in de tekst) en pathos (de lezer wordt op een integere manier meegenomen in het verhaal).

Literatuurlijst

Aristoteles 2004/2009

Aristoteles, *Rhetorica*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door M. Huys, Groningen: Historische Uitgeverij 2009 (eerste druk: 2004)

Aristoteles 2013

Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Ch. Hupperts en B. Poortman, Budel: Damon 2013

Aristotle 1926/1991

Aristotle, *The 'Art' of Rhetoric*, vertaald door J.H. Freese, Cambridge, Massachusetts/London, Engeland: Harvard University Press 1926/1991

*Asser/Vranken Algemeen deel**** 2005

J.B.M. Vranken, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk*

*Recht. Algemeen Deel****, Deventer: Kluwer 2005

Austin 1962

J.L. Austin, *How to do things with words*, Cambridge: Harvard University Press, 1962

Bakhtin 1986

M.M. Bakhtin, 'The Problem of Speech Genres', in: M.M. Bakhtin, *Speech Genres and other Late Essays*, Austin Texas: University of Texas Press 1986, p. 60-102

Van den Berge 2016

L. van den Berge, *Bestuursrecht tussen autonomie en verhouding. Naar een relationeel bestuursrecht* (diss. Utrecht), Den Haag: Boom juridisch 2016

Bloom 2016

P. Bloom, *Against Empathy: The Case for Rational Compassion*, HarperCollins 2016

De Bock, in: *Kwaliteit als keuze (NJV)* 2015

R.H. de Bock, 'Grip op kwaliteit', in: R.H. de Bock, P.J.P.M. van Lochem & R.A.J. van Gastel, *Kwaliteit als keuze (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereeniging 145^e jaargang)*, Wolters Kluwer 2015, p. 27-139

Boekema 2015

I.M. Boekema, *De stap naar hoger beroep. Een onderzoek naar appelgedrag van burgers in bestuursrechtelijke zaken* (diss. Groningen), Den Haag: Boom juridisch 2015

Bokhorst & Witteveen 2013

M. Bokhorst & W.J. Witteveen, 'Als gezag verdiend moet worden...', in: D. Broeders, J.E.J. Prins, H. Griffioen, P. Jonkers, M. Bokhorst & M. Sax (red.), *Speelruimte voor transparantere rechtspraak* (in de WRR-serie Verkenningen), Amsterdam: Amsterdam University Press 2013, p. 127-164

Boksem 1994A

J. Boksem, 'Als U begrijpt wat ik bedoel!?', *Trema* 1994/17, afl. 6, p. 230-234

Boksem 1994B

J. Boksem, 'Klare taal!', *Trema* 1994/17, afl. 11, p. 429-431

Van den Bos 2007

K. van den Bos, 'Hot cognition and social justice judgments: The combined influence of cognitive and affective factors on the justice judgment', *Advances in the Psychology of Justice and Affect* 2007, p. 59-82

Van den Bos 2011

K. van den Bos, 'Vertrouwen in de overheid: wanneer hebben burgers het, wanneer hebben ze het niet, en wanneer weten ze niet of de overheid te vertrouwen is?', essay geschreven voor het Ministerie van BZK, Den Haag: Ministerie van BZK 2011

Van den Bos & Brenninkmeijer, *NJB* 2012/1216

K. van den Bos & A.F.M. Brenninkmeijer, 'Vertrouwen in wetgeving, de overheid en de rechtspraak', *NJB* 2012/1216, afl. 21, p. 1451-1457

Bovens, in: *De toekomst van de jurist, de jurist van de toekomst (NJV)* 2020

M. Bovens, 'Het gezag van de juristen; een empirische verkenning', in: A. Berlee e.a., *De toekomst van de jurist, de jurist van de toekomst (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereeniging 150^e jaargang)*, Wolters Kluwer 2020, p. 37-62

Van den Brink 2012

G. van den Brink, 'Hoe het gezag uit Nederland verdween en... weer terugkwam', in: Th. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber (red.), *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Amsterdam: Uitgeverij Boom 2012, p. 19-36

Brinkgreve 2014

C. Brinkgreve, 'Het tanende gezag van de toga. Essay De lijdende rechter', *Recht der Werkelijkheid* 2014/35, afl. 1, p. 84-89

Van der Bruggen *NJB* 2015/679

G.G. van der Bruggen, 'En toen vloog er een stoel door de rechtszaal' (blog), *NJB* 2015/679, afl. 14, p. 679-877

Van der Bruggen 2018

G.G. van der Bruggen, 'Je gaat het pas zien als je het doorhebt', *Trema* 2018/4 (alleen digitaal gepubliceerd)

Van der Bruggen 2019

G.G. van der Bruggen, 'Schuldig tot het tegendeel bewezen is' (blog), 5 maart 2019, <https://www.njb.nl/blogs/schuldig-tot-het-tegendeel-bewezen-is/>

Van der Bruggen, *NJB* 2020/1808

G.G. van der Bruggen, 'Klare taal in uitspraken. Meer dan stijl alleen', *NJB* 2020/1808, afl. 28, p. 2024-2036

Van der Bruggen 2021

G.G. van der Bruggen, 'Het strafvonnis als onderonsje', *Rechtstreeks* 2021/1, p. 10-13

Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2022

G.G. van der Bruggen, H. Pander Maat & L. van Lent, *Spreekt het recht tot iedereen? Hoe de functionaliteit van het strafvonnis kan worden vergroot*, Den Haag: Boom juridisch 2022

Van der Bruggen, Pander Maat & Van Lent 2023

G.G. van der Bruggen, H. Pander Maat & L. van Lent, 'Recht spreken én schrijven' 2023 (in druk)

Van der Bruggen & Stoové 2021

G.G. van der Bruggen & M.C. Stoové, 'Zeven zorgen over het streven naar begrijpelijke uitspraken', *JBPL* 2021/4, p. 222-229

Buruma 2005

Y. Buruma, 'Motiveren: waarom?', in: *Systeem in ontwikkeling* (Knigge-bundel), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005

Buruma 2006

Y. Buruma, 'Rechtspreken in de dramademocratie. Kanttekeningen bij lekenrechtspreek en motiveringsvereisten', *Delikt en Delinkwent* 2006/77, p. 1077-1088

Corstens, Borgers & Kooijmans, *Het Nederlands strafprocesrecht* 2018

G.J.M. Corstens, M.J. Borgers & T. Kooijmans, *Het Nederlands strafprocesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018

Corstens, *NJB* 2003, p. 2014-2015

G.J.M. Corstens, 'De media meester?', *NJB* 2003, afl. 38, p. 2014-2015

Dekker 2012

P. Dekker, 'Vertrouwen we elkaar nog wel? Ja, hoor. Nederland is nog steeds een high trust society', *Idee* (themanummer 'Vertrouwen, tussen vrijheid en controle'), 2012/33, afl. 2, p. 16-23

Van Domselaar 2014

I. van Domselaar, *The Fragility of Rightness. Adjudication and the Primacy of Practice* (diss. Amsterdam UvA), Amsterdam: Universiteit van Amsterdam 2014

Van Domselaar 2015

I. van Domselaar, 'Moral Quality in Adjudication: On Judicial Virtues and Civic Friendship', *Netherlands Journal of Legal Philosophy* 2015/44, afl. 1, p. 24-46

Van Domselaar 2022

I. van Domselaar, "'Plain" legal language by courts: mere clarity, an expression of civic friendship or a masquerade of violence?', *The Theory and Practice of Legislation* 2022/10, afl. 1, p. 93-111

Drucker 1890

H.L. Drucker, 'De taal onzer vonnissen', *Rechtsgeleerd Magazijn* 1890, p. 245-252

Easton 1975

D. Easton, 'A Re-Assessment of the Concept of Political Support', *British Journal of Political Science* 1975/5, afl. 4, p. 435-457

Elffers & De Keijser, *DD* 2009/61

H. Elffers & J.W. de Keijser, 'Het ongelooft in de kloof. Wat moeten we denken van de uiteenlopende resultaten van onderzoek naar de punitiviteitskloof?', *Delikt en Delinkwent* 2009/61, afl. 8, p. 842-850

Enschedé 1959

C.J. Enschedé, *Motivering en motief*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1959

Feteris & Nuis 1995

E.T. Feteris & J.D.L. Nuis, 'Stelen mag van de Hoge Raad, inbreken en vernielen niet. Het algemeen spraakgebruik als hoogste rechter?', *Trema* 1995/18, afl. 10, p. 309-311

Gadamer 1960/1989

H.-G. Gadamer, *Truth and Method*, London/New York: Continuum, 1989, 2^e druk (oorspronkelijke Duitse editie 1960)

Geerlings & Van Montfort 2020

M. Geerlings & A. van Montfort, 'What exactly did the judge decide? Clear language and well-arranged structure lead to better comprehensible court judgments', *Archives of Business Research*, 2020/8, afl. 1, p. 248-260

De Graaf 2019

R. de Graaf, *Activating, informing and guiding defendants for an accessible and understandable subdistrict judge*, master thesis Design for Interaction, Industrial Design Engineering, Delft University of Technology augustus 2019

Grimmelikhuijsen 2018

S.G. Grimmelikhuijsen, 'Van gegeven naar verdiend gezag. Hoe kan transparantere rechtspraak (blijvend) bijdragen aan legitimiteit?', *Rechtstreeks* 2018/2, p. 13-35

Grimmelikhuijsen & Van den Bos 2020

S.G. Grimmelikhuijsen & K. van den Bos, 'Specifying the information effect: reference points and procedural justifications affect legal attitudes in four survey experiments', *Journal of Experimental Criminology* published online 30 January 2020 (<https://doi.org/10.1007/s11292-019-09407-9>)

Grootelaar 2018

H.A.M. Grootelaar, *Interacting with Procedural Justice in Courts* (diss. Utrecht), Amsterdam: Off Page 2018

Henderson 1987

L.N. Henderson, 'Legality and Empathy', *Michigan Law Review* 1987/85, afl. 7, p. 1574-1653

Hertogh, *NJB* 2022/183

M. Hertogh, 'De jurist als meester-verbinder. Over het tanende gezag van juristen en wat eraan te doen', *NJB* 2022/183, afl. 3, p. 201-203

Hol 1999

A.M. Hol, 'De rechterlijke macht als stoplap. Over functie en verantwoordelijkheid van de rechterlijke macht in het tijdperk van de moderniteit', in: S. van der Schenk & W. Oostenbrink (red.), *Menage à trois. De rol van de rechterlijke macht binnen de Trias*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 1999, p. 70-92

Van den Hoven 2011

P. van den Hoven, 'The Unchangeable Judicial Formats', *Argumentation* 2011/4, p. 499-511

Van den Hoven & Plug, *NJB* 2009/84

P. van den Hoven & H.J. Plug, 'Wat Promis kan leren over de begrijpelijkheid van de rechtstaal', *NJB* 2009/84, afl. 18, p. 1156-1159

Huizinga 1940

J. Huizinga, *Homo ludens. Proeve van het spel-element der cultuur*, Haarlem: H.D. Tjeenk-Willink en Zoon N.V., 2^e herziene druk, 1940

IJzermans 2011

M.G. IJzermans, *De overtuigingskracht van emoties bij het rechterlijk oordeel*, Den Haag: Boom juridisch 2011

Jansen 2013

C. Jansen, 'Taalniveau B1: de nieuwste kleren van de keizer', *Onze Taal* 2013/2, p. 56-57

De Jong e.a., *NTBR* 2020/42

E.R. de Jong, N. Strohmaier, W.H. van Boom & I. Giesen, 'Rechterlijke motiveringsstijlen en maatschappelijke acceptatie van uitspraken', *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht* 2020/42, p. 312-324

Jonker & Van den Hoven, *Recht spreken, krom schrijven* 1983

D. Jonker & P.J. van den Hoven, *Recht spreken, krom schrijven. Een bescheiden taalgids voor juristen*, Deventer: Kluwer 1983

Kahneman 2011

D. Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, Londen: Penguin Books 2011

Karreman & Van Enschoot 2018

J. Karreman & R. van Enschoot, 'Functionele analyse', in: J. Karreman & R. van Enschoot (red.), *Tekstanalyse. Methoden en toepassingen*, Assen: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum B.V. 2018 (4e herziene druk), p. 1-40

Kleijn 2018

S. Kleijn, *Clozing in on readability. How linguistic features affect and predict tekst comprehension and on-line processing* (diss. Utrecht), 2018

Knigge 1980

G. Knigge, *Beslissen en motiveren (art. 348, 350, 358 en 359 Sv)*, Alphen aan den Rijn: Tjeenk Willink 1980

Van der Kraats 2014

K.G.F. van der Kraats, 'Gezag niet meer vanzelfsprekend, wat een zegen!', *Recht der Werkelijkheid* 2014/35-1, p. 90-96

Kraf, Lentz & Pander Maat 2011

R. Kraf, L. Lentz & H. Pander Maat, 'Drie Nederlandse instrumenten voor het automatisch voorspellen van begrijpelijkheid. Een klein consumentenonderzoek,' *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 2011/3, p. 249-265

Langer, Schulz von Thun & Tausch 2019

I. Langer, F. Schulz von Thun & R. Tausch, *Sich verständlich ausdrücken*, München: Ernst Reinhardt, GmbH & Co KG, Verlag 2019 (11e druk)

Van Lent, Boone & Van den Bos 2019

L. van Lent, M. Boone & K. van den Bos, Klachten tegen niet-vervolgning (artikel 12 Sv-procedure). Doorlooptijden, instroom, verwachtingen van klagers en het belang van procedurele rechtvaardigheid. Den Haag: Boom juridisch 2019

MacIntyre 1981/1992

A. MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, Londen, Gerald Duckworth en Co. Ltd., tweede editie, vierde druk, 1992 (oorspronkelijk 1981)

Maes 1981

F. Maes, 'Rechtslinguïstiek. Enkele perspectieven en probleemstellingen', *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 1981/3, p. 230-244

Mak 2014

E. Mak, 'Gezag en rechtspraak in de 21e eeuw: een inleiding' (redactioneel), *Recht der Werkelijkheid* 2014/35, afl. 1, p. 3-7

Malsch 2004

M. Malsch, 'Persvoorlichting en rechtbankverslaggeving', *Rechtstreeks* 2004/2, p. 34-71

Malsch 2019

M. Malsch, 'Hoe leg ik het uit aan de nabestaanden?', *Tijdschrift voor rechtspraak en toemeting* 2019/1-2, p. 13-32

Martínez, Mollica & Gibson 2022

E. Martínez, F. Mollica & E. Gibson, 'Poor writing, not specialized concepts, drives processing difficulty in legal language', *Cognition* 2022/224 (online geraadpleegd: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35257980/>)

Merckelbach 2019

H. Merckelbach, 'Klare Taal: Wie kan daar nu tegen zijn?', *Expertise en Recht* 2019/6, p. 233-235

Nieuwenhuis 1976

J.H. Nieuwenhuis, 'Legitimatie en heuristiek van het rechterlijk oordeel', *R.M. Themis* 1976, p. 494-515

Nolta, *Taal in toga* 1997

J.V. Nolta, *Taal in toga. Over toegankelijke (straf)rechtstaal*, Deventer: Kluwer 1997

Nonet & Selznick 1978/2001

Ph. Nonet & Ph. Selznick, *Law and society in transition, Toward responsive law*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers 2001 (oorspronkelijk 1978)

Nussbaum 1995

M.C. Nussbaum, *Poetic Justice. The Literary Imagination and Public Life*, Boston: Beacon Press 1995

Pander Maat & Gravekamp 2022

H. Pander Maat & J. Gravekamp, 'Kan een tekst te simpel zijn? Hoe lager en hoger opgeleiden oordelen over eenvoudige taal', *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 2022/44, afl. 2, p. 62-90

Pinho 2018

F. Pinho, 'On *Logos*, *Pathos* and *Ethos* in Judicial Argumentation', in: L. Huppés-Cluysenaer & N.N.M.S. Coelho (red.), *Aristotle on Emotions in Law and Politics* (Serie *Law and Philosophy Library*, vol. 121). Springer, Cham., https://doi.org/10.1007/978-3-319-66703-4_7, p. 133-153

Pinker 2014

S. Pinker, *The Sense of Style. The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century*. London: Allen Lane (Penguin Books) 2014

Plug 1991

H.J. Plug, 'Overwegingen over de 'overwegende-dat'-vorm', in: F.H. van Eemeren en E.T. Feteris, *Juridische argumentatie in analyse: opstellen over argumentatie en recht*, Groningen: Wolters-Noordhoff 1991, p. 121-132

Van der Pool, Schaap & Nijland 2010

E. van der Pool, A. Schaap & M. Nijland, 'Begrijpelijk schrijven: een kwestie van attitude. Ervaringen van een project bij de rechtbank Arnhem', *Trema* 2010/1, p. 29-35

Van der Pool & Van Wijk 2010

E. van der Pool & C. van Wijk, 'Burgers over de begrijpelijkheid van rechtbankbrieven. Een onderzoek naar lezerreacties op een tekstherziening', *Trema* 2010/33, p. 244-248

De Poorter & Koenraad, *NJB* 2022/1072

J.C.A. de Poorter & L.M. Koenraad, 'Responsieve bestuursrechtspraak. Een beschouwing over de rol van maatwerk in bestuursrechtelijke appelprocedures', *NJB* 2022/1072, afl. 17, p. 1354-1363

De Poot, Verkuylen & Malsch 2007

C. de Poot, M. Verkuylen & M. Malsch, 'Leesbaarheid maakt gebrek aan kennis zichtbaar', in: M. Malsch & N. van Manen, *De begrijpelijkheid van de rechtspraak*, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, 2007

Prins e.a. 2013

J.E.J. Prins, H. Griffioen, D. Broeders, m.m.v. P. Jonkers, M. Bokhorst & M. Sax, 'Naar een transparantere rechtspraak. Geen glans zonder wrijving', in: D. Broeders e.a. (red.), *Speelruimte voor transparantere rechtspraak*. Den Haag/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press, 2013, p. 25-111

Quintilianus 2015

Quintilianus, *De opleiding tot redenaar*, vertaald door P. Gerbrandy, Groningen: Historische Uitgeverij 2015

Rademaker 1986

J. Rademaker, 'Jacob Israël de Haan (1881-1924) en de strafrechtstaal', *Recht en Kritiek* 1986/2, p. 176-190

Rapport Recht vinden bij de rechtbank 2021

Werkgroep reflectie toeslagenaffaire rechtbanken, *Recht vinden bij de rechtbank – Lessen uit kinderopvangtoeslagzaken* (opgesteld in opdracht van het Landelijk Overleg Vakinhoud Bestuursrecht) 2021

Reichenbach 1938/1996

H. Reichenbach, 'On Probability and Induction', *Philosophy of Science* 1938/5, afl. 1, p. 21-45. Herdrukt in S. Sarkar (red.) *Logic, Probability and Induction*, Garland: New York 1996

Van Run 1978

H.W.M. van Run, 'Reflecties van een leek over rechterlijke macht en rechtspraak; voordracht voor de voorjaarvergadering', *Trema* 1978/1, afl. 1, p. 73-83

Schalken 2006

T. Schalken, 'Het rechterlijk vonnis als onvoltooid verhaal', in: J. Gakeer, E. van der Ouderaa & M. Goslings (red.), *Spiegels voor rechters* 2006, p. 45-50

Scheltema 2006

M. Scheltema, 'Leve de AWB-mens!', in: K.J. de Graaf, A.T. Marseille & H.B. Winter (red.), *Op tegenspraak. Opstellen voor prof. mr. L.J.A. Damen*, Den Haag: Boom juridisch 2006, p. 99-109

Schuurs & De Groot 2018

U. Schuurs & E. de Groot, 'Genreanalyse', in: J. Karreman & R. van Enschoot (red.), *Tekstanalyse. Methoden en toepassingen*, Assen: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum 2018 (4e herziene druk), p. 239-293

Schuyt e.a., *Een beroep op de rechter* 1978

K. Schuyt, A. Jettinghoff, E. Lambregts & F. Zwart, *Een beroep op de rechter. Een verkennend onderzoek naar de ervaringen van burgers met rechtspraak in het sociale-verzekeringsrecht, met name in zake de Ziektewet, de Werkloosheidswet en de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering*. Deventer: Kluwer 1978

Schuyt, *Verantwoorde straftoemeting* 2009

P.M. Schuyt, *Verantwoorde straftoemeting*, Deventer: Kluwer 2009

Sikkema e.a. 2017

T. Sikkema, L. Lentz, H. Pander Maat & N. Jungmann, 'De schuld van incasodocumenten', *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 2017/39, afl. 3, p. 273-296

Sikkema, Pander Maat & Lentz 2018

T. Sikkema, H. Pander Maat & L. Lentz, 'Naar een betere dagvaarding. De effecten van stijl- en structuuroptimalisatie op de begrijpelijkheid voor lezers met verschillende niveaus van geletterdheid', *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 2018/40, afl. 3, p. 327-356

Sterk & Ficq, *NJB* 2008/117

C.H.W.M. Sterk & C.R.L.R.M. Ficq, 'Promis: inzicht in de gedachtegang van de rechter', *NJB* 2008/117, afl. 3, p. 153-157

Thibaut & Walker 1975

J.W. Thibaut & L. Walker, *Procedural Justice: A Psychological Analysis*, Mahwah, NJ: Erlbaum 1975

Tversky & Kahneman 1974

A. Tversky & D. Kahneman, 'Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases', *Science* 1974/185, afl. 4157, p. 1124-1131

Verburg 2019

D.A. Verburg, *Bestuursrechtspraak in balans. Bejegening, beslechting en bewijs*, Den Haag: Boom juridisch 2019

Verburg 2020

D.A. Verburg, 'Begrijpelijke taal en juridisch correcte taal samen op één kussen? De duivel zit in de details', *Themis* 2020/5, p. 208-222

Verburg 2022

D.A. Verburg, *De regel en de maat. Over de verhouding tussen rechtseenheid en de menselijke maat*, Brugge: Die Keure 2022

Vrieze 2009

G. Vrieze, 'Oogcontact. Hoe de rechtspraak verstaanbaar en begrijpelijk te maken voor een breed publiek', *Trema* 2009/32, afl. 7, p. 289-294

Wagenaar 2008

W.A. Wagenaar, 'Strafrechtelijke oordelen van rechters en leken. Bewijsbeslissingen, straffen en hun argumentatie', *Research Memoranda* 2008/4, afl. 2, p. 1-79

Witteveen 2001

W. Witteveen, 'De ontdekking van de rechtsoverdracht: een terreinverkenning', in: E.J. Broers & B. van Klink (red.), *De rechter als rechtsvormer*, Den Haag: Boom juridisch 2001, p. 271-288